

Elämää kiven sisässä

**Helsingin pommisuojaan vuosina 1945 – 1954 kohdistetun
kontrollin vaikutus asukkaiden identiteettiin**

Janne Heikkinen
Helsingin yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Suomen ja Pohjoismaiden historia
Pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2016

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen Tiedekunta		Laitos – Institution – Departmen Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Janne Heikkinen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Helsingin pommisuojaan vuosina 1945 – 1954 kohdistetun kontrollin vaikutus asukkaiden identiteettiin			
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen ja Pohjoismaiden historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu	Aika – Datum – Month and year 25.10.2016	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 80 + yksi liite	
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Välittömästi sodan jälkeen Helsinkiin saapui rintamalta vapautuneita sotilaita, evakkoja ja sotaa paossa olleita siviilejä. Seurauksena oli asuntopula, jota pahensi sodan ajaksi pysähtynyt asuntotuotanto sekä sodan aikana menetetyt asunnot. Huoneenvuokralautakuntien johdolla ihmisiä asutettiin olemassa oleviin asuntoihin jakamalla niitä yhä useamman kesken. Pian huomatiin, että jaettavaa ei enää ole. Oli pakko kääntää katseet maan alle ja ottaa asumiskäyttöön myös osa kaupungin väestönsuojista. Helmikuun alussa vuonna 1945 avattiin viisi suojaa väliaikaista majoitusta varten. Tarkoitus oli pitää niitä asumiskäytössä puoli vuotta. Tilanne kuitenkin paheni jatkuvasti ja suojia jouduttiin pitämään avoinna kymmenen vuotta.</p> <p>Tutkimuksen tarkoitus ei ole löytää syitä sille, miksi ihmisiä asutettiin maan alla näin pitkään. Tutkimuksen keskiössä on pommisuojaan joutuneiden ja muiden kaupunkilaisten välinen suhde. Tutkimuksen keskeinen päämäärä on tarkastella niitä kontrollimuotoja, joiden kohteeksi suojissa asujat joutuivat. Heidän elämäänsä säätelivät kanssa-asujat, viranomaiset, poliitikot, majoittajat ja ympäröivän kaupungin asukkaat. Tämä ei voinut olla vaikuttamatta asujien identiteettikokemukseen. Keskeinen tutkimuskysymys on selvittää kontrollin vaikutusta identiteettiin.</p> <p>Samalla hahmotetaan elämänmuutoksen seurauksia eri ihmisryhmiin. Tutkimuksen keskiössä ovat kuitenkin perheet ja se miten suoja-asuminen vaikutti perheen sisäiseen dynamiikkaan. Merkittävin stressikokemus oli perheillä, jotka joutuivat jättämään kotinsa ja omaisuutensa rajan taakse. Tilalle tuli suojan arki kontroleineen, hajuineen ja äänineen. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten tapahtunut vaikutti perheen totuttuihin rooleihin.</p> <p>Vanhemmilta vaadittiin paljon, jotta he kykenivät toteuttamaan vanhemmuuttaan. Lapset pyrkivät löytämään omat selviytymiskeinonsa. Leikit siirrettiin suojan ulkopuolelle, mutta viranomaiskontrolli ulottui myös sinne. Pommisuoja-asukkaisiin kohdistettu kontrolli ulottui henkilökohtaiselle elämän alueelle: lepoon, henkilökohtaiseen hygieniaan ja terveyteen.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Pommisuoja, pommisuoja-asuminen, kontrolli, identiteetti, perhe, lapset, sota			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited e-thesis			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

1. Johdanto	
1.1. Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2. Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja rakenne	2
1.3. Lähteet	3
2. Asuntopulan ratkaisuyritykset sodan päätyttyä	
2.1. Uusien asuntojen valmistuminen heti sodan jälkeen	6
2.2. Huoneenvuokralautakuntien rooli	9
2.3. Maanpäällisen väliaikasmajoituksen kehittyminen	11
2.4. Väestönsuojien rakentaminen	12
2.5. Väestönsuojista väliaikasmajoiksi	16
2.6. Poliisit suojien portinvartijoina	20
3. Kamppailu kalliosuojien kontrollikuninkuudesta	
3.1. Pommisuojaat kaupungin hallintaan vai Koulumatkailutoimiston kontrolliin	23
3.2. Pääsiäispyhien ongelma ja Siltavuoren käyttöönotto	25
4. Asukkaisiin kohdistunut kontrolli	
4.1. Kontrollin taustalla oleva lainsäädäntö	28
4.2. Viranomaisten pommisuoja-asukkaisiin kohdistama kontrolli	30
4.3. Majoittajan harjoittama kontrolli	36
4.4. Kanssa-asujien harjoittama kontrolli	39
4.5. Muiden kaupunkilaisten harjoittama kontrolli pommisuoja-asukkaiden kokemuksena	42
5. Pommisuojien olosuhteet kontrollin välineenä	
5.1. Lapsiperheet kontrollin puristuksessa	44
5.2. Neliöiden ja hengitysilman kontrollointi	52
5.3. Henkilökohtaisen hygienian kontrolli	55
5.4. Tuberkuloosi ja keuhkosairaudet	59
5.5. Mielen terveys	64
6. Johtopäätökset: Pommisuojaat identiteetin muokkaajana	
6.1. Viranomaistoimien vaikutus pommisuoja-asukkaiden identiteettiin	67
6.2. Pommisuojien vaikutus vanhempien identiteettiin	68
6.3. Pommisuojien vaikutus lasten identiteettiin	72

Lähdeluettelo	76
----------------------	----

Liitteet	
-----------------	--

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen lähtökohdat

Toisen maailmansodan taisteluiden tauottua Helsinki joutui saman tilanteen eteen kuin moni muu eurooppalainen asutuskeskus. Ihmiset palasivat rikkirevittyihin kaupunkeihin, jonka seurauksena asuntotilanne kriisiytyi. Helsinki oli jo tuolloin Suomen kiistaton keskus, jonne pyrittiin paremman elämän toivossa. Pääkaupungissa oli pitkät perinteet asunnottomien yömajatoiminnasta, jossa Helsingin tavoite oli pitää oma roolinsa niin pienenä kuin mahdollista. Tämä onnistui etsimällä ns. kolmannen sektorin toimijoita, jotka vastasivat yömajojen aukiolosta ja järjestyksestä. Ennen toista maailmansotaa yömajojen olemassaolo nojasi hyvin voimakkaasti hengellisten järjestöjen toimintaan.

Välittömästi sodan jälkeen katse suunnattiin jälleen hengellisten järjestöjen suuntaan. Samalla viranomaiset ymmärsivät, ettei vastaavanlaisessa tilanteessa oltu aiemmin ja siksi toimintatavat oli mietittävä uusiksi. Samaan aikaan kun totuttujen toimijoiden taakkaa pyrittiin lisäämään, oli pakko löytää myös muita majoittajia. Retkeilymajatoiminnassa kannuksensa hankkinut Koulumatkailutoimisto ilmoitti halukkuudestaan asunnottomien väliaikaismajoittajana.

Helsingin päättäjät toivoivat pahimman tilanteen menevän ohi talven 1945 aikana. Uskottiin ajatukseen aidosti tai ei, käytettiin sitä joka tapauksessa virallisena argumenttina, jolla puolustettiin ihmisten asuttamista maan alle. Väestösuojelupäällikkö esitti pommisuojiin käyttöönottoa asunnottomien yömajoiksi ja ensimmäiset viisi avattiin helmikuun ensimmäinen päivä 1945. Helsinkiläisten kiven sisässä asuminen oli alkanut jo edellisen vuoden joulukuussa, jolloin Mikael Agricolan kirkon krypta oli avattu yönsä ulkona viettävälle. Kaupunki painosti Seurakuntien huoltokeskusta laajentamaan yömajatoimintaansa, mutta Diakonissalaitoksen pommisuoja lukuun ottamatta se ei muista maanalaisista suojusta vastannut. Helsinki toivoi myös hengellisten järjestöjen laajentavan toimintaansa pommisuojiin, mutta pienten voimavarojen yhdistykset eivät tällaiseen yömajatoimintaan lähteneet.

Kaupunki päätti pitää suojat omassa suorassa hallinnassa. Suojien arjen arveltiin pyörivän parhaiten kun voittoa tavoittelevia yrityksiä ei päästetty mukaan toimintaan. Järjestysmiehet ja siivoojat olivat kaupungin palkkalistoilla ja suoja varten laadittiin kuukausittaiset talousarviot. Ajatus kaupungin kantavasta roolista perustui kuvitelmaan majoitustarpeen lyhytaikaisuudesta. Samalla haluttiin estää maan alaisen majoituksen slummiutumisen, jonka

pelättiin tapahtuvan voittoa tavoittelevien yritysten suojissa. Molemmat tavoitteet ajoivat ryskyen karille. Pommisuojoissa asutettiin ihmisiä kymmenen vuotta ja Koulumatkailutoimistosta tuli keskeinen majoittaja.

1.2. Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja rakenne

Pommisuojiin joutuminen tarkoitti monelta suunnalta tulevien henkisten paineiden kohteeksi joutumista. Muiden kanssa jaettu hämärä maan alainen tila äänineen ja hajuineen vaati siellä asuville omien tapojen mukauttamista ja toisten huomioon ottamista. Toisen maailmansodan jälkeistä asumisen ahtautta tutkinut Antti Malinen on todennut ihmisten välisten sosiaalisten jännitteiden purkautuneen paitsi keskinäisinä riitoina myös viranomaisille kohdistettuina valituksina ja kanteluina.¹

Erityisesti välittöminä sodan jälkeisinä vuosina pommisuojoissa majoitettiin yksinäisten rinnalla perheitä. Ne myös pitivät julkisuudessa asumismuotoa esillä ja painostivat viranomaisia järjestämään suojissa asuville maan päällisen asunnon. Suoja-asukkaiden asiaa ajaneen Asunnottomat ry:n perustaminen edesauttoi jäsentensä poistumista maan alaisesta asunnosta, mutta jo ennen sen olemassaoloa poliitikot ja viranomaiset pyrkivät saamaan ensisijaisesti perheet pois kalliomajoista. Yksinäiset miehet olivat kuitenkin koko suojien kymmenvuotisen avoinna pidon ajan ylivoimaisesti suurin käyttäjäryhmä ja he jäivät usein viimeiseksi asuntoarpajaisissa. Riippumatta siviilisäädystä jokainen asukas joutui kohtaamaan suojien todellisuuden ja asumismuodon mukanaan tuomat sosiaaliset jännitteet.

Olosuhteet ja muiden ihmisten läsnäolo eivät olleet ainoita suoja-asukkaiden välisten jännitteiden luoja. Asukkaat joutuivat alistumaan monelta taholta tulevaan kontrolliin. Kanssa-asukkaiden ohella elämänpiiriä kavensivat päätöksiä tekevät poliitikot, viranomaiset, majoittajat ja muut kaupunkilaiset. Tässä tutkimuksessa pyritään hahmottamaan mitkä tahot kohdistivat pommisuoja-asukkaisiin kontrollia? Mitä konkreettisia muotoja kontrolli sai ja miten sen kohteet reagoivat ulkopuolelta tulevaan oman elämän määrittelyyn? Keskeinen tutkimuskysymys nousee juuri tästä problematiikasta: Muokkasiko ulkopuolelta tuleva kontrolli ihmisten identiteettiä? Tätä tarkastellaan erityisesti perheenjäsenten näkökulmasta. Johtopäätös kappale sitoo yhteen kontrollin ja identiteetin tematiikan.

¹ Malinen Antti, Perheet ahtaalla – Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944 – 1948, 2014, 23.

Aikalaisten taholta kiinnitettiin huomiota erityisesti pommisuojien terveydellisiin vaikutuksiin ja maan alle joutuvien lasten asemaan. Tutkimuksessa tarkastellaan näitä kysymyksiä sekä viranomaisten kannanottojen että lehdistön kautta. Pyrkimyksenä on hahmottaa paitsi terveysoloihin ja lasten olosuhteisiin kohdistettua diskurssia myös suojien konkreettisia olosuhteita. Huomion kiinnittäminen asukkaiden intiimeihin asioihin kohdistuviin viranomaistoimiin syventää kuvaa pommisuojiin kohdistetusta kontrollista ja konkretisoi sen vaikutusta identiteetin muutokseen. Tämän vuoksi tutkimuksessa pureudutaan siihen, miten viranomaiset puuttuivat lapsiperheiden itsemääräämisoikeuteen, asukkaiden terveyteen sekä henkilökohtaiseen hygieniaan.

Suoja-asumisen fyysiset olosuhteet sekä monien ihmisryhmien asukkaisiin kohdistamat kontrollimuodot muokkasivat kiven sisällä asuvien asumiskokemusta, joten ne ovat tutkimuksen keskiössä. Tutkimus pyrki tämän ohella rakentamaan kuvan olosuhteista, jotka johtivat kallioasumiseen. Tämän vuoksi tutkimuksessa selvitetään sotien jälkeistä asuntopulaa, sekä keskeisiä keinoja maan päällisen asumistilan lisäämiseksi. Tätä kysymystä sekä suojien rakentamista ja niiden asutokäyttöön ottamista edeltäviä käyttötarkoituksia selvitetään tutkimuksen aluksi.

1.3. Lähteet

Pääasialliset lähteet löytyvät Kaupunginarkistosta. Viranomaiset eivät suinkaan olleet toimettomia väliaikaismajoituksen suhteen. Kalliosuojissa asutun kymmenen vuoden aikana laadittiin kaikkiaan kolme mietintöä, joissa pohdittiin ratkaisuja väliaikaismajoituksen lopettamiseksi. Kyseiset mietinnöt ovat keskeiset arkistolähteeni. Ensimmäinen julkaistiin jo vuonna 1945 ja se pyrki raamittamaan niitä pelisääntöjä, joiden varaan sodan jälkeinen väliaikaismajoitus perusteltiin ja perustettiin. Kyseinen kaupunginhallituksen 16.7.1945 julkaisema komiteamietintö yömajojen olojen parantamiseksi keskittyi lähinnä parannusehdotuksiin kalliosuojissa, niiden sulkemisen sijaan. Seuraavan kerran vakinaista asuntoa vailla olevien kohtaloa pohdittiin komiteatasolla vuonna 1948, jolloin niin sanottu pommisuojakomitean mietintö valmistui. Nimensä mukaisesti se keskittyi lähinnä kalliosuoja-asumisen ongelmien ratkaisemiseen. Viimeinen mietintö, Tilapäismajoituskomitean mietintönä kulkeva, julkaistiin vuonna 1950.

Muita tutkimuksen keskeisiä arkistolähteitä ovat kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta vuosilta 1944 – 1954, Kaupunginhallituksen pöytäkirjat 1944 – 1947,

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1944 – 1945 ja 1949, Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirjat 1939 – 1945, Terveystieteiden tutkimuslaitoksen vuosikertomukset 1942 – 1947 sekä Kaupunginlääkäriin kirjoitetut kirjeet 1945 – 1947.

Tutkimusta varten olen läpikäynyt Kansallisarkistossa sijaitsevan Helsingin poliisilaitoksen II arkistoon sisältyvät Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston irtolaisilmoitukset 1.1.1945 – 30.9.1948 väliseltä ajalta. Ilmoitukset sisältävät kiinniotettujen alustavat kuulustelupöytäkirjat. Suurin osa irtolaiskuulusteluihin joutuneista ihmisistä kärsi asunnottomuudesta, joten pöytäkirjat osaltaan auttavat hahmottamaan Helsingin sodan jälkeisen asuntopulan todellisuutta ja sen seurauksia.

Helsingin sotien jälkeistä väliaikaismajoitusta on aivan viime aikoihin asti tutkittu hyvin vähän. Syksyllä 2014 ilmestyi Antti Malisen väitöskirja *Perheet ahtaalla*. Se on ensimmäinen laaja tutkimus sotien jälkeisestä asuntotilanteesta Helsingissä ja asuntopulan vaikutuksista perheiden arkeen. Tutkimuksessa käsitellään myös kalliisuoja-asumista. Tutkimuskirjallisuuden osalta Malisen tutkimus nousee työni kannalta merkittävimmäksi. Myös Ilkka Taipaleen väitöstutkimus *Asunnottomuus ja alkoholi* vuodelta 1982 nousee tämän työn kannalta oleelliseksi innoittajaksi. Taipaleen tutkimuksessa kalliisuoja-asumista ei käsitellä kuin muutamalla sivulla, mutta väliaikaismajoituksen historiallisesta kehityksestä se antaa selkeän kuvan. Yleiskuvan rakentamista tutkimusaiheen kontekstista on palvellut myös Panu Pulman kirjoittama artikkeli *Kasvun katveessa* teoksessa *Helsingin historia* vuodesta 1945 osa 2. Näiden lisäksi on merkittävänä aikalaistutkimuksina mainittava Juhani Honkavaaran ansiokas artikkeli *Huoneenvuokrasäännöstelyn viimeaikainen kehitys* vuodelta 1945, Väestöliiton vuosikirja IV:een sisältyvä Armas Niemisen kirjoittama artikkeli *Asunnontuotannon kehityksestä Suomen kaupungeissa ja kauppaloissa 1937 – 1952* sekä *Sosiaaliset aikakauskirjat* vuosilta 1940 – 1954.

Muusta kirjallisuudesta on mainittava Arvid von Martensin *Mestarin kädestä*. Martens oli helsinkiläisten seurakuntien katutyöntekijä ja myöhemmin kaupunginvaltuutettu. Hänen johdolla perustettiin *Kovaosaisten ystävät ry.*, jonka tavoitteena oli rakennuttaa asuntoja asunnottomille ja saada pommisuoja-asuminen loppumaan.

Aikakauslehdistä ajan sosiaalista näkökulmaa on hahmotettu *Huoltajan vuosien* 1939 – 1954 ja *Suomen Kuvalehden* 1944 – 1954 vuosikertojen kautta.

Asunnottomuus ja Alkoholi väitöskirjaansa varten Ilkka Taipale kävi läpi runsaan sanomalehtiaineiston, jota muun lähdeaineiston tavoin säilytetään THL:n arkistossa. Kyseistä arkistoa on käytetty tämän tutkimuksen lähdemateriaalina, josta kiitokset arkiston ylläpitäjälle

ja kokoajalle. Erityisesti sanomalehdistä Vapaa Sana, Suomen Sosiaalidemokraatti ja Työkansan Sanomat kirjoittivat paljon pommisuoja-asumisesta. Ajoittain vasemmistolehdistö käytti suojien olosuhteita poliittiseen oikeistoon kohdistettuna lyömäaseena ja tämän vuoksi kirjoituksiin on suhtauduttava tavallista tarkemmalla lähdekritiikillä. Artikkelien avulla kuva pommisuojien todellisuudesta on hahmottunut huomattavasti tarkemmaksi.

Tämän tutkimuksen kannalta artikkelit ovat kuitenkin hedelmällisiä, koska ne tarjoavat viranomaispäätöksiä vivahteikkaamman kuvan pommisuoja-asumisesta. Lehdistön kautta asukkaat pääsevät itse ääneen. Artikkelien merkitys asumisen todellisuuden hahmottamisessa korostuu, koska tutkimuskirjallisuudesta tällaisia ensikäden lähteitä ei löydy. Tätä tutkimusta varten pyrittiin sellaisia löytämään, koska aikalaistutkimusta pommisuojista tehtiin. Helsingin yliopiston Hygienian laitoksen opiskelijat ja Yhteiskunnallisen korkeakoulun opiskelijat tekivät useita pommisuojien olosuhteita käsitelleitä seminaaritöitä. Yrityksistä huolimatta opinnäytteitä ei enää ollut saatavilla.

Kirjoitettujen lähteiden ohella käytän jonkin verran myös visuaalisia lähteitä. Kuva konkretisoi suojien olosuhteita ja asunnottomuuden ihmisille aiheuttamia fyysisiä seurauksia.

2. Asuntopulan ratkaisuyritykset sodan päätyttyä

2.1. Uusien asuntojen valmistuminen heti sodan jälkeen

Helsingin asuntokannan kasvu sodan aikana oli lähes pysähtynyt. Tälle on löydettävissä monia selittäviä tekijöitä. Merkittävämpänä normaali elämän pysäyttäneet poikkeusolot. Kaikki voimavarat oli suunnattava rintamalle. Asuntotuotantoon ei yksinkertaisesti liennyt resursseja, mutta ei sille toki ihmisistä tyhjentyneessä kaupungissa ollut tarvettakaan. Erityisesti Helmikuun 1944 suurpommitukset olivat tuhonneet Helsingin asuntokantaa, mutta välittömään asuntopulaan ne eivät johtaneet. Päinvastoin kiihtyneet ilmahyökkäykset johtivat asumattomien asuntojen määrän lisääntymiseen. Yli satatuhatta helsinkiläistä pakeni maaseudun rauhaan.²

Asuntorakentamisessa tapahtunut muutos konkretisoituu vertailemalla sota- ja sitä edeltävää aikaa. Koko kaupungin alueelle nousi vuosina 1941 – 1944 yhteensä 2766 asuntoa. Sotaa edeltävä vuosittainen asuntotuotanto oli vuosina 1937 – 1939 vaihdellut 4 121 ja 3 377 välillä. Vielä materiaalipulan vaivaamana välirauhan vuonna ylitettiin tulevien sotavuosien yhteenlaskettu uudisrakentaminen, sillä vuonna 1940 Helsinkiin valmistui 2 798 asuntoa.

Olettaen, että 1930-luvun lopun suotuisat taloudelliset suhdanteet olisivat jatkuneet rauhan oloissa myös 1940-luvun alkupuoliskon voimme arvioida ainakin toteutumaton totuutta lähellä olevat asuntotuotantoluvut. Kolmen viimeisen rauhan vuoden keskiarvo on 3 673 asuntoa. Kun kerromme sen neljällä, saamme lopputulokseksi 14 693 asuntoa. Vähentämällä tästä luvusta todellisuudessa rakennetut asunnot eli mainitun 2 766 asuntoa pääsemme lähelle oikeaa arviota.

Sodan vuosien aiheuttama vinoutuma asuntotuotannossa on lähes 12 000 rakentamatonta asuntoa.³ Sotavuosina valmistuneissa asunnoissa, oli keksimäärin 2. 2 huonetta, eli Helsinki menetti sodan vuoksi lähes 26 400 huonetta. Lähempänä totuutta on tietenkin rauhan vuosiin perustuva laskelma. Tuolloin huoneluku oli 2.5. Tätä huonelukua mittarina käyttäen saamme rakentamattomaksi huoneluvuksi 30 000.⁴

²esim. Malinen 2014, 75.

³ keskiarvo 1937 – 1939 x sodan vuodet: 3 673 x 4 = 14 693 asuntoa, toteutunut 1941 - 44: 2 766 asuntoa. Toteutumaton keskiarvo vähennetään todellisuudesta rakennetuista eli 14 693 – 2 766 = 11 927.

⁴ Nieminen, Armas, Asunnontuotannon rakenteen kehityksestä Suomen kaupungeissa ja kauppaloissa vuosina 1937 – 1952, Väestöliiton vuosikirja IV, 1954, 46 – 47.

Uustuotannon uupumisen ohella olemassa olevien asuntojen kokonaismäärään vaikuttivat muutkin tekijät. Ilmapommitukset olivat tuhonneet kokonaan tai osittain 1804 asuntoa. Lisäksi täysin asumiskelvottomien ja huonokuntoisten asuntojen tai huonokuntoisiksi luokiteltavien asuntojen määrä oli sodan johdosta kasvanut. Syynä oli pommivaurioiden ohella vuosien materiaali- ja työvoimapulan aiheuttama korjausten laiminlyönti. Lisäksi monet jo ennen sotaa purkutuomion saaneet talot olivat edelleen asumiskäytössä.⁵

Remonttien laiminlyöntien ohella yleisin syy asuntojen rapistumiseen ja siitä seuraaviin terveysongelmiin oli puutteellinen lämmitys, jonka seurauksena kosteus tuhosi rakenteita ja sisäilmaa. Sodanaikana rakennetut talot eivät tältä osin olleet ongelmallisimpia. Tämä johtui siitä, että sotavuosina valmistuneisiin asuntoihin rakennettiin poikkeuksetta keskuslämmitys. Lämmityksen osalta romahdus tapahtui välittömästi sodan jälkeen. Ainoastaan 69 prosentissa vuonna 1945 valmistuneista taloista oli keskuslämmitys. Muutos selittyy sillä, että sodan vuosien uudisasuntokanta muodostui lähes yksinomaan kivikerrostaloista. Sotien jälkeen puolestaan kyhättiin nopeasti puisia hätämajoitustaloja, joiden kerroslukumäärä jäi korkeimmillaan kahteen. Mataliin ja puisiin väliaikaisratkaisuihin ei katsottu tarpeelliseksi rakentaa kallista keskuslämmitystä.

Kuten todettu sodan seurauksena myös rakennusmateriaali heikkeni. Ennen sotia Helsinkiin vuosittain rakennetuista asunnoista yli 95 prosentissa käytettiin materiaalina kiveä. Sodan päätyttyä enää 22 prosenttia taloista rakennettiin jostain muusta materiaalista kuin puusta.⁶

Sodan aikana kutistuva tuotanto ja rappeutuva asuntokanta ei johtanut mittavaan asuntopulaan, koska suuri joukko tarvitsijoita oli tuolloin sijoitettu juoksuhautoihin tai rintaman läheisyyteen. Monet siviilit palvelivat työvelvollisina tai olivat maaseudulla pommituksia paossa.

Virkamiehet olivat hyvin tietoisia siitä mitä tuleva rauha merkitsi. Idän evakkojen, rintamamiesten ja sukuloivien kaupunkilaisten paluu johtaisi asuntopulaan, jonka seurauksena yhteiskunnallisten levottomuuksien riski vääjäämättä kasvaisi. Virkamiesten ahdistusta lisäsi tosi asia, että ilmeisin keino, johon normaalioloissa turvauduttaisiin, ei ollut käytettävissä. Uudisrakentaminen oli mahdotonta vaaditussa laajuudessa, koska välirauha ei päättänyt resurssipulaa.

⁵ Malinen, 2014, 90 - 91, Modeen Gunnar Asunnontarve asutuskeskuksissa, Sosiaalinen aikakauskirja 1944, 102.

⁶ Nieminen, 1954, 37 – 40.

Saatavissa oleva rakennusmateriaali pyrittiin ohjaamaan maaseudulle, jonne maan hallitus halusi rintamamiehet sitoa. Vaikka ääneen asiaa ei lausuttu, tarkoitti yleisesti hyväksytty politiikka väistämättä sitä, että oli vältettävä toimenpiteitä, jotka tekisivät pääkaupungista liian houkuttelevan. Uusien asuntojen rakentaminen olisi toiminut yhtenä lisäylykkeenä Helsinkiin haluaville. Valtiovalta tyytyi auttamaan pahenevan asuntopulan kanssa kamppailevaa pääkaupunkia lainsäädäntöön tehtävin muutoksin, ei niinkään uudisrakentamisen avulla. Toki maanhankinta- ja pika-asutuslain mukaisesti myös Helsingin laitamilta lohkottiin tontteja, joille rakennettiin rintamamiehille kerrostaloja ja joille kohosi rintamamiestaloja. Tämä oli kuitenkin tiukasti rajattua ja tapahtui viiveellä verrattuna maaseutuun, jonne valtiovalta pyrki väestöä ohjaamaan.⁷

Valtion rakennuttamia asuntoja Suomen kaupunkeihin ja kauppaloihin nousi vuosina 1945 – 1946 720, joista Helsinkiin ei ainuttakaan. Kuten muun muassa Ilkka Taipale on todennut, lämmöllä muisteltu jälleenrakennusaika ei koskenut asutuskeskuksia. Hyvällä syyllä voidaan todeta Helsingin olleen myös asutuskeskusten osalta omaa luokkaansa. Esimerkiksi vuonna 1945 Helsingin rakennustyömailla olisi ollut hyvin hiljaista, ellei kaupunki olisi tilannut väliaikaismajoitusta varten rakennettavia puutaloja. Niiden ansiosta Helsingin osuus pääkaupungin uudisrakentamisesta nousi ensimmäisenä rauhanjälkeisenä vuonna 65 prosenttiin. Loppuosuuden nousemisesta harjakorkeuteen huolehtivat yksityiset rakentajat.⁸ Sota käänsi asetelman ylösalaisin, sillä itsenäisyydestä talvisotaan erityisesti pääkaupungin rakentaminen toimi markkinoiden ehdoilla. Sörnäisten laitakaupungin puutalot joutuivat 1930-luvun myötä väistymään vapaarahoitteisten kivisten kerrostalojen tieltä ja yleishyödyllinen rakentaminen jäi muutama prosenttiin. Helsinkiin valmistui 1945 – 1947 3 517 uutta asuntoa, joissa oli 8 077 huonetta.⁹

On tietenkin ymmärrettävää, että tyhjästä säkistä on paha jakaa ja yhteiskuntarauhan kokonaisuuden kannalta oli järkevää panostaa laajaan maaseutuun pääkaupunkiseudun ja muutaman suuren kaupungin sijaan. Maaseudun ja kaupunkien välisestä marssijärjestyksestä kertoo myös se, että valtiolla ei ollut kaupunkeja varten olemassa erikseen asutusohjelmaa. Kaupunkien asutuskysymystä hallinnoitiin maaseudun asutusorganisaation kautta. Veikko Vennamon johtaman prosessin tarkoitus ei ollut keskittyä kaupunkeihin. Valtiovallan taholta

⁷ Schulman Harry, Helsingin suunnittelu ja rakentuminen, Helsingin historia vuodesta 1945, 2000, 29 – 31.

⁸ Nieminen, 1954, 52 – 53.

⁹ Asuntojen tuotanto kaupungeissa ja kauppaloissa vuonna 1947, Sosiaalinen aikakauskirja 1948, 146.

asutuskeskusten asuntokysymyksiin saatiin ryhtiä vasta vuoden 1949 ARAVA- lainsäädännön avulla.¹⁰

Aravaa odotellessa pääkaupungin tilanne kriisiytyi. Rauhan tultua asunnoissa oli 17.000 vajaus ja vuoteen 1946 mennessä uusia välittömiä asuntoja olisi tarvittu yli 23.000.¹¹

2.2. Huoneenvuokralautakuntien rooli

Valtio pyrki jo sodan aikana varautumaan tulevaan lainsäädäntöä muuttamalla. Koska uusia asuntoja ei rakennettu, jäi ainoaksi keinoksi tehostaa olemassa olevien asuntojen käyttöä. Tältä osin lakia kirjoitettiin uusiksi ensimmäisen kerran vuoden 1943 joulukuussa valtioneuvoston asetuksella. Seuraavan vuoden helmikuussa voimaan tullut laki mahdollisti pakollista asunnonvälitystä paikkakunnalla järjestävälle huoneenvuokralautakunnalle aiempaa suuremmat valtuudet.

Pian säädöksessä huomattiin pahoja porsaanreikiä. Tämän vuoksi päätös päivitettiin seuraavan vuoden elokuussa. Säädettiin huone- ja henkilöperiaatteesta, jonka mukaan huoneiston omistaja sai pitää hallussaan vain vakinaisesti asuvia vastaavan määrän huoneita. Huoneeksi laskettiin seitsemän neliötä tai sitä suuremmat tilat. Keittiötä ei laskettu erilliseksi huoneeksi, ellei huoneenvuokralautakunta toisin päättänyt. Ylimääräiset huoneet oli luovutettava huoneenvuokralautakunnan osoittamille ihmisille. Arviossaan huoneenvuokralautakunta otti huomioon työ- tai sotapalveluksessa tai muusta syystä tilapäisesti poissaolevat perheenjäsenet. Heidän huoneitaan ei tarvinnut pakkoluovuttaa uusille asukkaille.

Valtio jätti paikallisviranomaisille liikkumatilaa. Paikkakunnilla joissa tilanne oli erityisen vaikea, huoneenvuokralautakuntaa kehoitettiin oman harkintansa mukaan tulkitsemaan säädöksiä kovimman kautta. Tällöin usein keittiö laskettiin erilliseksi huoneeksi eikä pienten lasten katsottu tarvitsevan omaa huonetta. Toisaalta jos huoneiston haltijalla oli esittää erityisen painava syy henkilö- ja huone periaatteesta poikkeamiseen oli sekin mahdollista. Huoneenvuokralautakunta saattoi suhtautua suopeasti pyyntöön, jos säädös hankaloitti suhteettomasti viran- tai elinkeinon harjoittamista.

Uudelleen kirjoitettu laki antoi viranomaisille myös keinon puuttua huoneiston haltijoiden huijausyrityksiin. Niitä pyrittiin ehkäisemään hyväksymällä ainoastaan ennen kesäkuuta 1943

¹⁰ Pulma Panu, Kasvun katveessa, Helsingin historia vuodesta 1945 osa 2., 2000, 204.

¹¹ Malinen, 2014, 69.

tehdyt muutokset rakenteisiin. Muutos ehkäisi tehokkaasti siihen asti vallinnutta väliseinien purkamisintoa, jolla omistajat olivat pyrkineet pienentämään asuntojen huonelukua.

Välirauha oli jo solmittu kun asunnon haltijan oikeuksiin puututtiin seuraavan kerran. Marraskuussa 1944 asunnonhaltijoiden alivuokralaisen valintaoikeutta rajoitettiin huomattavasti. Valtioneuvosto valtuutti huoneenvuokralautakunnat varmistamaan, että ylimääräisiin huoneisiin päätyy perheitä tai useampia yksinäisiä henkilöitä. Erityisesti valtiovalta huolehti sodan aikana avioliiton solmineiden nuorten parien asunnonsaannista. Lakiin tehty lisäys antoi huoneenvuokralautakunnille mahdollisuuden turvautua ulosottomiehen apuun jos huoneiston omistaja luovutti huoneiston muille kuin lautakunnan määrittelemät kriteerit täyttävälle asukkaalle.

Useimmiten huoneenvuokralautakunnan päätöstä rikottiin muodostamalla alivuokralaissuhde yhteen ihmiseen perheen sijaan. Lain tarkistamisen taustalla oli havainto, jonka mukaan huoneistoihin pyrittiin ottamaan opiskelijoita tai muita yksineläviä ihmisiä, joilla oli vain väliaikainen tarve asunnolle. Häädöstä koituvat kustannukset säilytettiin huoneiston haltijan maksettavaksi. Seuraavassa kuussa marraskuista päätöstä vielä tarkennettiin myöntämällä huoneenvuokralautakunnille oikeus sijoittaa tietty perhe alivuokralaiseksi tiettyyn asuntoon. Näissä tapauksissa huoneen haltijoilla ei siis ollut oikeutta edes valita lautakunnan kriteerit täyttävää alivuokralaista¹². Tehostamistoimet johtivat siihen, että yhä useammin vähintään kaksi lapsiperhettä jakoi asunnon, joka oli tarkoitettu yhden perheen käyttöön. Näissä tapauksissa ristiriitoja aiheutti erityisesti yhteisen keittiön käyttö.¹³

Asuntoviranomaisten ja asunnon haltijoiden väliselle kissa ja hiiri -piirileikille pyrittiin panemaan lopullinen piste vuoden 1944 lopulla, jolloin huoneenvuokralautakuntien resurssija lisättiin huomattavasti. Henkilökunnan lisäys mahdollisti kaikkien olemassa olevien huoneistojen tarkistamisen. Kävi ilmi, että monien huoneistojen haltijat olivat todellisuudessa maalla tai ulkomailla vaikka olivat ilmoittaneet asuvansa vakituisesti Helsingissä. Kaikki huoneistot, joissa ei viimeiseen kolmeen kuukauteen oltu asuttu, julistettiin vapaiksi. Ainoastaan sairaus, työ- tai sotapalvelus tai jokin muu erityisen pätevä syy sai lautakunnan armahtamaan huoneiston haltijan. Kyseiset säädökset olivat astuneet voimaan jo helmikuun alussa, mutta juuri resurssien puute lykkäsi niiden täytäntöönpanoa vuoden lopulle.¹⁴

¹² Honkavaara Juhani, Huoneenvuokrasäännöstelyn viimeaikainen kehitys, Sosiaalinen aikakauskirja, 1945, 245

¹³ esim. Malinen 2014, 171–173.

¹⁴ Tyrni L., Uudet huoneenvuokrasäännöstelymääräykset, Sosiaalinen aikakauskirja, 1944, 15.

Huoneenvuokralautakuntien johdolla tehty Helsingin asuntojen uusjako ja valtion toimet jälleenrakentamisen kohdistamiseksi maaseudulle eivät riittäneet. Kaupunki nähtiin edelleen houkuttelevampana vaihtoehtona. Yksinomaan siirtoväestä suhteellisesti enemmän hakeutui maaseudun sijaan kaupunkeihin, joista Helsinki oli ylivoimaisesti houkuttelevin.¹⁵

Viranomaisten ponnisteluista huolimatta rauhan jälkeisinä kuukausina Helsingistä loppuivat asunnot. Vuoden lopussa kaupunkiin arvioitiin saapuvan päivittäin 250 ihmistä.¹⁶

Jotain oli keksittävä ennen vuoden kääntymistä uudeksi. Huoneenvuokralautakuntien työtaakkaa lisättiin asumislupajärjestelmällä. Käytännössä se tarkoitti, että paikkakuntaa vaihtavan oli anottava tulokunnan huoneenvuokralautakunnalta lupa asua. Asumisluvasta oli turha haaveilla, ellei anojalla ollut työpaikkaa tulevassa asuinpaikassa. Lupajärjestelmä loivensi asuntotilanteen kurjistumiskierrettä, mutta ei katkaissut sitä. Helsinki halusi pysäyttää syöksyn kokonaisvaltaisella muuttokiellolla. Ajatuksesta luovuttiin kun valtioneuvosto oli hylännyt aloitteen toistamiseen vuoden 1945 aikana.¹⁷

2.3. Maanpäällisen väliaikaismajoituksen kehittyminen

Huolimatta siitä, että moni helsinkiläinen oli sodan aikana majoittuneena pääkaupungin ulkopuolella, johti uudisrakentamisen hiipuminen vähitellen lisääntyneeseen asuntopulaan. Sodan aikaisen asuntopulan pahetessa kaupunginvaltuusto päätti vuoden 1943 lopussa rakennuttaa Toukolaan, Kumpulaan ja Intian kadun koillispuolelle 300 puutaloa. Määräraha viemäröintiä, vesijohtojen vetämistä ja rakennuskustannuksia varten oli jo hyväksytty ja louhintatyöt aloitettu kun kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöstä tuli ilmoitus rakennusluvan hylkäämisestä.

Välirauha lopetti rakennusponnistelujen priorisoinnin rintamalle. Valmiit suunnitelmat nostettiin nopeasti valtuustossa pöydälle, nuijittiin eteenpäin läpihuutojuttuna ja lähetettiin uusintakierrokselle ministeriöön. Lokakuussa 1944 kaupunginhallitus päätti tilata talot Puutalo osakeyhtiöltä. Kokousta seuraavana päivänä ministeriö myönsi rakennusluvan.¹⁸

¹⁵ Sosiaalinen aikakauskirja, 1947, 101.

¹⁶ Taipale Ilkka, Asunottomuus ja alkoholi – Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingistä vuosilta 1937 – 1977, 1982, 109.

¹⁷ Sama, 110.

¹⁸ Khs 5.10.1944, 1 723 §, HKA.

Talot valmistuivat kevättalvella 1945, Toukolaan 176 ja Kumpulaan 120 asuntoa. Kiinteistölautakunnan talo-osasto katoi kyseiset talot komeasti Helsingin kaupungin puistotalot – Helsingfors stad parkhus –nimellä. Nimitys puistokylät antoi todellisuudesta hieman kaunistellun kuvan, sillä kyseessä oli pikemminkin parakkirakennusten kokoelma.

Intian kadulta Toukolan ja Kumpulan kaupunginosaan ulottuva alue ei ollut ainoa minne maanpäällistä hätämajoitusta suunniteltiin. Marraskuussa 1944 Puutalo oy sai edellistä pienemmän tilauksen. Seitsemän asuin- ja yhden keittiöparakin kokonaisuus oli tarkoitus sijoittaa Keijontien eteläpäässä sijaitseville tonteille. Parakkeihin majoitettiin hädän saaneita perheitä.¹⁹

Lupien ja tarvittavien materiaalien järjestyttyä talot nousivat nopeasti lievittämään asuntopulaa. Lisäksi ne olivat myös suhteellisen halpa ratkaisu. Ymmärrettävästi kaupunki halusi niitä lisää. Maaliskuussa 1945 yleisten töiden lautakunta ilmoitti Koskelaan valmistellun puistokylän viivästyneestä. Tällä kertaa kyse ei ollut saamatta jääneestä rakennusluvasta. Alkuperäisestä aikataulusta lipsuttiin lähinnä rakennustavaran puuttumisen vuoksi.

2.4. Väestönsuojien rakentaminen

Helsinki otti talvisodan alun pommitukset vastaan hyvin suojattomana.

Väestönsuojelulautakunnan mukaan kaupungin, lähinnä puistoihin, rakennuttamia sirpalesuojia löytyi kolmekymmentä. Laskelmissa niihin mahtui 4000 henkeä. Ihmiset eivät kuitenkaan mielellään hakeneet suojaa kadunvarsien vierille kaivetusta kuopista, vaan hakeutuivat väestönsuojina toimiviin kallioleikkauksiin sekä vesi- ja viemärijohto-tunneleihin. Sodan sytyttyä myös viemärit oli otettu käyttöön, vaikka edellisenä keväänä väestönsuojelutoimikunta oli vastustanut ihmisten päästämistä niihin niissä kehittyvien vaarallisten kaasujen vuoksi.²⁰ Kaupunkilaiset saivat vielä selvitä ilman varsinaisia kalliosuojia, joista ensimmäisiä vasta talvisodan aikana suunniteltiin.

Pommitusten tuhojen hallinta ja viestiyhteyksien turvaaminen olivat etusijalla. Ensimmäisenä aloitettiin työt Pääpaloaseman alla, jonne louhittiin tilat Helsingin puhelinyhdistykselle ja kaupungin palokunnalle. Vähän myöhemmin niiden seuraksi sijoitettiin ilmasuojelukeskus.

¹⁹ Khs 3.8.1944, 1 337 §, Khs 23.11.1944, 2 054 §, HKA.

²⁰ Vslk, 15.4.1939, 3§, HKA.

Pääpaloaseman peruskallion ohella Johanneksen kirkon länsipuolelle ja Tähtitorninvuoreen valmistuvat kalliosuojat jyvitettiin palokunnan kalustolle.

Vaikka tilanne talvisodan alusta oli parantunut huomattavasti, jäi moni vuoteen 1941 tultaessa yhä suojien ulkopuolelle. Esimerkiksi Temppeliaukion suoja oli saatu välttävään kuntoon jo kevättalvella 1941, oli monien suurimpien kalliosuojien rakentaminen jatkosodan alussa vasta päässyt alkuun. Suojat oli saatava mahdollisimman nopeasti ja kevein kustannuksin valmiiksi. Koska väestönsuojat rakennettiin lyhytaikaista käyttöä varten, ja niihin oli saatava nopeasti mahdollisimman paljon ihmisiä suojaan, keskityttiin suunnittelussa yksinomaan näiden päämäärien toteuttamiseen. Käytännön syistä sisustuksessa ei koreiltu ja väestönsuojelulautakunta linjasikin tammikuuisessa kokouksessaan pommisuojien tärkeimmiksi mukavuuksiksi riittävät istumapaikat sekä valaistuksen.²¹

Mitä pidemmälle vuosi 1941 eteni, sitä suuremmaksi turvamääräysten tiukentuminen ja materiaalipula paisuttivat suojien alkuperäisiä kustannusarvioita. Suojista pyrittiin karsimaan kaikki ylimääräinen. Yleisten töiden lautakunta käynnisti kirjelmällään suurisuuntaisimman hankkeen syyskuussa 1940 ehdottamalla suojien louhimista Erottajan ja Senaatintorin alle.²²

Huhtikuussa 1941 kaupunginvaltuusto teki päätöksen kyseisten suojien rakentamisesta rakennustoimiston ehdottamalla tavalla. Suojiin valettaisiin ainoastaan lattia, seinät ja katto jätettäisiin tasoittamatta ja eristämättä. Ensin mainittua kaavailtiin 2 300 ihmiselle ja toista 2 100 ihmiselle. Saman vuoden marraskuussa suunnitelmia supistettiin Erottajan osalta niin, että sinne mahtuisi noin 1620 henkeä. Senaatintorin suhteen luku muuttui toiseen suuntaan. Sinne arveltiin mahtuvan 2 675 ihmistä. Suojien valmistuttua, touko – kesäkuussa 1943 arveli väestönsuojelulautakunta lausunnossaan niiden vetävän huomattavasti suuremman määrän ihmisiä.

Välirauhan aikana kalliosuojien rakentaminen eteni vauhdilla. Jatkosodan alussa oli käytössä Korkeavuorenkatu 26:n, Temppeliaukion, Suomen punaisen ristin sairaalan, Kirurgisen sairaalan, Iso Roobertinkatu 43:n, Siltavuorenrannan, Kanavarannan, Vilhonvuoren, Kallion paloaseman, diakonissalaitoksen, vesisäiliön, Katajanokan, Sinebrychoffin ja Käpylätien-Koskelantien kalliosuojat. Sodan sytyttyä uusia väestönsuojia pyrittiin kiireesti lisäämään, joten palokunta luovutti Johanneksenrinteen ja Kallion paloaseman suojat siviilikäyttöön. Kaikkiaan heinäkuun lopussa 1941 löytyi Helsingistä 27 kallio-, tunneli- ja kellarisuoja, joiden

²¹ Vslk, 10.1.1941 9§, HKA.

²² Vslk, 26.2.1941, 6§, HKA.

vartioinnista ja hoidosta kaupunki huolehti. Niiden lisäksi oli vielä kaksi yksityisten ylläpitämää kellarisuojaa ja neljä keskeneräistä tunneli- ja kalliosuojaa. Niiden arvioitiin tarjoavan turvan noin 25 000 hengelle, mutta tarvittaessa suojaamaan hetkellisesti jopa kaksinkertaisen määrän ihmisiä. Todellisuudessa määrä nousi vielä tuhansilla, sillä näihin lukuihin ei sisällytetty ihmisten hylkimien sirpalekaivantojen tarjoamia suojia.²³

Mittavista rakennushankkeista huolimatta viranomaiset ymmärsivät, että pommitusten sattuessa suojaa ei kaikille helsinkiläisille ollut tarjolla. Kalliille pommisuojuille etsittiin samanaikaisesti halvempaa ja turvallista vaihtoehtoa. Loppusyksystä 1941 tuotiin ensi kertaa esille ajatus tunneleiden rakentamisesta. Rauhan tultua tunnelit olisi ollut tarkoitus viimeistellä autoteiksi. Suuri suuntaisin hanke oli tunnelin rakentaminen Helsingin- ja Brahenkadun kulmasta Toisen linjan ja Siltasaarenkadun risteykseen. Lisäksi tunneliin olisi rakennettu sisäänmenoväylät Kallion kirkon molemmin puolin. Tunneli olisi ratkaissut sekä Brahen kentän alueen että Hakaniemen torin ympäristön pommisuojan puutteen mahduttamalla arvion mukaan sisäänsä vähintään 6000 ihmistä. Molempien alueiden asukkaat olivat vaatineet pommisuojan rakentamista. Ajatus tunnelista nousee esille tasaisesti koko jatkosodan ajan, mutta suunnittelua pidemmälle se ei edennyt.

Helmikuun 1944 suurpommitusten myötä aloitettiin useiden suojien suunnittelu- ja rakennustyöt, joista monet eivät päässeet alkua pidemmälle ennen sodan päättymistä.²⁴

Vaikka välirauha jäädettiin monet rakennushankkeet, jäi käteen runsaasti väestönsuojia joiden neliöille oli sodan jälkeisessä tilanteessa käyttöä ja monia ottajia. Osingoille pyrittiin jo sodan loppuvaiheessa. Esimerkiksi armeija ennakoi tulevaa rauhan aikaa, jolloin sotatoimista oli kotiutettava miesten mukana myös valtava määrä kalustoa. Siksi kaupunginhallitus sai kuukautta ennen suurhyökkäyksen alkua käsiteltäväkseen Helsingin Suojeluskuntapiirin Esikunnan esityksen yleisten väestönsuojien käyttämisestä rauhanaikaisina ilmatorjuntakaluston varastoina. Kaupunginhallitus suhtautui toiveeseen nuivasti, todeten varanneensa samaan tarkoitukseen Vilhovuoren ja Johanneksenrinteen suojat sekä osan Kallion paloaseman suojasta²⁵. Poliitikot esittivät toiveen, että armeija ottaisi jälkimmäiset ensimmäisenä käyttöön ja pitäisi Vilhonvuoren vapaana raskaasta kalustosta mahdollisimman kauan.²⁶

²³ kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1945, jälkimmäinen osa, 223 – 226; Vslk, suunnitelma Helsingin kaupungin vss.koulutustoimintaa varten 31.7.40, HKA.

²⁴ Vslk, 19.11.1941, kaupunginkanslian lähete n:o 1/771-44/19.5.1944, HKA.

²⁵ Khs, 11.5.1944, 879§, HKA.

²⁶ Khs, 12.10.1944, 1742§, HKA.

Karjalassa aseet olivat jo vaienneet ja valvontakomissio asettunut Torniin valtakunnan ylimmän päätösvallan käyttäjäksi kun asia nousi seuraavan kerran esille. Tällöin esikunta hamusi Erottajan ja Senaatintorin suoja. Väestönsuojelulautakunnan kanta oli kielteinen koska sota edelleen jatkui Euroopassa. Päätäjien mielestä epävarmassa tilanteessa oli tärkeää pitää niin moni yleisistä väestönsuojista vapaana kuin mahdollista. Näin ne saataisiin sodan uudelleen syttyessä mahdollisimman vaivattomasti käyttöön. Lautakunta lepytteli lokakuussa esikuntaa lupaamalla lopullisen rauhan koitettua Korkeavuorta lukuun ottamatta kaikki suojat ilmatorjunnan käyttöön.²⁷ Voi olla, että viestillä haluttiin rauhoittaa armeijan ylläpitämää keskustelua väestönsuojien tulevasta käyttötarkoituksesta tai sitten lautakunnalla tai osalla sen jäsenistä oli aitoa ymmärrystä puolustusvoimien huoleen kalustonsa varastoinnista. Joka tapauksessa lausunto on omituinen kun sen antaa taho, jonka vastuulla pommisuojien hallinnointi oli, koska tälle elimelle ei enää lokakuussa 1944 ajatus pommisuojien käytöstä asumistarkoituksiin ollut uusi. Lausunto on poikkeama kaupungin lukitsemasta kannasta.

Syytä kaupungin ja armeijan väliselle pattitilanteelle voi etsiä myös paljon lähempää kuin Keski-Euroopan juoksuhautoihin jumittuneista joukoista. Esikunnan pyyntöön saatettiin suhtautua nuivasti senkin vuoksi, että Erottajasta oli muodostumassa kiistakapula puolustusvoimien ja kaupungin välille. Sodan aikana Erottajan suojan yhteyteen oli kaivettu satojen neliöiden lisätila ilmavoimien vaatimuksesta. Samoin Korkeavuoren kalliosuojaa oli laajennettu armeijan tarpeita ajatellen. Näiden laajennusten seurauksena Korkeavuoren ja Erottajan suojien välille muodostui yhdyskäytävä. Korkeavuoren kohdalla kaupunki varasi ylemmän kerroksen käyttöoikeuden itselleen. Kaupunginhallitus oli valtuuttanut rakennustoimiston hoitamaan työt laskua vastaan. Työt oli tehty ja sota päättynyt, mutta lasku kuittaamatta. Vaikka armeija halusi varastotilaa, olisi se mieluummin ollut väliaikainen vuokralainen kuin maksanut kalliita rakennuskustannuksia.²⁸

Kesällä 1945 saatavia päätettiin hakea Korkeavuoren osalta oikeusteitse, mutta kanteesta luovuttiin muutamaa kuukautta myöhemmin²⁹. Helsingillä oli siis runsaasti maanalaista hukkatilaa, joka heti sodan jälkeen viimeisteleättömänä ei täyttänyt varsinaisia väestönsuojille asetettuja kriteerejä. Mutta jo edellinen talvi osoitti, että puolustusvoimien hylkäämille tiloille oli tarvitsijoita.

²⁷ Vslk, 9.10.1944, 104§, HKA.

²⁸ Khs, 17.8.1944, 1 401§, 1.6.1944, 1 022§; Vslk 10.10.1945, 190§, HKA.

²⁹ Khs, 7.6.1945, 1 1671§, 16.8.1945, 2 161§, HKA.

2.5. Väestönsuojista väliaikaismajoiksi

Syksyllä 1944 näytti siltä, että huoneenvuokralautakuntien ja asuntoviranomaisten keinot asutuspulan helpottamiseksi oli käytetty. Maan päällä olemassa oleva asumiseen kelpaava oli asutettu ja uutta rakennettu sen verran kuin se oli mahdollista. Vielä oli käyttämättä viimeinen mahdollisuus. Katseet suunnattiin maan uumeniin. Sodan aikana rakennettujen kalliosuojien hallinnoinnista vastasi edelleen paikallinen väestönsuojelulautakunta, jonka kokouksessa joulun alla 1944 Helsingin kaupungin väestönsuojelupäällikkö esitti viiden kalliosuojan avaamista väliaikaismajoitusta tarvitseville.

Paine väestönsuojelupäällikköä kohtaan tuli erityisesti kaupungin poliisilaitoksen suunnasta. Talvikylmien myötä yöt asemilla alkoivat olla kestäättömiä, koska ne täyttyivät yömajoista ja matkustajakodeista yösijaa vaille jääneistä. Heitä majoitettiin vuorokauden pimeimmiksi tunneiksi käytäville ja vapaisiin putkiin.

Suunnitelman mukaan kyseessä olivat Johanneksenrinteen, Unioninkadun, Kallion paloaseman, Vilhovuoren ja Sinebryhoffin suojat, joista jokaiseen varattaisiin yösija viidellekymmenelle hengelle. Yösijaan olisivat oikeutettuja ainoastaan ne, jotka olivat poliisin seulan läpäisseet. Jokaisen väestönsuojan yöpymään tulevan olisi haettava poliisiasemalta lupalappu, jota vastaan sai nukkumapaikan yhdeksi yöksi. Seuraavaa yötä varten olisi haettava uusi lappu. Tarkoituksena oli, ettei väestönsuojista tulisi paikkoja joihin asettaudutaan pidemmäksi aikaa asumaan. Väestönsuojelulautakunta asettui tukemaan päällikön esittämää suunnitelmaa ja korosti erikseen poliisin vastaavan järjestyksenvalvonnasta.³⁰

Viidelle väestönsuojalle oli siis löytnyt alustavasti käyttöä kun elettiin ensimmäisen rauhan syksyn viimeisiä päiviä. Aloite innosti lautakuntaa, joka muutamaa viikkoa myöhemmin antoi väestönsuojelupäällikön tehtäväksi selvittää missä määrin oli mahdollista käyttää myös muita kaupungin väestönsuojia muuhun kuin alkuperäiseen tarkoitukseen. Selvitystä ei lähdetty tekemään suin päin, koska ensin haluttiin varmistaa, ettei tehdä turhaa työtä. Valtiovallalla oli edelleen viimeinen sana siihen mitä Helsingin väestönsuojissa sai tehdä. Tämän vuoksi lautakunnan puheenjohtaja oli keskustellut väestönsuojien yleisestä käytöstä maan väestönsuojelupäällikön kanssa. Kalliosuojista vastaava korkein viranomainen ilmoitti olevan mahdollista joustaa käyttörajoituksista yksittäisen suojan kohdalla. Tämä oli harkinnanvaraista

³⁰ Vslk, 11.12.1944, 122§, Vslk, esityslista 11.12.1944, HKA.

ja vaati aina yksityiskohtaiset perustelut. Vasta maan väestönsuojelupäällikön ilmoituksen jälkeen lautakunta uskalsi ehdottaa kaupunginhallitukselle selvityksen tekemistä.³¹

Sydäntalvella asialla oli kiire ja niinpä kahta päivää myöhemmin kaupunginhallitus puolestaan käskytti väestönsuojelulautakuntaa selvittämään tilapäisten yösijojen saatavuutta ja niiden vartiointia.³² Tuloksena oli selvitys viidentoista kalliosuojan käyttötarkoituksesta.³³

Vielä tammikuun puolivälissä 1945 kaupungin väestönsuojelupäällikkö lähti ajatuksesta, että Korkeavuorenkadun suoja on pidettävä varattuna ilmasuojelukeskukselle. Tässä suhteessa päällikön kanta erosi siis aiemmasta lautakunnan lausunnosta. Lautakunnalle mieluisampaa kuultavaa oli päällikön arvio siitä, että Korkeavuorenkadun ja Erottajan suojien yhteyteen louhitut uudet osat olisi luovutettava majoitustarkoituksiin. Esityksen mukaan kaupungin sijaan toimintaa pyörittäisi väliaikaismajoitukseen erikoistunut Koulumatkailutoimisto retkeilymajan muodossa. Alun perin lisätilat oli louhittu kaupunginhallitukselle ja kaupungin rakennustoimistolle, jotta niiden toiminta olisi voitu myös sodan aikana turvata. Sodan loppuvaiheessa kaupunginhallitus ehti muutaman viikon kokoontua maan alla.

Väestönsuojelupäällikön ohella kaupungin virkamieskunta ja poliitikot pyrkivät pitämään kiinni aiemmin sovitusta. Kaupunginhallitus päätti, että Vilhovuoren, Vallilan, Käpylän, Kallion paloaseman ja ”Suurtorin yleisen kalliosuojan Vuorikadun puoleinen osa” luovutetaan puolustusvoimille varastotilaksi. Puolitettuun Senaatintorin suojaan sijoitettaisiin kaupungin arkisto ja poliisien autotalli.

Majoitustoimintaa ajatellen myös Siltavuoren suoja oli pois laskuista, koska se oli jo edellisen vuoden puolella luovutettu liikkuvan poliisin majapaikaksi. Tähtitorninmäen suoja puolestaan ehdotettiin puolitettavaksi Kirurgisen sairaalan ja puolustuslaitoksen lääkintöosaston korttivaraston kesken. Vaikka puolustusvoimat kieltäytyi sille tarjotuista tiloista osoittaa edellä oleva luettelo, kuinka monelle toimijalle suojat kelpasivat.

Joulua ennen väestönsuojelupäällikkö oli esittänyt Kallion paloaseman alla ja Vilhovuoressa sijaitsevien kalliosuojien käyttöä väliaikaismajoituksessa. Uudemmassa ehdotuksessa ne oli korvamerkitty armeijalle. Myöhemmin keväällä Vilhovuoren kalliosuoja vuokrattiin Liikkuvan Poliisin Helsingin osastolle. Sinebrychoffin suoja oli ensimmäisellä listalla kaavailtu kokonaisuudessaan osaksi yömajatoimintaa. Kolme päivää tuon esityksen jälkeen osa siitä oli

³¹ Vslk, 2.1.1945, 6§, HKA.

³² Khs, 4.1.1945, 21§, HKA.

³³ Vslk, 15.1.1945, 10§, HKA.

luovutettu maksutta Kväkarnas hjälp komitte i helsingfors nimiselle yhdistykselle vaatteiden jakelupaikaksi.³⁴ Jaettavat vaatteet olivat Yhdysvaltojen kveekareiden hankkimia lahjoituksia.

Suojan alin kerros oli kuitenkin vapaa ja sitä väestönsuojelupäällikkö ehdotti otettavaksi tilapäiseen yömaja käyttöön helmikuun alusta. Sinebryhoffista tehtiin naisten yömaja ja sen ylläpito annettiin Helsingin seurakuntien diakoniakeskuksen vastuulle.³⁵

Esityksen mukaan helmikuun alussa tilapäismajoitukseen olisi otettava myös Diakonissalaitoksen suojan Helsingin kadun puoleinen osa sekä puolet Johanneksenrinteessä ja Unioninkadulla olevista suojista. Kahdessa jälkimmäisessä oli tyydyttävä puolikkaisiin suojiin, koska kosteus esti niiden kokonaisvaltaisen käytön. Majoitukseen kelpaamaton osa Johanneksenrinteen kalliosuojasta luvattiin palokunnalle kalustovarastoksi.³⁶

Palokunta ei tyytynyt väestönsuojelupäällikön ehdotukseen vaan vaati käyttöönsä Johanneksenrinteen suojaa kokonaisuudessaan, mutta koska kaupunginhallitus oli muutamaa päivää aiemmin tehnyt päätöksen yömajasta, saivat tulen taltuttajat tyytyä suojan etuosaan. Tila jaettiin käyttäjien kesken aitauksella ja palokunnalle annettiin lupa ainoastaan kevyen kaluston varastointiin, sillä suoja oli tarvittaessa nopeasti saatava alkuperäiseen käyttöön.³⁷

Tammikuussa 1945 etsittiin laajemmalla otannalla vuokralaisia, joihin olisi voitu soveltaa samoja kriteerejä kuin palokuntaan. Ensisijainen tavoite oli saada vuokralaisia, joista huolimatta väestönsuoja olisi nopeasti muutettavissa alkuperäiskäyttöön. Erottajan suojaa ehdotettiin käytettäväksi ravintolana tai elokuvateatterina.³⁸ Jälkimmäinen ehdotus olisi ilman valtion elokuvatarkastamo toteutunut, sillä Kinosto oy anoi kaupungilta lupaa elokuvatoiminnan aloittamiseen kalliosuojassa. Tarkastamo vakuutti hallituksen suojan soveltumattomuudesta.³⁹

Väestönsuojelutoimiston päällikkö oli samoilla linjoilla tarkastamon kanssa. Hänen mielestään Erottajan suojaan ei ihmisten ohella pitäisi päästää myöskään autoja, koska puutteellinen tuuletus ei onnistunut poistamaan häkää riittävän tehokkaasti. Päällikön mielestä suoja saisi käyttää ainoastaan perunan ja juurikasvien varastoimiseen.⁴⁰ Moni kieltäytyi ottamasta Erottajaa niskoilleen, mutta nopeasti löytyi taho, jolle osa siitä kelpasi.

³⁴ Khs, 14.12.1944, 2 235§, HKA.

³⁵ Vslk, 26.1.1945, 22§, HKA.

³⁶ Khs, 25.1.1945, 192§, HKA.

³⁷ Vslk, 26.1.1945, 29§, HKA.

³⁸ Vslk, 15.1.1945, 10§, HKA.

³⁹ Khs, 5.4.1945, 957§, HKA.

⁴⁰ Vslk, 13.4.1945 esityslista 5§, HKA.

Erottajasta ei tullut viihdekeskusta vaan sen ja Korkeavuoren kadun suojan väliin louhitut uudet suojatilat vuokrattiin Koulumatkailutoimistolle, joka sai tilan haltuunsa helmikuun alussa.⁴¹

Sillä oli jo vankka kokemus majoitustoiminnasta. Alun perin Koulumatkailutoimisto pyrki nimensä mukaisesti tarjoamaan koululaisille retkeilymahdollisuuden edes kerran vuodessa. Jatkosotaan mennessä siitä oli neljällä yömajallaan tullut merkittävä matkalaisten majoittaja. Menetettyjä vuoden 1940 olympialaisia varten Koulumatkailutoimisto hankki satoja sänkyjä, jotka sota-ajan palvelivat sairaaloissa. Rauhan tultua yrityksellä oli vankka kokemus väliaikaismajoituksesta sekä tarvittavaa ylijäämäkalustoa sen järjestämiseksi. Tässä mielessä oli luonnollista, että se pyrki laajentamaan väliaikaismajoitustoimintaa myös avattaviin kalliosuojiiin.⁴²

Vaikka Koulumatkailutoimisto pääsi jo näin varhaisessa vaiheessa käynnistämään kalliosuojien käyttöä väliaikaismajoituksessa, ei se ollut ensimmäinen taho joka harjoitti maanalaista asutustoimintaa. Vuoden 1944 joulukuussa Helsingin seurakuntien diakoniakeskus oli avannut kaupungin lainan turvin tilapäisen yösuojan Mikael Agricolan kirkon kryptaan. Suojan avaaminen oli ollut kaupungin nimenomainen toive.⁴³

Helsingin seurakuntien diakoniakeskuksen kautta pääkaupungin seurakunnat organisoivat yhteisen huoltotyönsä apua tarvitseville. Koulumatkailutoimiston tavoin diakoniakeskuksen osaaminen väliaikaismajoituksen osalta ulottui sotia edeltävään aikaan. Vuosina 1932 – 1936 sen yömaja oli toiminut Fredrikinkadulla.⁴⁴ Sekä Diakoniakeskuksella että Koulumatkailutoimistolla oli majoittamiseen liittyvää osaamista, jota kaupungin viranomaisilta ei löytynyt. Oli siis luonnollista, että tilanteen tiukentuessa viranomaiset suuntasivat katseensa niihin.

Myös merimiehet ehtivät koulumatkailutoimiston edelle. Tammikuun 26. päivä oli avattu Katajanokan kalliosuojan yhteismajoitus sadalle merimiehelle. Ylipäänsä arvioitiin aluksi kalliosuojiiin turvautumisen olevan vain lyhytkestoinen ilmiö, mutta Katajanokalle kaavailtiin todella väliaikaista käyttöä. Se oli tarkoitus sulkea viimeistään huhtikuun lopussa.⁴⁵

⁴¹ Khs, 18.1.1945, 150§, HKA.

⁴² Taipale 1982, 186 – 187.

⁴³ Khs, 9.11.1944, 1 932§, HKA.

⁴⁴ Taipale 1982, 184.

⁴⁵ Vslk, 26.1.1945, 24§, HKA.

Kaupunginhallitus päätti väestönsuojelupäällikön ehdotusta noudattaen avata yömajoitusta varten Johanneksenrinteen, Sinebryhoffin, Unioninkadun, Vilhovuoren ja Diakonissalaitoksen yleiset väestönsuojat. Näin Diakonissalaitoksen suoja siis korvasi alun perin ehdotetun Kallion paloaseman suojan, joka luovutettiin puolustusvoimille ilmatorjuntakaluston varastoksi.

Vuoden 1945 helmikuun ensimmäinen päivä suojat avasivat ovensa. Kun vielä saman kuun lopussa sisäasianministeriö poisti rajoitukset, jotka mahdollistivat väestönsuojien käytön vain alkuperäiseen tarkoitukseen, ei kalliosuojien käytölle ollut enää laillisia esteitä.

2.6. Poliisit suojien portinvartijoina

Kokouksessa, jossa kaupunginhallitus oli nimennyt yömajoitusta varten avattavat viisi suojaa, oli päätetty myös käytännön järjestelyistä. Rauhan ja järjestyksen ylläpitämiseksi väestönsuojoihin palkattiin järjestysmiehiä kaikkiaan kahdeksantoista. Kussakin suojassa oli kerrallaan kaksi miestä vahdissa. Heille päätettiin maksaa tunnissa muutama markka enemmän kuin kaupungin yleisille järjestysmiehille. Koska järjestysmiesten tehtävä oli laskuttaa yöpyjiä ja tilittää tuotot, haluttiin korotuksella varmistaa kalliosuojien kassojen päätyminen kaupungille ilman ylimääräisiä lyhennyksiä. Heidän esimiehelleen päätettiin kuukausipalkan ohella kustantaa raitiotieliippu. Suojien aukiolo kaavailtiin alustavasti iltaseitsemästä aamuseitsemään ja järjestysmiesten työajaksi määrättiin kahdeksan tuntia.

Jokaiseen majapaikkaan oli hankittava tarvittava määrä lautoja sekä yövieraskirjat. Makuusijoina palvelevat penkit haalittiin eri väestönsuojista. Uudesta majoitusmuodosta oli tiedotettava sanomalehti-ilmoituksin. Toiminnan vaatimaa rahaliikennettä hoitamaan palkattiin toimistoapulainen.⁴⁶

Vielä tässä vaiheessa ei tehty päätöksiä toiminnan laajemmasta ulkoistamisesta.⁴⁷ Mainittuja helsinkiläisille tarkoitettuja yömajoja ei vuokrattu, ja niiden työntekijät olivat suoraan kaupungin palkkalistoilla. Väestönsuojelulautakunta laati kalliomajoista kuukausittain ylimääräisen talousarvion. Koulumatkailutoimistolle vuokrattu Erottajan lisätila oli tarkoitettu yksittäisille matkustajille ja ryhmille, ei helsinkiläisille.

⁴⁶ Khs, 25.1.1945, 192§; Vslk:n toimintakertomus 1945; Vslk:n esitys 15.1.1944 ja 11/Aa 18.1.1945, HKA.

⁴⁷ Helsingin seurakuntien diakoniakeskuksen pyörittämä Agricolan kirkon krypta tietenkin täyttää ulkoistamisen kriteerit, mutta täytyy muistaa toiminnan perustuneen kaupungin myöntämään lainaan.

Helsingin poliisimestarin annettua suostumuksensa päätettiin väestönsuojelupäällikön kaavailema lupalappukäytäntö toteuttaa. Sitä varten oli hankittava yöpymislupa- ja kuittilomakkeet⁴⁸. Yöpymislupa piti henkilökohtaisesti hakea poliisiasemalta.⁴⁹ Lupalapuissa oli paikan tarkka osoite, perille pääsyn varmistamiseksi ne oli "merkitty kilvellä sekä pimeään aikaan keltaista valoa heijastavilla lyhdyillä". Vieraskirjaan oli merkittävä koko nimen ohella syntymäaika, kotipaikka ja ammatti.⁵⁰ Lähtökohtana siis oli, että työnvieroksijat, muut irtolaiset ja ylipäänsä niin sanottu asosiaalinen aines ei kalliosuojiiin pääsisi.

Luvanvaraisuus ja kaupungin suora hallinnointi palveli samaa tavoitetta. Lupalapuilla haluttiin varmistaa majoittumisen väestönsuojissa olevan sananmukaisesti tilapäistä, muutaman vuorokauden mittaista. Yömajaan pyrkijän oli haettava samana päivänä yöpymiseen oikeuttava lupatodistus. Sitä ei myönnetty jos hakija ei kyennyt todistamaan kotipaikkaoikeuttaan Helsingissä tai osoittamaan käyvänsä vakituisesti töissä.

Käytäntö koettiin hankalaksi, sillä lappuralli ruuhkautti poliisiasemia ja työllisti kohtuuttomasti. Poliisiasemat joutuivat neuvottelemaan keskenään selvittääkseen missä hakija oli edellisen yönä viettänyt. Vähitellen portinvartijan rooli siirtyi poliisilta majoittajille ja väestönsuojaan päästäkseen oli vakuutettava kulloinkin vuorossa olevat järjestysmiehet. Vaikka maan alla edelleen vierailtiin etsimässä irtolais- ja alkoholistivalvonnan alaisia, painottui poliisin suoja-asukkaisiin kohdistama kontrolli yhä enemmän suojien sijaan kadulle ja kapakoihin.

Koska kaupunki lähti siitä, että uusiin väliaikaismajoihin ei jäädä viikkokausiksi asumaan jätti se tarkoituksella sisustamisen vähemmälle. Mainittujen puisten päänalusten rinnalle ei vielä tässä vaiheessa välttämättä hankittu edes paperisia vuodevaatteita, saati sänkyjä. Parhaimmillaan niiden virkaa saivat toimittaa pelkät puupenkit.⁵¹

Helmikuun ensimmäisenä yönä ne kelpasivat noin neljällekymmenelle poliisiasemille saapuneelle kodittomalle. Unioninkadun tunnelisuojaan lähetettiin asosiaaliset miehet ja

⁴⁸ Khs, 25.1.1945, 192§; Väestönsuojelulautakunnan esitys 15.1.1944 ja 11/Aa 18.1.1945, HKA.

⁴⁹ Poliisiasemalla lappuun merkittiin hakijan koko nimi ja myöntämispäivämäärä, sekä alleviivattiin viidestä vaihtoehdosta se suoja, jonne hakija määrättiin. Lupa oli annettava yöpymispaikan vahtimestarille, jolle oli samalla maksettava kymmenen markan sisäänpääsymaksu. Maksu oli sama kaikissa suojissa ja vastineeksi saatu kuitti oli säilytettävä yöpymisen ajan. Yöpymispaikat olivat tarkoitettu molemmille sukupuolille, poikkeuksena Unioninkadun väestönsuoja, jonne oli naisilta pääsy kielletty.

⁵⁰ Komiteamietintö yömajojen olojen parantamisesta, 16.7.1945, liite, majoituslupa; Vslk, 18.1.1945, liite, suunnitelma väestönsuojien käytöstä tilapäiseen yömajoitukseen, HKA.

⁵¹ Komiteamietintö yömajojen olojen parantamisesta, 16.7.1945, 10, HKA.

Sinebrychoffin suojaan yksinäiset naiset ja äidit lapsineen. Diakonissalaitos, Vilhovuori ja Johanneksenrinne olivat sukupuolten suhteen seksuojia.⁵²

⁵² Noin 40 vierasta eilen illalla uusissa yömajoissa, Helsingin Sanomat 2.2.1945.

3. Kamppailu kalliosuojien kontrollikuninkuudesta

3.1. Pommisuojaat kaupungin hallintaan vai Koulumatkailutoimiston kontrolliin

Vaikka kaupunki sydäntalvella 1945 haikaili hengellisten järjestöjen roolin kasvattamista pommisuojamajoituksessa, näytti se kevään kääntyessä tyytyvän yhteistyöhön Koulumatkailutoimiston kanssa. Kaupunki tyrkkäsi Koulumatkailutoimiston syliin ongelmalliseksi muodostuneen Erottajan ja Korkeavuorenkadun suojien väliin louhitun lisätilan tammikuussa solmitulla vuokrasopimuksella. Suoja oli tarkoitettu pääkaupungissa vieraileville.

Koulumatkailutoimisto sai käyttöönsä yhden tasokkaimmista kalliosuojista. Aikanaan lähes 300 neliön tila oli kaupunginhallitusta ja rakennusvirastoa varten jaettu kahteenkymmeneen kahteen eristettyyn huoneeseen. Näistä kaksikymmentä oli pieniä kahden – neljän hengen huoneita, joiden lisäksi löytyi yksi suurempi kahdentoista hengen huone. Lisäksi asukkaille oli varattu seurusteluhuone. Majoittujilta vaadittiin retkeilymajajärjestön jäsenkortti tai luotettava suosittelija.⁵³

Kaupunki ei kuitenkaan ollut tyytyväinen Koulumatkailutoimiston toimintaan. Huhtikuussa jouduttiin pohtimaan vuokrasuhteen katkaisemista Erottajan suojassa esiintyneiden toistuvien järjestyshäiriöiden sekä ohjeistusta suurempien maksujen perimisen vuoksi. Väestönsuojelulautakunta totesi järjestyksen osalta tilanteen olevan kunnossa sen hallinnoimissa suojissa vaikeista yövieraista huolimatta. Erottajan järjestyshäiriöiden katsottiin johtuvan ennen kaikkea epäpätevästä henkilökunnasta.⁵⁴

Koulumatkailutoimisto oli liikeyritys, joka pyrki saamaan toiminnastaan voittoa. Kalliomajoittaminen ei ollut kovinkaan tuottoisaa liiketoimintaa, joten vaikuttaisi todennäköiseltä, että juoksevat kulut on pyritty minimoimaan. Järjestysmiehet ovat laskettavissa näihin menoihin. Lisäksi on luultavaa, että Koulumatkailutoimisto pyrki ensisijaisesti varmistamaan Velodromilla sijaitsevan maan päällisen yömajansa rauhan pitämällä siellä tarpeeksi järjestysmiehiä. Velodromin järjestyshäiriöt olivat todennäköisempiä kuin Erottajan johtuen majoittujien määrästä. Velodromi veti vuorokaudessa satoja yöpyjiä Erottajan paikkamäärän jäädessä kahdeksaankymmeneen. Alun perin Koulumatkailutoimisto

⁵³ Khs, 18.1.1945, 150§; Vslk, 12.2.1945, liite vuokrasopimuksesta, HKA.

⁵⁴ Vslk, 23.4.1945, 69§, HKA.

oli vuokrannut Erottajan kaupungilta, jotta se voi lähettää sinne kaikki, jotka eivät Velodromin suojiin mahtuneet.

Joka tapauksessa tulovirta yöpyjistä oli Erottajalla eri luokkaa kuin kaupungin kalliosuojissa.

Kolmessa kaupungin suojassa yöstä joutui maksamaan kymmenen markkaa.

Koulumatkailutoimisto oli puolestaan porrastanut hinnoittelunsa mukavuuksien mukaan.

Lähinnä tämä tarkoitti sitä, että suuremmalla summalla pääsi viettämään yönsä pienemmässä huoneessa. Vieressä oli tällöin vähemmän kuorsaaajia ja kolistelijoita, joten lisämarkat takasivat yhtenäisemmän unen. Yö Erottajalla maksoi vuodepaikasta riippuen 20, 25 tai 30 markkaa.

Muista poiketen sotelesket saivat majoittua aina alimman hintaluokan mukaan.

Ylihinnoittelua ja järjestyshäiriöitä merkityksellisempää oli kuitenkin Koulumatkailutoimiston piittaamattomuus kaupungin kanssa tehdystä sopimuksesta. Erottaja vuokrattiin ajatuksella, että sieltä yösjän saavat matkustajat jatkavat aamun valjettua matkaansa.

Koulumatkailutoimisto oli rikkonut sopimusta antamalla heidän jäädä useammaksi yöksi, joidenkin jopa viikoiksi. Pidempään asumisen houkuttelevuutta oli lisätty lupaamalla vähintään viikon majoittuville 10 – 25 prosenttia alennusta. Väestönsuojelulautakunnan mielestä Erottaja toimi alkuperäistarkoituksensa vastaisesti. Suoja ei helpottanut tilapäisyösjän tarvitsijoiden hätää, koska siitä oli tullut monille vakituinen asuinpaikka. Joka yö useampi pitempiaikainen asukas vei yöpaikan monelta sitä akuutisti tarvitsevalta.⁵⁵ Samalla pidempiaikaisen pommisuoja-asumisen mahdollisuuden nähtiin houkuttelevan Helsinkiin lisää ihmisiä.

On ymmärrettävää, että helsinkiläiset päättäjät kavahtivat tällaisten vähäisessäkin määrin vakituisen asumisen mahdollistavien majapaikkojen syntyä, koska ne tarjosivat muualta tuleville yösjän liikakansoitettussa kaupungissa. Maan päällä olevat matkustajakodit, joilla oli vakiintunutta majoitustoimintaa, olivat säännöllisempää asumista varten. Niiden kaltaisia matkustavia houkuttelevia majapaikkoja ei tarvittu yhtäkään lisää, ei varsinkaan maan alaisia. Voisi jopa sanoa, että Erottajasta oli tullut päättäjien silmissä tekijä, joka houkutteli ihmisiä muualta Suomesta Helsinkiin. Päättäjät pyrkivät rajoittamaan muuttovirtaa muun muassa painattamalla asuntopulasta kertovia ilmoituksia sanomalehtiin ja hakemalla valtiolta lupaa pääkaupungin rajojen sulkemiselle.⁵⁶ Tätä taustaa vasten Koulumatkailutoimiston alennustarjoukset pitkäaikaisasujille varmasti kismittivät monia helsinkiläisiä päättäjiä.

⁵⁵ Vslk, kokouksen esityslista, 23.4.1945, 4§; Vslk, 23.4.1945, 69§ ja 70§, HKA.

⁵⁶ Pulma, 2000, 123.

Koulumatkailutoimiston syntilistä Erottajan suhteen oli siis pitkä. Väestönsuojelulautakunnan mielestä Erottaja olisi palautettava sovittuun käyttötarkoitukseensa, eli matkustajien tilapäiseksi yöpymispaikaksi. Lisäksi oli varmistettava, että matkustavaisille olisi keskustassa paikka, jonne pääsisi mihin vuorokauden aikaan tahansa. Yösijaa vailla olevat kulkijat lisääisivät rähinän mahdollisuutta keskikaupungilla. Rautatieasemaa lähellä oleva Erottaja olisi lautakunnan mielestä pidettävä auki vuorokauden ympäri. Lautakunta päätti ehdottaa sopimuksen purkamista kesäkuun alussa ja jatkaa itse tilapäistä majoitustoimintaa suojassa.⁵⁷

Vuokrasopimusta ei sanottu irti, mutta oli selvä, että Koulumatkailutoimiston oli turha haaveilla vuokrasuhteen laajentamisesta. Se sai huhtikuussa naapurikseen palokunnan, jolle luovutettiin varastotiloiksi 200 neliötä Erottajan ja Korkeavuorenkadun välisestä lisäosasta.⁵⁸ Näin ollen Koulumatkailutoimisto menetti noin kaksi kolmannesta sille aiemmin vuokratusta tilasta.

Kesän loputtua kaupungin mitta täyttyi ja Koulumatkailutoimiston kontrahti purettiin syyskuun lopussa. Toimiston lähettämä kirje kuitenkin pyörsi päättäjien päät ja hallitus perui irtisanomisen. Majoittaja sai pitää tilat toistaiseksi hallussaan. Erottajalla asuvat reilu neljäkymmentä pitkä aikaista asukasta saivat jäädä, mutta loput kuusikymmentä paikkaa oli varattava yksistään yön yli viipyville. Retkeilijöille räätälöitiin tilat suojan uudemmasta osasta. Lisäksi Erottajalle sijoitettiin asuntoa odottavia perheitä. Perhemajoitus haluttiin pitää edullisena, huone maksoi 25 markkaa.⁵⁹

Vikaa ei ollut ainoastaan Koulumatkailutoimiston toiminnassa. Alkoi olla laajemminkin viitteitä siitä, ettei Helsingissä tapahtuva väliaikaismajoitus ollut aivan niin hyvällä tolalla kuin väestönsuojelulautakunta antoi ymmärtää.

3.2. Pääsiäisyöpyhien ongelma ja Siltavuoren käyttöönotto

Kevättalvella 1945 näytti siltä, että väliaikaismajoituksen suhteen tehdyt toimenpiteet olivat riittäviä. Tämä näytti olevan ainakin väestönsuojelulautakunnan kanta. Sen mukaan tilapäisissä yöpymispaikoissa oli ollut keskimäärin 125 yövierasta vuorokaudessa, joka tarkoitti lautakunnan mukaan tilojen vajaakäyttöä, koska majoituskapasiteetti oli noin 200 henkeä

⁵⁷ Vslk, kokouksen esityslista, 23.4.1945, 4§; Vslk, 23.4.1945, 69§ ja 70§, HKA.

⁵⁸ Khs, 26.4.1945, 1157§, HKA.

⁵⁹ Khs, 20.9.1945, 2 495§; 6.9.1945 2328§, HKA.

vuorokaudessa. Tässä kohtaa lautakunta selvästi määrittelee tilapäisiksi yöpymispaikoiksi vain sen hallinnoimat kalliosuojat, jotka helmikuun alussa avattiin. Tähän viittaa maksimikapasiteetti 200, joka sisältää neljän suojan yhteenlasketut paikat. Maaliskuun puolivälissä tapahtuneen Unioninkadun suojan sulkemisen myötä paikkamäärä oli supistunut viidelläkymmenellä. Suoja oli jouduttu sulkemaan asumiskelvottomana ja terveydelle vaarallisena.⁶⁰ Lautakunta ei selvästikään halunnut ainakaan maan päällisiä lisäyöpaikkoja kodittomille miehille.

Huhtikuun alussa kalliosuojien alkuperäinen paikkamäärä väheni entisestään Diakonissalaitoksen ovien sulkeuduttua. Sen vuorokautisten yöpyjien määrä oli huomattavasti alhaisempi kuin muissa väestösuojissa ja johti sulkemiseen. Diakonissalaitoksen yöpymispaikan arveltiin olevan liian syrjässä ja siksi jääneen vähälle käytölle.

Pääsiäispyhien jälkeen väestösuojelulautakunta joutui tarkistamaan kantaansa, sillä yöpyjien määrä lähti uudelleen nousuun. Keskimääräinen vuorokausitulijoiden määrä ylitti 140 ja moni poliisin luvan kanssa tullut jouduttiin kääntämään ovelta.

Tilanteen muuttumiselle pyrittiin löytämään selityksiä. Tilan puutteen sijaan syy löytyi ihmisistä. Lautakunta näki suurimpana ongelmana sen, että jatkuvasta asuntopulasta johtuen poliisi oli joutunut joustamaan alkuperäisestä yhden yön periaatteesta ja kirjoittanut asunnottomille kaupunkilaisille yöpymislupia useiksi peräkkäisiksi öiksi. Toinen syy tilanteen pahenemiselle nähtiin paikallisten ja muualta kaupunkiin saapuvien sijoittamisessa samoihin suojiin.

Lautakunnan mielestä paheneva tilanne oli ratkaistavissa ottamalla matkustajien käyttöön tyhjillään oleva liikkuvalla poliisille varattu Siltavuoren kalliosuoja, jolloin kolme yhä käytössä olevaa suojaa varattaisiin ainoastaan kaupunkilaisille. Siltavuori olisi sopiva matkalaisille, koska se sijaitsee suhteellisen lähellä Rautatieasemaa. Sinne voitaisiin majoittaa 75 henkeä, joilta perittäisiin hieman korkeampaa yövuokraa kuin kaupunkilaisille varatuissa suojissa. Tarkoitus oli tehdä olosuhteista hieman mukavammat kuin helmikuun alussa avatuissa suojissa. Tämä tarkoitti lähinnä sitä, että suojassa ei majoituttaisi suurissa saleissa vaan yöpyjät pääsisivät pieniin muutaman hengen huoneisiin. Väliseiniä ei rakennettu matkalaisia varten vaan huonejako oli tehty aiemmin poliisin tarpeisiin. Pieni mukavuuslisä verrattuna muuhun kalliomajoitukseen liittyi makuusijan rakenteeseen. Siltavuoreen lähetetty saisi käyttöönsä rautasängyn, paperipatjan ja -peiton. Lakana oli löydyttävä omasta takaa, jollei näin ollut sai

⁶⁰ Vslk, 12.3.1945, 40§; Kaupunginkanslian lähete 2/563, HKA.

paperisen ostaa hankintahintaan. Ovia pidettäisiin auki iltaviidestä aamuyhdeksään⁶¹. Aloite räätälöitiin nopeasti ja yhtä kiireellä se nuijittiin toteutettavaksi. Kaupunginhallitus hyväksyi Siltavuoren käyttöön oton ehdotetulla tavalla huhtikuun 19. päivä.⁶²

Kauan ei Siltavuori saanut säilyä matkustavaisten yösijana. Liikkuva poliisi oli levittäytynyt Vilhovuoren kalliosuojan ohella Punaisen Ristin Sairaalan väestönsuojaan sekä Diakonissalaitoksen suojaan. Diakonissalaitokselle se oli asettunut kesäkuussa, mutta joutui jo elokuussa väistymään I. sotavammassairaalan tieltä. Tilalle tarjottiin Siltavuorta, josta liikkuva poliisi oli aiemmin keväällä muuttanut Vilhovuoreen. Tällä kertaa Siltavuori kelpasi ja yömajan tarvitsijat saivat elokuun alussa uuden osoitteen pääpaloaseman alta.⁶³

⁶¹ Vslk:n kokouksen esityslista 13.4.1945, 4§; Vslk, 13.4.1945, 61§, HKA.

⁶² Khs, 19.4.1945, 1 057§, HKA.

⁶³ Khs, 19.4.1945, 1 056§; Khs, 28.6.1945 1883§, HKA.

4. Asukkaisiin kohdistunut kontrolli

4.1. Kontrollin taustalla oleva lainsäädäntö

Vuoden 1937 alussa alkoholisti- ja irtolaishuoltoon koskeva lainsäädäntö uudistui. Ensimmäistä kertaa selkeästi tehtiin jako irtolaisten ja alkoholistien välillä sekä määriteltiin toimenpiteet, joiden kohteeksi kriteerit täyttävät joutuivat. Samalla termit sukupuolittuivat, sillä suurin osa alkoholisteista oli miehiä, kun taas irtolaispidätetyissä naisten osuus oli huomattavasti korkeampi.⁶⁴ Muutos aiempaan lainsäädäntöön oli merkittävä myös siksi, että nyt pyrittiin ennalta ehkäisemään rikollista toimintaa sekä tarjoamaan apua vankeusrangaistuksen sijaan. Kumpaakin lakia edeltänyt keskustelu painotti sitä, että vaikka rikoslain mukaan tuomitut irtolaiset tai alkoholistit pysyivät kaidalla tiellä vapausrangaistuksen ajan, ei heille syntynyt todellista halua parantua. Yhteinen lähtökohta uudelle lainsäädännölle oli, että alkoholistit ja irtolaiset määriteltiin rikollisten sijaan asosiaalista elämää viettäväksi yhteiskuntaan sopeutumattomiksi kansalaisiksi.⁶⁵

Alkoholisti- ja irtolaislait muodostivat kehikon, jonka avulla viranomaiset kontrolloivat pommisuoja-asukkaita. Uuden lainsäädännön sisältämä laaja kontrollivalikoima tarjosi yhteiskunnalle hyvin tiheän suojaverkon. Toistuvasta juoppoudesta tai irtolaisuudesta joutui pakkotyölaitokseen, mutta sitä ennen pyrittiin turvautumaan niin sanottuihin ensisijaisiin toimiin.

Avohuolto oli lain ensisijainen päämäärä, koska sen seurauksena huollettavan vapaus säilyi ja yhteiskunnan varoja säästy.⁶⁶ Avohuolto ei tarkoittanut kontrolliulottuvuuden katoamista, vaan sen kohteeksi joutuneen oli säännöllisesti ilmoitettava huoltoviranomaisille ja poliisille. Myös laitoksesta vapautuneisiin sovellettiin avohuollon raittius- ja irtolaisvalvontaa. Heidän oli esimerkiksi säännöllisesti raportoitava asunnon ja työpaikan olemassaolosta sekä alistuttava lääkärintarkastuksiin.⁶⁷

Jälkivalvottava palautettiin laitokseen jos hän ehdonalaissaikana näytti palaavan irtolaiselämään⁶⁸ Sodan jälkeen muiden huoltoviranomaisten ohella myös huoltopoliisi tarkasti

⁶⁴ Kts. Esim. Tilastokonseptit Helsingin irtolaistapauksista 1944 – 1946, Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto, HKA.

⁶⁵ Toivola, Osmo, Alkoholisti- ja irtolaishuolto, 1943, 174.

⁶⁶ Sama, 123 – 124.

⁶⁷ Sama, 84 ja 248.

⁶⁸ Sama, 247.

pommisuoja ja muita yömajoja etsien erityisesti jälkivalvonnan kohteena olevia irtolaisia ja alkoholisteja.⁶⁹

Alkoholiksi määriteltiin henkilö, joka vuoden aikana joutui vähintään kolme kertaa humalan vuoksi pidätetyksi. Irtolaismääritelmä piti sisällään varattomina kulkureina paikkakunnalta toiselle muuttavat, joiden tarkoitus ei ole työkykyisyydestään huolimatta hakea työtä, työnvieroksijat eli omasta halustaan työttömäksi jäävät, kerjäläiset, prostituoidut ja muut irtolaiset. Tehdyn työn oli oltava säännöllistä, jotta se esti irtolaisena kohtelemisen.⁷⁰

Edellisiin kategorioihin vaikeasti sovitettaville irtolaisille laki varasi kohdan muut irtolaiset. Säädös muusta irtolaisuudesta oli tavallaan viimeinen yhteiskuntarauhaa säilyttävä lukko. Näin on pääteltävä, koska lainsäätäjät jättää määrittelemättä tiukat raamit muulle irtolaisuudelle antaen samalla viranomaisille mahdollisuuden lain laajaan tulkintaan.

Jokainen yleistä järjestystä, siveellisyyttä tai turvallisuutta uhkaava teko oli tulkittavissa irtolaisuutta ilmentäväksi ja siis irtolaisen tekemäksi. Ennalta ehkäisevä tulkinta mahdollisti jopa sen, että elantonsa kunniallisella ja säännöllisellä tavalla hankkiva, mutta vapaa ajalla tappelua etsivä kansalainen joutui irtolaiskontrollin kohteeksi.⁷¹

Helsingin huoltolautakunta määritteli, että irtolaisen oli pyrittävä välttämään anniskeluravintoloita sekä oleskelua julkisilla paikoilla puolen yön jälkeen. Öinen kadulla liikkuminen oli perusteltua ainoastaan työmatkalaisille. Tällöinkin irtolaisella oli hyvä olla mukana valvontakirja siltä varalta, että poliisi tai muu viranomainen sitä kysyisi. Valvontakirjaan oli merkitty keskeisimmät irtolaista koskevat tiedot, kuten nimi, osoite, valvonnan kesto jne.⁷²

Irtolaislainsäädännön uudistamista pohtinut komitea oli aikanaan ollut sitä mieltä, että olosuhteet vaikuttivat irtolaisuuteen ja sosiaalisten olojen kohentuminen johtaisi ilmiön vähenemiseen. Erityisesti nähtiin kurjuuden periytyvän sukupolvelta toiselle, joten lapset ja nuoret oli pelastettava epäedullisista olosuhteista.⁷³ Viranomaisilla oli aihetta pelätä sodan päättymisen todistavan tämän komitean pohtiman syy-seuraus-logiikan paikkansapitävyyden. Väli rauhan jälkeisessä todellisuudessa olojen kurjistumisen luonnollinen seuraus oli

⁶⁹ Tuominen 1960.

⁷⁰ Toivola, 1943, 192 – 197.

⁷¹ Sama, 209 – 210.

⁷² Sama, 272 – 274.

⁷³ Loiva, Riikka, *Kansa huoltoon*, Einar Böökin ja muiden 1920 – 1930 -lukujen sosiaalipoliittisten toimijoiden perustelut huoltolaeille, 2008, 66.

alkoholismiin ja irtolaisuuden lisääntyminen. Vuoden 1937 lainsäädäntö joutui syksystä 1944 lähtien kovaan testiin.

4.2. Viranomaisten pommisuoja-asukkaisiin kohdistama kontrolli

Pommisuoja-asukkaiden päivittäisten elämän kulkua määrittivät monet tahot. Järjestysmiesten ohella siihen osallistuivat vuokraajien eli Koulumatkailutoimiston, Helsingin huoltokeskuksen ja Pelastusarmeijan hallinnosta vastaavat edustajat. Lisäksi asianomaiset terveydenhuolto-, väestönsuojelu- ja huoltoviranomaiset kontrolloivat suojien arkea ja niissä vallitsevia käytäntöjä. Pommisuojiin liittyvien asioiden valmistelun lisäksi he tekivät suojiin tarkastuskäyntejä. Niiden avulla saadun informaation seurauksena suojien olosuhteita pyrittiin muuttamaan. Virkamiesten rinnalla poliitikot osallistuivat huolto-, väestönsuojelu- ja huoltolautakuntien toiminnan kautta suojien asukkaiden arkea muokkaavien esitysten tekoon. Jokainen Helsingin kunnallispoliitikko osallistui Kaupungin hallituksessa ja -valtuustossa pommisuoja koskevaan päätöksentekoon. Valtakunnan tasolla esityksiä ja päätöksiä tekivät Lääninhallituksen sekä Sosiaaliministeriön virkamiehet ja poliitikot. Majoituksen alkaessa poliisi päätti kenellä oli mahdollisuus päästä yöksi suojaan. Rikoksen sattuessa poliisi vieraili pommisuojaissa. Poliisin tutkinta kuulusteluineen rikkoi suojien vakiintuneita rutiineja ja vaikutti monen asukkaan elämään. Lisäksi huoltopoliisi keräsi tietoa suojien ja muiden yömajojen asukkaista. Niitä analysoimalla saatiin selville muun muassa mistä asujat olivat Helsinkiin muuttaneet, minkä ikäisiä he olivat, heidän siviilisääty, työpaikka ja mihin rikoksiin he olivat mahdollisesti syyllistyneet.

Viranomaisten lisäksi suojissa elävät joutuivat sopeutumaan myös muiden ulkopuolisten vierailuihin. Nämäkin käynnit tuottivat kokemuksia pommisuoja-asumiseen kohdistuvasta kontrollista ja jotkut asukkaat kokivat vierailut hyvin häiritsevinä. Sekä Helsingin yliopisto että Yhteiskunnallinen korkeakoulu olivat kiinnostuneita pommisuojien olosuhteista. Erityisesti lääketieteelliseen tiedekuntaan kuuluneen Hygienian laitoksen opiskelijat tekivät monia suojiin liittyviä opinnäytteitä. Opiskelijoiden ohella toimittajat olivat usein suojissa nähtyjä vieraita. Vaikka, he häiritsivät asukkaiden normaalia elämää, sisältyi toimittajien pommisuoja kohtaan tuntemaan kiinnostukseen asukkaiden näkökulmasta myös positiivisia elementtejä. Erityisesti vasemmistolehdistö kirjoitti suojien arjesta. Sen julkaisemissa artikkeleissa kiinnitettiin huomiota moniin epäkohtiin ja syyllistämisen sijaan asukkaat nähtiin nimenomaan olosuhteiden uhreina.

Monet asukkaat kokivat toimittajien käyntejä häiritsevämpänä kristillisten yhdistysten vierailut. Erityisesti joillekin asosiaalisiksi luokitelluille yksinäisille miehille Pelastusarmeijan ja muiden kristillisten yhdistysten käynnit toimivat lähtökohtana elämän hallinnalle, mutta samalla monet kokivat sanan kuulemisen ja virsien veisuun kristillisen sanoman tuputtamisena. Kielteisesti hengellisiin vieraisiin suhtautuvilla syntyi kokemus muiden tunkeutumisesta luvatta oman elämän alueelle. Käytännössä jokainen pommisuoja-asukas joutui tahtomattaankin osallistumaan näihin tilaisuuksiin, sillä yhteismajoitus tai ohuet seinät eivät estäneet kuulemasta vieraiden sanaa. Pommisuojan tarjoaman kodin rauha rikkoontui ja kokemus oman elämän kontrolloinnista särkyi. Mikäli halusi välttyä osallistumasta, oli suojasta poistuttava. Lähteminen oli reaktio tapahtumiin, joita ei voinut hallita ja näin se voidaan osaltaan nähdä alistumisena ulkopuoliseen kontrolliin.

Monesti hengellisten yhdistysten vierailusta syntyvää häiritsemiseksi tulemisen tunnetta myös syvensi kirkkoa ja kristinuskoa kohtaan tunnettu vastenmielisyys. Lisäksi vierailut saatettiin jopa kokea ylimielisyyden osoituksena pommisuoja-asuvia kohtaan. Asukkaista saattoi tuntua, että heitä kohdeltiin tahdottomina ja yksinkertaisina autettavina, joille ”kaiken karvaiset hengelliset kolportöörit” katsoivat oikeudekseen tarjota pelastusta.⁷⁴ Yllätysvieraiden myötä pommisuojan tarjoamasta kodista tuli julkinen tila, jossa asukkaat saattoivat kokea olevansa näyttelyesineitä. Tällainen kokemus oli esimerkiksi Siltavuoren suojan asukkailla, jotka vertasivat itseään eläintarhan eläimiin.⁷⁵

Jakamalla asuntoja sekä päättämällä miltä alueelta ja millaisen asunnon kaupunkilaiset saavat osallistua Helsingin huoneenvuokralautakunnat välillisesti myös pommisuoja-asuvien arjen muokkaamiseen. Samoin tekivät uusien asuinalueiden kaavoituksesta ja yleishyödyllisten asuntojen suunnittelusta vastaavat viranomaiset sekä rakentamisesta päättävät poliitikot. Viime kädessä pommisuoja-asumistarkoituksiin voitiin lopettaa ainoastaan olemassa olevien asuntojen tehokkaammalla käytöllä ja asuntojen tarjonnan lisäämisellä. Pelkästään yleishyödyllinen asuntorakentaminen ei ole nykyään eikä ollut sodan jälkeen riittävä lääke asuntopulan voittamiseksi. Sen rinnalle tarvittiin merkittävää vapaarahoitteista rakentamista. Sodan jälkeisinä tavara- ja pääomapulan sekä vuokrasäännöstelyn vuosina siitä ei ollut lääkettä. Vasta säännöstelyn purkaminen, pulan helpottaminen ja valtion Arava-ohjelman alkaminen muuttivat tilanteen. Asuntopula helpottui, mutta pommisuoja-asuvien

⁷⁴ Luonnehdinta sisältyy Työkansan Sanomien 4.3.1951 julkaisemaan artikkeliin Pommisuojat kuoleman pesiä.

⁷⁵ Pommisuojat kuoleman pesiä, Työkansan Sanomat 4.3.1951.

tilanteeseen vapaarahoitteen asuntotuotannon helpottamisella ei ollut vaikutusta. Niiden hankkiminen vaati pääomaa, jota kalliolla ei ollut.

Perheiden sopeutumista sodan jälkeiseen asutukseen tutkinut Antti Malinen on todennut, että pisimmälle asumisen kontrollointi vietiin yömajojen kohdalla, joissa jopa asunnossa vietetty aika oli ylhäältä säädeltyä.⁷⁶ Tällä hän viittaa poistumispakkoon. Monien muiden yömajojen ohella pommisuojoissa oloaika säädeltiin heti niiden käyttöönotosta lähtien. Niistä oli poistuttava päiväksi. Yömajat sulki yleensä ovensa viimeistään aamuyhdeksältä, poikkeuksena Katajanokka, joka oli auki ympäri vuorokauden. Takaisin pääsi vasta illalla. Ne, joilla työtä ei ollut, viettivät aikaansa kaduilla ja kahviloissa. Erityisesti nuorten pelättiin ajautuvan tällöin huonoon seuraan. Vaarallisimmat rikolliset olivat keränneet elämän tavallaan sen verran omaisuutta, että heidän ei tarvinnut majoittua yömajoissa. Sen sijaan heitä kohtasi nimenomaan epämääräisissä kahviloissa ja kuppiloissa, joihin hyvätapaisten yömaja-asukkaat päiväksi ajettiin. Komitea ei huolehtinut tyhjistä, sillä irtolaisia ja alkoholisteja kontrolloinut poliisin huolto-osasto teki pidätyksensä lähinnä yksinomaan keskustan kaduilta ja tietyistä anniskeluravintoloista.⁷⁷

Myöhemmin pakollisten poissaolotuntien määrä saattoi vaihdella suojien välillä ja vuosien myötä yksittäisen suojan poistumispakon alkamis- ja päättymisajankohta saattoi muuttua. Hienosäädöstä huolimatta poistumispakon perustarkoituksesta pidettiin kiinni. Pommisuojojen oli tarkoitus tarjota yösiija niille, jotka sitä eivät muualta saaneet. Tarkoitus oli, että seuraavaksi yöksi majoitutaan muualle ja vähitellen ihminen löytää vakituisen asunnon. Pommisuoja oli siis yksinomaan nukkumista varten ja päiväoleskelun sallimisen pelättiin tekevän suojista liian kodinomaisia, joka lisäisi ihmisten halukkuutta hakeutua niihin. Ainoastaan sairaat ja yötyöläiset saivat päivisin levätä suojissa. Alun alkaen poistumispakko toteutui luonnostaan, koska pommisuojoissa sai yöpyä vain yhden yön kerrallaan. Säännön vuoksi ihmisten oli joka tapauksessa lähdettävä suojista aamun valjettua.

Poistumispakon mielekkyydestä keskusteltiin paljon. Viranomaiset ja poliitikot kyseenalaistivat usein sen mielekkyyden. Poistumispakon katsottiin johtavan erityisesti herkäät nuoret harhapoluille. Pelättiin heidän altistuvan huonoille tavoille ja ajautuvan rikolliseen seuraan joutuessaan viettämään aikansa kaduilla ja kahviloissa. Työssäkäyvien levon tarpeesta oltiin myös huolissaan. Poissaolopakon vuoksi he joutuivat työn jälkeen viettämään tuntikausia

⁷⁶ Malinen 2014, 156.

⁷⁷ Kts. Esim. Helsingin poliisilaitoksen irtolaisilmoitukset 1.1.1945 – 30.9.1948, Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto, KA.

julkisissa tiloissa ennen kuin pääsivät omaan vuoteeseensa. Poissaolopakko pakotti kävelemään. Jatkuva kävely huonokuntoisilla ja märillä kengillä, jotka eivät pakkaselta suojanneet aiheutti rakkoja, haavaumia, hiertymiä ja turvotusta. Jalkasieni vei kynnet.⁷⁸ Tärkeän levon lykkääntymisen ohella myös aikuisten kohdalla katsottiin näiden ulkona vietettävien tuntien voivan johtaa jotkut ravintoloiden huonoon seuraan.

Poistumispakko sinällään ei tietenkään ketään ravintolaan pakottanut. Sitä oleellisempi syy hakeutua ravintoloihin liittyi toiseen pommisuojiin liittyvään seikkaan. Ruuanlaitto mahdollisuus niissä oli hyvin rajattu ja omaa vuoroa saattoi joutua odottamaan, koska kaikille suojan asukkaille oli usein varattu vain yksi ruuanvalmistukseen tarkoitettu liesi. Ruuan säilyttäminen suojissa oli myös hyvin hankalaa, koska säilytystilaa ei ollut. Kylmäsäilytystä vaativat elintarvikkeet luonnollisesti pilaantuivat nopeasti. Ruuan hankalasta säilytyksestä ja valmistuksesta johtuen monen asukkaan oli pakko syödä ulkona halvoissa kuppiloissa. Ruoka niissä oli usein huonolaatuista ja tasoonsa nähden kallista.⁷⁹

Viranomaisten katuja, kahviloita ja ravintoloita kohtaan osoittamalle huolelle oli katetta. Monet Kallion tai Punavuoren kaupunginosien kadut ja kahvilat olivat pahamaineisuutensa vuoksi Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston erityistarkkailussa. Ne vetivät puoleensa ihmisiä, jotka yhteiskunnan määritelmän mukaan olivat irtolaisia tai alkoholisteja.⁸⁰ Kyseiset kahvilat ja kadut olivat osa monen pommisuoja-asuvan luonnollista liikkumisympäristöä ja sen vuoksi, että suojat sijaitsivat niiden läheisyydessä. Erottaja ja Johanneksenrinne Punavuorella tai sen välittömässä läheisyydessä, Helsingin kadun- ja Vilhovuoren kadun suojat Sörnäisissä. Hakaniemen torin ympäristö oli kiven heiton päässä Pitkänsillan kupeessa olevasta Siltavuoren suojasta.

Vaikka suojat olivat poliisin valvovien silmien alla, ei se tämän tutkimuksen lähdeaineiston perusteella ottanut suoja erityistarkkailuun. Poliisi keskitti huomionsa kapakoihin ja kaduille. Sattumoisin pahamaineisimmat niistä sijaitsivat suojien läheisyydessä. Tutkimusta varten läpikäytyjen Helsingin poliisin huolto-osaston⁸¹ irtolaisista tekemien ilmoitusten perusteella siihen ei myöskään ollut erityistä syytä. Vaikuttaa siltä, että irtolaisilla pommisuoja-asuminen ei ollut muita asumismuotoja yleisempää. Poliisin tekemien irtolaiskuulustelujen perusteella

⁷⁸ Martens von, 1987, 41.

⁷⁹ kts. ruoan laadusta esim. Malinen 2014, 200 ja 249.

⁸⁰ Kts. edellinen luku irtolais- ja alkoholistolainsäädännöstä.

⁸¹ Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston irtolaisilmoituksia 1.1.1945 – 30.9.1948, Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto, KA.

asia on pikemmin päinvastoin. Monet asuivat yömajoissa, mutta vain harvat pommisuojoissa. Tosin monen kohdalla on merkintä ”vailla vakinaista asuntoa”. Luultavasti moni merkinnän saanut on ainakin satunnaisesti asunut maan alla.

Tutkimuksessa tarkastelluista pidätetyistä irtolaisista yli 95 prosenttia oli naisia. Sukupuolten välinen suhde pidätetyistä vastaa vakiintunutta käytäntöä. Huoltopoliisin pidättämät miehet luokiteltiin yleensä alkoholisteiksi ja naiset irtolaisiksi.⁸² Vaikka näin oli, kuului alkoholi usean irtolaisen elämään. Usein poliisin hoteisiin joutunut irtolaisnainen oli enemmän tai vähemmän päihtynyt. Alkoholia nautittiin miesseurassa ravintoloissa, kaduilla, kellareissa ja yksityiskodeissa. Poliisin tekemät kiinni otot tapahtuivat usein juuri ravintoloissa, joista irtolaisnaisten katsottiin etsivän miehiä harjoittaakseen prostituutiota.

Kuulustelupöytäkirjojen perusteella moni asunoton nainen ansaitsi elantonsa tällä tavalla. Miehet maksoivat seksistä, mutta rahan sijaan yleisempää vaikuttaa olleen ruuan, alkoholin ja yöpaikan tarjoaminen vastineeksi. Pöytäkirjojen perusteella näin oli. On kuitenkin huomioitava poliisin kirjanneen vain sen mitä kuulusteltava asiasta kertoi. Luultavasti poliisille kerrottiin mieluummin ruuasta ja alkoholista seksin vastineena kuin vaihdetuista rahasummista. Kuitenkin ravintoloiden antimet nousevat niin monen pidätetyn kertomuksessa keskeiseen asemaan, ettei niiden merkitystä seksistä saatuna maksuna voida kyseenalaistaa. Samoin on suhtauduttava toistuviin kertomuksiin seksin vastineena saaduista yöpaikoista. Yömajojen ollessa täysiä oli kerrostaloasunnon tarjoama yhden yön suoja kadun kylmyydeltä ja sateelta asunnottomalle houkutteleva vaihtoehto.

Satunnaisten tuttavuuksien kotien ohella yövyttiin hylätyissä parakeissa. Eräs tällainen sijaitsi elannon harjoittamisen kannalta ihanteellisessa paikassa. Katajanokan kallioilla, sataman läheisyydessä, sijaitseva hylätty parakki toimi usean asunnottoman naisen majapaikkana. Monille irtolaisuudesta epäillyille tulivat tutuiksi myös yölliset porraskäytävät sekä muut kerrostalojen yleiset tilat. Syksyllä 1944 pommisuojoja ei vielä oltu viranomaisten valvonnassa otettu virallisesti asumiskäyttöön. Asuntopulasta kärsivät ihmiset majoittuivat kuitenkin omatoimisesti myös asuntojen kellarikomeroihin ja pommisuojiin.⁸³

⁸² Kts. syistä luku Kontrollin taustalla oleva lainsäädäntö.

⁸³ Helsingin huolto-osaston irtolaisilmoituksia 1.1.1945 – 30.9.1948, Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto, KA.

Miksi pommisuoja-asujat eivät joutuneet poliisin kanssa muita helsinkiläisiä useammin tekemisiin? Ensinnäkin suojia avattaessa niihin pääsyn ehdot olivat kovat. Yksittäiseen suojaan pääsi vain viisikymmentä ensimmäistä. Jokaisen tulijan kohdalla toteutui sata prosenttinen ennakkosensuuri. He joutuivat poliisin kanssa tekemisiin jo suojiin pyrkiessään. Ilman poliisilta saatua lupalappua suojaan ei päässyt ja sellaisen saadakseen oli vierailtava poliisiasemalla. Humalaiselta lupa evättiin. Matkalla yöpaikkaan ei myöskään kannattanut ainakaan liikaa alkoholia nauttia, sillä pienikin humala esti suojaan pääsyn. Viimeisenä lukkona toimineilla järjestysmiehillä oli yleensä tässä suhteessa nolla toleranssi. Toki suojiin salakuljetettiin pulloja, joiden sisältöä piilossa tissuteltiin.

Vaikka suojakohtainen yöpyjien määrä alun jälkeen kohosi, ei tipattomuudesta luovuttu. Linjaa pyrittiin pitämään yllä. Poliitikot ja virkamiehet pyrkivät siistimään suojia tässä suhteessa vaatimalla lisää järjestysmiehiä ja eriyttämällä asukkaita eri suojiin. Vähitellen vakiintui käytäntö, jossa suojat jakautuivat niin sanotuille kunnollisille ihmisille hätämajoitusta tarjoaviin suojiin ja yhteiskunnan laidalla eläville minimimajoitusta tarjoaviin suojiin. Ensin mainitut olivat työssäkäyviä veronmaksajia ja jälkimmäiset asosiaalisiksi leimattuja puliukkoja, työnvieroksujia ja irtolaisia. Myös jälkimmäisten asuttamisessa suojissa pyrittiin estämään alkoholin käyttö, mutta aina se ei onnistunut. Perheiden päästyä pois suojista ja niiden muodostuessa yhä enemmän yksinäisten miesten majapaikoiksi, myös poliisin kiinnostus maan alaista majoitusta kohtaan lisääntyi. Poliisi keskitti valvontaa erityisesti yömajoihin, joihin asosiaalisten ihmisten todettiin hakeutuvan. Toistuvat ratsiat johtivat siihen, että kiinni ottoa pelkäävät pyrkivät vaihtamaan yösijaa mahdollisimman nopeasti. Väen jatkuva vaihtuminen lisäsi osaltaan suojien levottomuutta.⁸⁴

Toiseksi pommisuojoissa asuvien oma kontrolli lisääntyi. Ahtaissa ja karuissa oloissa ei siedetty ylimääräisiä häiriötekijöitä. Alkoholista johtuviin järjestyshäiriöihin puututtiin hyvin herkästi. Tosin tässä suhteessa suhtautuminen vaihteli vuosien varrella ja eri suojien välillä.

Mainitut tekijät tietenkin vaikuttivat ennalta ehkäisevästi. Moni irtolais- tai alkoholistielämää viettävä ei hakenut yösijaa suojista tai sitten noudatti yöpyessään hillittyä elämäntapaa. Ongelmien aiheuttaminen suojassa olisi väistämättä johtanut tekemisiin huoltopoliisin kanssa. Yhteiskunnan ja kansa ihmisten yöpyjiin kohdistama paine rauhoitti pommisuojiensa oloja. Tämän lisäksi vuoteen 1949 asti voimassa ollut asumislupajärjestelmä vaikutti myös hillitsevän

⁸⁴ Tuominen, Eero, Kodittomat miehet Helsingin Skid Rowlla, Ihminen ja Alkoholi, 1960, 167.

suojiin kohdistuvaa painetta. Suojat olivat monen maalta tulleen ainoa vaihtoehto yösiijaksi. Monet irtolaisiksi epäillyistä tulivat Helsinkiin muualta Suomesta.

Näyttää siltä, että huoltopoliisin aktiivisuuden ohella asumisluvan vaatiminen vähensi irtolaisten määrää. Sodan jälkeisinä välittöminä vuosina poliisin huolto-osaston kirjaamissa irtolaistapaukissa on nähtävissä selkeää laskua. 1944 irtolaisia kirjattiin Helsingissä 1985, seuraavana vuonna 1520 ja vuonna 1946 1442. Alle kahdeksantoista vuotiaita, eli alaikäisiä oli vastaavina vuosina 249, 149 ja 26.⁸⁵

4.3. Majoittajan harjoittama kontrolli

Koulumatkailutoimisto ja Helsingin huoltokeskus olivat merkittävimmät pommisuoja vuokraavat tahot. Niiden palkkaamien järjestysmiesten tehtävä oli pitää huolta pommisuojien arjen sujuvuudesta. Helsinki määritteli kuinka monta järjestysmiestä yksittäisessä suojassa oli oltava. Järjestyksen ylläpidossa noudatettiin valtion- ja Helsingin virkamiesten sekä poliitikkojen luomia normeja, joita sovellettiin käytännön tasolle.

Pommisuojien käyttöönoton yhteydessä Korkeavuoren katsottiin selviävän kahdella ja puolella vuorotyötä tekevällä järjestysmiehellä ja Erottajan kolmella. Molemmissa 17.00 – 09.00 välillä oli paikalla ainoastaan yksi järjestysmies, päivisin ei yhtään. Aamun valjettua suojan siivooja huolehti oman työnsä ohessa järjestyksestä. Henkilökunnan vähyys selittyi suojien erikoisluonteella. Niiden uskottiin pysyvän rauhallisina, koska ne majoittivat ainoastaan matkustavaisia. Kolme muuta, eli Johanneksenrinne, Sinebrychoff ja Vilhovuori, jotka oli varattu helsinkiläisille, saivat kukin seitsemän järjestysmiestä ja kolme siivoojaa. Alkuillasta keskiyöhön niissä oli kaksi järjestysmiestä ja vuorokauden vaihduttua aamukahdeksaan asti pärjättiin yhdellä. Siivoojat työskentelivät ainoastaan suojien ollessa suljettuina, eli 08.00 – 20.00 välisenä aikana. He työskentelivät aina yksin.⁸⁶

Pommisuoja-asutuksen kestäessä vakiintui yhä yleisemmäksi käytäntö, että päivällä kontrollista huolehtivat järjestysmiehet asuivat suojien ulkopuolella. Yöksi järjestysmiesten määrää laskettiin ja usein päivälläkin heitä oli korkeintaan kaksi. Yöllä turvauduttiin minimiin, järjestystä turvasi vain yksi mies. Usein hän saattoi elää kahta roolia. Ei ollut tavatonta, että järjestysmies oli myös yksi suojan asukkaista. Esimerkiksi Hannes Honkanen asui ja piti

⁸⁵ Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto, Tilastokonseptit 1944 – 1946, KA.

⁸⁶ Komiteamietintö yömajojen olojenparantamiseksi 16.7.1945, liite 2, HKA.

järjestystä yllä Katajanokan suojassa. Hänen tehtävänsä oli käännyttää ylimääräiset pyrkijät ovelta takaisin yösijaa etsimään. Vuoteiden täytyttyä jokainen tulija luonnollisesti koki tämän kohtalon ja tilaa vielä löytyessä alkoholia nauttineet saivat palata samoja askeleita takaisin. Nollatoleranssi alkoholin suhteen mahdollisti mahdollisimman rauhallisen yön. Tosin usein pullot löysivät perille ja etenkin viikonloppuisin varsinkin asosiaalisiksi leimattujen miesten kalliomajoissa viinahuurut sekoittuivat muihin tyyppillisiin pommisuojarahajuihin.⁸⁷

Voisi olettaa suoja-asumiseen turvautumisen johtaneen järjestysmiehen auktoriteetin murenemiseen. Olihan hän joutunut yhteiskunnassa niin huonoon asemaan, ettei asuntoa löytynyt maan päältä. Tällöin yhteiskunta riisti häneltä järjestysmiehelle kuuluvan erityisaseman ja alistti hänet samalle tasolle muiden pommisuoja-asukkaiden kanssa.

Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut automaattista auktoriteettiaseman murenemistä. Saattoi käydä jopa päinvastoin. Asumisjärjestelyn seurauksena auktoriteettiasema kyllä muuttui, mutta se ei hävinnyt. Esimerkiksi Katajanokan muiden asukkaiden ja Honkasen välit olivat tuttavalliset. Kanssakäymisessä järjestysmieheen kohdistettiin hyväntahtoiseksi tulkittavaa naljailua. Tämä ilmeni esimerkiksi siinä, että Honkasta kutsuttiin toimittajan kuullen muun muassa johtajaksi. Tuttavallisuus voidaan tulkita auktoriteettiaseman häviämiseksi, mutta Katajanokan olosuhteiden muuttuminen ei tue tätä ajatusta. Aiemmin järjestyshäiriöistä kuuluisa suoja oli Honkasen johdolla rauhoittunut. Suotuisaa kehitystä voidaan selittää ennen muuta jo mainitulla suhtautumisella alkoholiin. Tämän rinnalla on kuitenkin huomioitava asukkaiden kokemus järjestyksen valvonnasta. Epäilemättä Honkanen nähtiin paitsi majoittajan edustajana myös samaistumiskohteena. Hän ymmärsi mitä asuminen pommisuojojassa tarkoitti. Asukkaana hän konkreettisesti hengitti samaa ilmaa muiden kanssa. Kärsi kanssa-asujien aiheuttamista äänistä ja hajuista. Tämä tosiasia varmasti vaikutti siihen, että häntä kuunneltiin. Asukkaille syntyi kokemus siitä, että järjestysmies on heidän puolellaan, koska hän on asukkaana yksi heistä.⁸⁸

Lisäksi pommisuojiin arjessa muodostui omia käytänteitä, joilla kontrolloitiin jokaisen pommisuojan asukkaita. Näistä merkittävin oli tietenkin jokaista helsinkiläisiä majoittanutta suojaa koskenut poistumispakko.⁸⁹ Kaupungin saneleman poistumispakon käytännön toteuttaminen oli suojien järjestysmiesten vastuulla. Aluksi matkustajille varatut Erottaja ja Korkeavuori olivat auki ympäri vuorokauden. Jatkossakin jatkuva aukiolo oli pääsääntönä

⁸⁷ Kts. esim. Arvid von Martensin kuvaus Erottajasta, Martens von, 1987, 14.

⁸⁸ Kymmenet ihmiset kysyvät joka ilta yösijaa kaupungin pommisuojoista, Ilta-Sanomat 4.4.1950.

⁸⁹ Kts. poistumispakosta edellä kappale Viranomaisten pommisuoja-asukkaisiin kohdistama kontrolli.

matkustajille tarkoitetuissa suojissa. Muille tarkoitettujen pommitusuojat olivat aluksi auki kello 20.00 – 08.00. Hiljaisuus laskeutui kello 22.00, jolloin vieraiden oli poistuttava. Kuten todettua myöhemmin vuosina sekä suojakohtaisissa aukioloajoissa että hiljaisuuden alkamisajankohdassa tapahtui muutoksia.

Järjestysmiesten ohella myös siivoojat olivat pommitusuojien ylläpitäjien edustajia. Siivoojat olivat siis toinen säännöllisesti asukkaiden kontrollointiin osallistunut ammattiryhmä. He vaikuttivat pommitusuojissa vallinneeseen järjestykseen kahdella tapaa. Ensinnäkin siivoojat olivat läsnä asujien arjessa nimenomaan majoittajien edustajina. Tämä tarkoitti sitä, että kaikista kanssakäymisestä heidän ja asukkaiden välillä muotoutui tilanteita, joissa siivoojilla oli lähtökohtaisesti auktoriteettiasema. Oletettavasti majoittajat ottivat tämän huomioon ja pyrkivät käytökseen, joka ei kyseenalaistunut tätä valtasuhdetta. Tutkimuksen lähdemateriaali tukee tätä johtopäätöstä, sillä siitä ei nouse esille tapauksia, jotka voitaisiin määritellä avoimiksi konfliktitilanteiksi asukkaiden ja siivoojien välillä.

Toiseksi siivoojien pääasiallinen tehtävänä oli tietenkin yleisten tilojen siisteyden ylläpito. Tätä kautta he rajoittivat asukkaiden henkilökohtaisten tavaroiden määrää ja puuttuivat niiden säilytykseen valvomalla, että jokaisen asukkaan omaisuus pysyi sille varatussa säilytystilassa. Henkilökohtaisia tavaroita säilytettiin yleensä sängyn pätyyn kiinnitetyssä puisessa laatikossa tai sängyn alla olevassa pahvilaatikossa.

Toisaalta erityisesti Koulumatkailutoimistoa syytettiin jatkuvasti siitä, että se pyrki alentamaan suojista koituvia kuluja minimoimalla järjestysmiesten ja siivoojien määrää. Säästöjen johdosta monien suojien siivous ei toteutunut edes välttävästi. Syytökset riittämättömästä siivouksesta voidaan nähdä konfliktitilanteina, joissa siivoojien auktoriteettia vastaan noustiin. On kuitenkin huomioitava, että kritiikin kärki ei tällöin kohdistunut itse siivoojiin, vaan majoituksen ylläpitäjään. Erityisesti Koulumatkailutoimisto suurimpana suojamajoittajana oli usein tähtäimessä.

Jokaisen pommitusuojaan hakeutuneen oli alistuttava majoittajan ylläpitämään kontrolliin. Kontrollin merkitys kuitenkin vaihteli asukaskohtaisesti. Toisille majoittajan kanssa konfliktiin joutumisella saattoi olla kauaskantoisempia seurauksia kuin toisille. Asukkaalla jolla oli irtolais- tai alkoholistimerkintä alla kannatti vältellä ristiriitatilanteisiin joutumista. Heille pommitusuojat näyttäytyivät kontrolliherkempinä paikkoina kuin yhteiskunnan mittapuulla kunnollista elämää viettäneille asukkaille.

Viranomaisten papereissa asosiaaliseen ainekseen kuuluvaksi leimattu ihminen tarkoitti useimmiten alkoholisoitunutta yksinäistä miestä. Suuri osa pommissuojissa elävistä oli juuri näitä asosiaalisuus -määritelmän saaneita yksinäisiä miehiä. Helsingin huoltopoliisi kartoitti 1948 yömaja-asukkaiden elintapoja. Otannassa oli kaikkiaan 261 miestä, joista osa asui maan alla ja osa maan päällä. Heistä 204 luokiteltiin asosiaalisiksi. Yli puolet heistä oli ollut alkoholistikäsittelyssä. Lopulta löytyi merkintä työnvieroksumisesta, irtolaisuudesta tai he olivat rikoksesta tuomittuja. Poliisin kartoitus koski vain kolmea suojaa ja otanta kohdistui suojiin, joihin oli keskitetty yksinäisiä miehiä. Näissä suojissa asosiaalisuus kasaantui ja sikäli tuloksia ei voi yleistää koskemaan kaikkia yömajoja, vielä vähemmän kaikkia pommissuojia. Kartoitusta siitä miten pommissuoja-asukkaat kokonaisuutena jakautuivat asosiaaliin ja muihin ei ole olemassa. Kuitenkin olemassa olevan tiedon varassa voidaan päätellä, että jos poliisi olisi tarkastellut pommissuojissa asuvia kokonaisuutena, asosiaalisten suhteellinen määrä olisi ollut alhaisempi. Perhemajoitukseen ja matkustavaisille varatut suojat olisivat vahvistaneet ”kunnollisten kansalaisten” osuutta. Lisäksi vuoden 1948 tutkimus keskitettiin majoituspaikkoihin, joissa asui suhteellisesti enemmän asosiaalisia miehiä kuin monissa muissa yksinäisille miehille varatuissa yömajoissa.

Vaikka huoltopoliisin muistion voidaan todeta antavan tilanteesta liian synkän kuvan, ei sen tietoja voida myöskään kiistää. Kokonaiskuva on yleistettävissä. Moni pommissuojassa asunut oli joutunut viranomaisten kanssa tekemisiin rikottuaan irtolais- tai alkoholistolainsäädäntöä. Kuten todettua, juuri näillä ihmisillä oli syytä välttää joutumasta ristiriitaan majoittajien edustaman kontrollivallan kanssa. Välttyäkseen konfliktitilanteilta he pyrkivät turvautumaan pommissuojien tarjoamaan yösijaan vain välttämättömässä hädässä. Tämä on merkittävä selittävä tekijä sille, että suojat täyttyivät talvella ja väki väheni kesällä. Monet kontrollia välttelevät katsoivat suojien olevan pakkaseen ja viimaan verrattuna pienempi paha.⁹⁰ Majoittajien ja viranomaisten kontrollista vapautumisen ohella suojista poistumiseen houkuttivat varmasti myös auringonvalo, raikas ilma ja henkilökohtaisen tilan lisääntyminen.

4.4. Kanssa-asujien harjoittama kontrolli

Pommissuojaan asumaan tulleet joutuivat automaattisesti siellä ennestään asuvien kontrollin kohteeksi. He joutuivat ottamaan huomioon majoittajan edustajien edustaman kontrolliulottuvuuden lisäksi myös muiden asukkaiden muokkaamat tavat ja käytännöt sille,

⁹⁰ Kts. Esim. Tuominen, Eero, 1960, 167 – 168.

miten pommisuojassa elettiin. Tätä voidaan nimittää sosiaalisesti kontrolliksi. Se oli siinä mielessä näkymättömämpää kuin järjestysmiesten edustama kontrolli, ettei sitä oltu kirjoitettu järjestyssääntöihin tai sen taustalla ei ollut ammattiin sidottua valtaa. Seuraukset olivat asukkaan kannalta kuitenkin samat kuin auktoriteettiin nojaavan kontrollinkin kohdalla. Pommisuoja-asukas rajoitti omaa toimintaansa välttääkseen konfliktia. Hän pyrki ottamaan huomioon toisten tavat ja mukauttamaan oman toimintansa sen mukaiseksi. Ymmärrettävästi ristiriitatilanteita vältettiin, koska ne olisivat voineet johtaa ongelmien aiheuttajan etsimiseen eli syyllisen selvittämiseen. Parhaimmassa tapauksessa riidankylväjä olisi joutunut poistumaan yöhön, pahimmassa hän olisi saanut suojaan määräaikaisen porttikiellon.

Asukkaiden toisiinsa kohdistaman kontrollin tarkoitus oli varmistaa järjestyksen säilyminen. Tämä on nähtävä perussyynä keskinäisen kontrollin syntymiselle. Toinen edellytys sen olemassaololle ovat olosuhteet, jotka mahdollistivat keskinäisen kontrollin syntymisen. Ensinnäkin pommisuoja oli tasa-arvoinen asumismuoto. Aiemman elämän asemalla tai varakkuudella ei ollut väliä, koska kaikilla oli käytettävissä samanlaiset petivaatteet, saman verran ilmaa ja yhtäläiset kotiintuloajat. Koska asumisen suhteen oltiin tasa-arvoisessa asemassa, ei kukaan voinut asettua toisen yläpuolelle vetoamalla asuin- olosuhteiden tuomaan korkeampaan statukseen. Kun asumisesta kumpuavaa hierarkiaa ei ollut olemassa, ei myöskään syntynyt kontrollisuhteita, joissa toiset olisivat olleet alisteisia toisille. Asukkaiden keskinäisen hierarkian puuttuminen mahdollisti lähtökohtaisesti tilanteen, jossa jokaisella asukkaalla oli saman verran kontrollivaltaa toisiin ja jokainen joutui saman verran kontrolloiduksi. Tietenkin vähitellen pommisuojien arkeen syntyi hienovaraisia hierarkiarakenteita. Ne eivät syntyneet niinkään ulkoisten tekijöiden varaan, vaan olivat riippuvaisia asukkaiden persoonallisuudesta. Sosiaalisesti ja henkisesti vahvemmat luultavasti sopeutuivat pommisuojan olosuhteisiin paremmin kuin ihmiset, jotka olivat vähemmän sosiaalisesti lahjakkaita tai ahdistavan elämäntilanteensa vuoksi vetäytyivät syrjään.

Toiseksi asukkaiden välinen kontrolli oli kontrollin muodoista ainoa, jonka olemassaoloon ja määrään asukkaat itse kykenivät vaikuttamaan. Se oli siis ainoa asukkaiden ulottuvilla ollut keino, joka mahdollisti asukaslähtöisen järjestyksen ylläpitämisen. Keskinäinen kontrolli syntyi, koska muiden elintapojen säätely oli tehokkain tapa parantaa omia elinolosuhteita. Tässä suhteessa keskinäinen kontrolli koitui kaikkien asukkaiden hyödyksi, koska se rauhoitti suojien elämää. Esimerkiksi Helsingin kadun perhemajoituksessa asukkaat loivat järjestyksen takaavia toimintamalleja.⁹¹

⁹¹ Taipale, 1982, 126.

Tämän positiivisen piirteen ohella keskinäisellä kontrollilla oli myös negatiivisia seurauksia. Kontrolli väistämättä söi yhteisöllisyyttä. Järjestyksen ylläpitämiseksi oli olemassa myös muita keinoja. Saman elämänkohtalon kokeneet asukkaat kokivat solidaarisuutta toisia kohtaan. Samaistuminen toisten kokemuksiin loi yhteisöllisyyden tunnetta, joka puolestaan vähensi asujien toisiinsa kohdistamaa kontrollia. Pommisuojaan joutuneelle toisilta saatu vertaistuki helpotti arjessa selviytymistä. Kaikkien pommisuoja-asujien asiaa ajava Asunnottomat ry voidaan nähdä paitsi painostusryhmänä asuntoviranomaisiin päin myös keskinäisen solidaarisuuden ilmentymänä.

Toisaalta asukkaiden keskinäisellä kontrollilla ja toisia kohtaan tunnetulla solidaarisuudella tavoiteltiin samaa päämäärää. Molempien tarkoitus oli vähentää konflikteja, ja näin sujuvoittaa pommisuojien arkea. Keskinäisen kontrollin voidaan nähdä syntyneen suojien sisällä ja asukkaiden itsensä synnyttämänä. Solidaarisuus puolestaan rakentui sekin asukkaiden keskuudessa, mutta se on nähtävä ennen muuta reaktiona pommisuojien ulkopuolelta tulleeseen paineeseen. Vaikka asunnottomuus oli yleistä ja pommisuojien ulkopuolella oli valtavasti asunnottomia, erottuivat pommisuojoissa asujat julkisessa keskustelussa omaksi ryhmäkseen. Heistä tehtiin tavallaan asunnottomien alaryhmä, joka eli kaikkein lohduttomimmissa oloissa.⁹²

Myös pommisuoja-asukkaat itse kokivat asumismuotonsa vuoksi olevansa oma muista erottuva ryhmä. Tähän viittaa esimerkiksi Asunnottomat Ry:n perustaminen. Sehän ajoi nimenomaan pommisuojoissa asuvien asiaa. Näin sekä asukkaiden oma asennoituminen että julkinen keskustelu loivat yhdessä edellytykset ihmisten identifioitumiselle nimenomaan pommisuoja-asukkaiksi.⁹³

Samalla avautui tie tiiviimmälle ryhmäytymiselle, koska ryhmään kohdistunut ulkoinen paine synnytti solidaarisuutta ryhmän jäsenten välillä⁹⁴. Tämä oli erityisen tärkeää, koska yhtenäisyyttä rapauttavia tekijöitä oli niin useita. Kontrollin eri muodot voidaan nähdä sekä yhtenäisyyttä kasvattavina että hajottavina tekijöinä. Suojissa asuvista ihmisistä johtuvat äänet, hajut ja ahtaus sekä ilman ja valon puute olivat yksiselitteisesti yhteisöllisyyttä rasittavia tekijöitä. Lisäksi kulttuurierot saattoivat synnyttää tilanteita, jotka olivat uhka asukkaiden keskinäiselle solidaarisuudelle. Pääkaupunkiseudulla asuvien ja Karjalan evakoiden oli tultava

⁹² Näinhän ei välttämättä ollut, koska erityisesti vuoden 1946 jälkeen moni maan päällinen asunto oli terveydelle vaarallisempi. Tämän toivat esille myös monet viranomaiset.

⁹³ Julkinen keskustelu viittaa tässä paitsi lehdistön myös viranomaisten, majoittajien, poliitikkojen ja suojien ulkopuolella asuvien helsinkiläisten tuottamaan keskusteluun pommisuoja-asukkaista.

⁹⁴ Kts. ulkoisen paineen vaikutuksesta ryhmän tiivistymiseen esim. Allardt, Erik ja Littunen, Yrjö, Sosiologia. Helsinki 1958, 250 – 251.

toimeen vaikka uskonnon ja kielen kaltaiset keskeiset identiteetin rakenteet erosivat täysin toisistaan. Jokapäiväisessä kommunikaatiossa väärinymmärrysten vaara kasvoi, koska ihmisillä oli vaikeuksia ymmärtää toisten käyttämiä murreilmauksia.

4.5. Muiden kaupunkilaisten harjoittama kontrolli pommisuoja-asukkaiden kokemuksena

Pommisuoja-asukkaat kokivat usein olevansa ulkopuolisen kontrollin kohteena myös kohdatessaan muita kaupunkilaisia. Tällöin voidaan puhua kokonaisvaltaisemmasta kontrollista verrattuna viranomaisten, poliitikkojen, majoittajien ja kanssa-asujien harjoittamaan kontrolliin. Ajatus vaikuttaa hieman paradoksaaliselta. Miten suojien ulkopuolella asuvien kontrolloiva ote pommisuojoissa asuviin voi olla vahvempi kuin heidän asumistaan järjestävien virallisten tahojen?

Kyse on nimenomaan kontrollikokemuksesta, siitä miten kokonaisvaltaisesti kohde kontrollin kokee. Virallinen kontrolli oli tietenkin kokonaisvaltaista siinä mielessä, että se määritteli totaalisesti asukkaiden olemista suojissa. Yhdessä suhteessa se kuitenkin erosi helsinkiläisten harjoittamasta kontrollista. Viranomaisten, majoittajien, poliitikkojen ja muiden asukkaiden harjoittama kontrolli perustui kirjoitettuihin sääntöihin ja toteutui enimmäkseen niiden pohjalta rajatussa tilassa eli pommisuojoissa. Tästä johtuen se oli huomattavasti helpommin ennakoitavaa toisin kuin muiden helsinkiläisten taholta tuleva kontrolli. Kulkemista suojan ulkopuolella voitiin suunnitella vain tiettyyn rajaan asti, joten kohtaamisia muiden kaupunkilaisten kanssa ei voitu välttää. Ennakoimattomuuden vuoksi kohtaamiset olivat yllättäviä.

Toiseksi suojassa vallitsevien normien ja sääntöjen vuoksi asukkaat olivat alisteisia muille ryhmille. Muiden kaupunkilaisten ja pommisuojoissa asuvien suhde ei perustunut vastaaville säännöille. Näin se voidaan nähdä tasa-arvoisempaan suhteeseen. Tämä on kuitenkin näköharha. Kirjoitettuihin sääntöihin perustuva hierarkkinen suhde tarkoitti lähtökohtaisesti kaikkien tiedossa olevia käyttäytymistapoja. Näin hierarkian ja kontrollin olemassaolo loi suojiin tietyn ennakoitavan elämisen tavan. Sen myötä yllättävät tilanteet minimoitiin, joka tarkoitti samalla stressiä synnyttävien tapahtumien minimoimista. Tässä mielessä hierarkia ja kontrolli olivat tasa-arvon tae. Koska suoja-asukkaiden ja muiden kaupunkilaisten välisestä suhteesta puuttui sääntöihin perustuva hierarkia, kontrolli ja ennakoitavuus saattoivat satunnaiset kohtaamiset muodostaa virallisia kohtaamisia suuremman stressitekijän.

Henkistä kuormittavuutta lisäsi myös se, että kaupunkilaiset voidaan nähdä alaryhmiin jakautuvana kokonaisuutena. Tällainen jako voidaan tehdä esimerkiksi asumisen perusteella. Toisaalla on asunnottomien ja toisaalla asunnoissa asuvien ryhmä. Tai erikseen maan alla ja maan päällä asuvat. Oleellista on kuinka lähellä ryhmät ovat toisiaan. Jos etäisyys ryhmien välillä ei kasva liian suureksi voivat ryhmien jäsenet samaistua toisen ryhmän jäseniin. Pommisuojuissa asuvat tuskin samaistuivat viranomaisiin, koska kirjoitettuihin sääntöihin perustuva hierarkia toimi tehokkaana etäännyttäjänä. Sitä vastoin maan päällä asuviin voitiin samaistua. Samalla heidät nähtiin kaupunkilaisina, jotka olivat saavuttaneet jotain mitä itseltä puuttui. Oman tilanteen vertaaminen niihin, joilla asunto oli, synnytti katkeruutta ja alemmuudentunnetta.

Vaikka muiden kaupunkilaisten kontrollivalta ei perustunut kirjoitettuihin sääntöihin oli se olemassa ja usein se koettiin virallista valtaa merkittävämpänä. Kokemus perustui ennen muuta kahteen seikkaan. Ensinnäkin yllättäviä tilanteita ei pystytty kontrolloimaan ja toiseksi muut helsinkiläiset olivat suojiensa asukkaille lähimpiä samaistumiskohteita.

Kontrollikohtaamisten synnyttämä stressi oli suurimmillaan silloin kun asuinoloja ei voinut peitellä muilta ihmisiltä. Suojaan meneminen tai sieltä poistuminen sekä työtovereiden tietoisuus asuinpaikasta koettiin nöyryyttävänä.

Kokemusta muiden kaupunkilaisten asukkaisiin kohdistamasta kontrollista saattoi helpottaa se, mistä suojaan oli muutettu. Monille maaseudun pieneltä paikkakunnalta tulleelle Helsinki tarjosi lähes kontrollivapaan ympäristön.⁹⁵

⁹⁵ Tuominen, Eero, 1960, 167.

5. Pommisuojien olosuhteet kontrollin välineenä

5.1. Lapsiperheet kontrollin puristuksessa

Lehdistö oli raportoinut heti tuoreeltaan kalliosuojien käyttöönotosta, mutta kun majoituksesta näytti tulevan pysyvä ilmiö, kiinnostui julkinen sana siitä yhä enemmän. Luonnollisesti ihmisten asuminen maan alla oli kertomisen arvoinen asia, mutta samalla se tarjosi mahdollisuuden raflaaviin otsikoihin. Viranomaiset olivat sitä mieltä, että kirjoitusten sävy oli usein yliampuva ja kalliosuojien olosuhteista annettiin todellisuutta ankeampi kuva. Yhdestä asiasta toimittajat ja päättäjät olivat kuitenkin yhtä mieltä. Erityisenä epäkohtana pidettiin lasten ja nuorten asuttamista kalliosuojissa.

Loppukesään 1945 mennessä Siltavuoren kalliosuojaan majoittuneet oli ehditty määritellä moneen kertaan. Ensimmäinen se oli toiminut liikkuvan poliisin majoituspaikkana, jonka jälkeen viranomaiset olivat majoittaneet Siltavuoreen Helsinkiin saapuvia matkalaisia muutaman kuukauden ajan. Elokuussa liikkuva poliisi sijoitettiin jälleen kyseiseen kalliosuojaan. Viranomaisten kalliosuojien asukkaisiin kohdistuvien eriyttämistoimenpiteiden jatkuessa, Siltavuoreen päätettiin jälleen osoittaa uudet asukkaat.

Syksyllä 1945 asuntoja asunnottomille järjestävälle huoneenvuokralautakunnalle ilmoitettiin, että tästä lähtien hädän saaneet pienperheet sijoitetaan Erottajan sijaan Siltavuoreen. Pienperheillä viitattiin lähinnä lapsettomiin pariskuntiin. Päätöksen myötä poliiseja ja matkustajia palvelleet toisistaan erotetut kopit muuttuivat perheiden kodeiksi. Tilaan haluttiin mahdollisimman monta perhettä, joten osa olemassa olevista huoneista puolitettiin pahviseinällä.⁹⁶

Näin Siltavuoresta saatiin kolmenkymmenen kahden perheen majapaikka, jossa perhekohtaisten huoneiden lisäksi oli yhteisesti jaettu keittiö sekä pesuhuone, molemmat 3,7 x 2,35 neliön kokoisia. Keittiössä oli käytössä kolme sähköhellää ja yksi yhteinen ruokakomero. Lapsille varatun maidon lisäksi sinne ei muita ruokatarpeita mahtunut.⁹⁷

Lähtökohtaisesti pyrittiin siihen, että suojaan otettiin lapsia vain pakon edessä. Pienten lasten nukkuessa vanhempiensa kanssa samassa sängyssä ei heistä saanut periä erillistä maksua.

⁹⁶ Vt. Bruunin ym. aloite kalliosuojien sijoitettujen olojen parantamiseksi, HKA.

⁹⁷ Pommisuojuurjuuteen tutustumassa – sosiaaliministerit neuvottelivat asiasta Helsingin viranomaisten kanssa, Suomen Sosialidemokraatti, 4.9.1946.

Muilta majaa ylläpitänyt Koulumatkailutoimisto veloitti aluksi kaksikymmentäviisi markka yöltä. Asukkaiden aloitteesta hinnoittelua muutettiin huonekohtaiseksi. Koosta riippuen asumisesta joutui maksamaan 300, 350, tai 400 markkaa viikossa. Vuokraan sisältyi oikeus käyttää yhteistä sähköliettä ja mahdollisuus pestä kasvat, kädet ja astiat lämpimällä vedellä. Huoneenvuokralautakunnat pitivät vuokraa edelleen kohtuuttoman kovana ja ehdottivat paluuta vuorokausimaksuun. Henkilöperustaiseen hinnoitteluun ei lautakuntien mielestä pitänyt palata, vaan vuokra perittäisiin huonekohtaisesti. Entiseen verrattuna hinnat olisivat kuitenkin huomattavasti huokeammat. Lautakuntien aloitteen mukaan huonekohtainen hinnoittelu olisi koosta riippuen 30 – 40 markkaa vuorokaudelta.

Lehdistön kirjoittelun jälkeen huoneenvuokralautakunnat veloitettiin ilmoittamaan lastensuojeluviranomaisille lapsiperheitä, jotka Siltavuoreen lähetettiin. Muihin kalliosuojiiin omin avuin pyrkivistä lapsiperheitä vastaava velvollisuus oli suojan vuokraajalla. Samoin ilmoitus oli tehtävä raskaana olevista naisista.

Huoneenvuokralautakuntien mukaan lasten asuminen kalliosuojissa ei muodostunut suureksi ongelmaksi. Ne olivat pitäneet kiinni siitä, että Siltavuoreen lähetettiin vain hädättyjä tai muusta syystä nopeasti kotinsa menettäneitä perheitä, joille ei mitään muuta asuntoa löytynyt. Perheet olivat lähes yksinomaan lapsettomia pariskuntia, yhden lapsen perheitä tai yhden – kahden lapsen yksinhuoltajia. Mainittavaa terveydellistä haittaa asumisesta ei huoneenvuokralautakuntien mielestä koitunut, koska lapsiperheet yleensä jatkoivat matkaansa muutaman viikon jälkeen.

Tilanne oli tosin tältä osin muuttumassa. Yhä useammin perheet kieltäytyivät tarjotusta asunnosta ja jatkoivat mieluummin maan alla elämistä. Lautakunnat myönsivät tarjottujen asuntojen olleen asuntopulasta johtuen huonokuntoisia, mutta totesivat samalla olosuhteiden kalliosuojissa vetävän vertoja maan päälliselle asumiselle. Huoneenvuokralautakuntien johtopäätös oli, että monien kalliosuojissa elävien perheiden olosuhteet olivat vähintään yhtä hyvät kuin monissa huonokuntoisissa maan päällisissä asunnoissa asuvilla perheillä.

Kaikkiaan viisitoista perhettä oli vuoden 1946 aikana hylännyt heille osoitetun asunnon. Joillekin perheille oli tarjottu useampaa asuntoa, joista yksikään ei ollut kelvannut. Kaupunginvaltuusto päätti, että huoneenvuokralautakuntien oli vastaisuudessa arvioitava kieltäytyjien perustelut. Jollei lautakunnan mielestä pätevää syytä olla ottamatta vastaan maan päällistä asuntoa ollut oli kalliosuojaan jäävältä perheeltä perittävä 25 markan yökohtainen

vuodemaksu. Neljän hengen perheelle tämä olisi tarkoittanut 100 markan vuorokausimaksua.⁹⁸

Ilman ylimääräisiä sakkojakin suojissa asuminen rasitti kohtuuttomasti perheiden taloutta. Tässä mielessä parakeissa ja muissa maan päällisissä väliaikaismajoissa asuminen oli vielä kohtuuttomampaa. Esimerkiksi uunilämmitteisen asunnon saattoi saada vuokrattua kuukaudeksi samalla hinnalla, jonka joutui maksamaan Kampin parakin yhdestä neliöstä. Valitukseen vastaava kaupunki totesi, ettei sillä ole valtuuksia vaikuttaa asiaan.⁹⁹

Kieltäytymiset viittaavat asumiskelpoisten tai edes kunnoltaan välttävien asuntojen vähenemiseen. Asuttavissa olevien neliöiden jakaminen oli ollut ensimmäinen toimenpide, johon viranomaiset olivat välittömästi sodan päättymisen jälkeen ryhtyneet. Vuoden 1945 aikana ei lisäneliöitä hyväkuntoisista taloista enää saatu. Näissä oloissa pommisuojoissa asuvat perheet eivät eronneet muista perheistä. Lautakuntien perheellisille tarjoamista alivuokralaisasunnoista vain noin yksi kolmasosa kelpasi.¹⁰⁰

Asunnottomuus ja asuntojen ahtaus aiheuttivat siitä kärsiville jatkuvaa henkistä stressiä. Turhautuminen elämäntilanteeseen purkautui tyytymättömyytenä erityisesti huoneenvuokralautakuntiin ja niiden virkailijoihin. Lapsia maan alle majoittava Siltavuori aiheutti ihmisten mielissä erityistä kuohuntaa.

Huoneenvuokralautakuntien virkailijoiden näkökulmasta keskustelu perheiden pommisuoja-asumisesta oli edennyt pisteeseen, jossa oli käytävä vastahyökkäykseen. Lehdistöä varten muotoiltiin artikkeli-ilmoitus, jossa haluttiin leikata hurjimmilta huhuilta siivet listaamalla tosiasioita. Lautakunnat halusivat osoittaa, että perheiden asumisen eteen tehtiin töitä. Kirjoituksessa tuotiin esille Siltavuoren olevan viimeinen mahdollinen yöpaikka, johon turvaututtiin, jollei maan päällisiä asuntoja löytynyt.

Huoneenvuokralautakunnat joutuivat myöntämään asumisaikojen venyneen mitä kauemmin suoja oli ollut käytössä. Samoin lapsiperheiden määrä suhteessa lapsettomiin pariskuntiin kasvoi jatkuvasti. Kaikkiaan suojassa oli majoittunut 128 perhettä, joista 111 oli lapsia. 62 perhettä oli viipynyt alle kuukauden, niistä 54 oli lapsiperheitä. 1 – 2 kuukautta asuneita perheitä oli 37, joista kaksi oli lapsettomia. 2 – 3 kuukautta viipyneitä perheitä oli kaikkiaan 16,

⁹⁸ Vt. Bruunin ym. aloite kalliosuojiiin sijoitettujen yömajojen olojen parantamiseksi, HKA.

⁹⁹ Malinen, 2014, 248.

¹⁰⁰ Suomen Sosialidemokraatti, 28.6.1945; Malinen, 2014, 89 – 90.

joista kolmella ei ollut lapsia. Yli kolme kuukautta asuneista perheistä seitsemällä oli lapsia ja kuudella ei. Siltavuorella oli pisimmillään majoitettu hieman yli neljä kuukautta.¹⁰¹

Kirjoituksessa lautakunnat toivat esille saman seikan, jonka ne olivat todenneet kommentissaan valtuutettu Bruunin aloitteeseen kalliosuojien olojen parantamiseksi. Maan alla asuville tarjottujen asuntojen huonokuntoisuus oli asuntopulasta johtuva tosiasia. Samalla lautakunta moitti kalliosuojissa asujia siitä, että heistä osa kieltäytyy toistuvasti tarjotuista asunnoista. Tarjotut ja torjutut asunnot olivat usein yhteisasuntoja, joissa oli oma huone jaetulla keittiöllä. Yleensä asunto olisi pitänyt jakaa muutaman perheen kanssa.

Tuntuu hieman omituiselta, että perheet eivät suostuneet ottamaan vastaan kyseisiä asuntoja, joutuivat ne Siltavuorella jakamaan muutaman keittolevyn monen kymmenen perheen kanssa. Huoneen vastaanottaminen olisi kuitenkin tarkoittanut huoneenvuokralautakuntien papereissa siirtymistä asunnon jonottajista asunnon saajien puolelle. Ottamalla asunto vastaan perhe olisi menettänyt mahdollisuuden saada täysin oma asunto, jonka keittolevyä ei olisi tarvinnut jakaa kenenkään kanssa. Kun ruoanvalmistukseen tarkoitettuja levyjä oli rajallinen määrä, muodostui ruoan tekemisestä keskeinen kiistakapula. Käytettävien liesien vähyyden nousee toistuvasti esille myös pommisuojien kohdalla. Kirjoituksen lopuksi lautakunta huomauttaa hakijoiden varallisuuden rajoittavan myös oleellisesti tarjottavien asuntojen määrää. Vähävaraisille perheille ei suhteellisen korkeavuokraisista asuntoja välitetty.¹⁰²

Siltavuori oli tarjonnut perheiden hätämajoitusta vuoden verran ennen kuin viranomaiset päättivät sulkea sen lapsiperheitä. Pommisuojien ohella myös muihin yömajoihin ei saanut majoittua lapsen kanssa syyskuusta 1946 lähtien.¹⁰³ Lapseksi laskettiin kaikki alle viisitoista vuotiaat. Epäilemättä päätöstä vauhditti Siltavuoren perheiden kohtaamat kuolemantapaukset. Lehdistön mukaan lyhyen ajan sisällä kaksi pientä lasta menetti henkensä. Toinen heistä oli ainoastaan kolmen kuukauden ikäinen. Lisäksi kuusi lasta sairastui. Kaikkiaan suojassa asui tuolloin 22 lasta ja noin 70 aikuista.¹⁰⁴

Puolustusvoimilta ostettiin syksyllä 1946 kymmenen kylmää parakkia, jotka jaettiin kukin neljään osaan. Näin saatiin kahdeksantoista neliön asunnot neljälle kymmenelle perheelle.

¹⁰¹ Siltavuoren kalliosuojaan ei enää lapsiperheitä, Helsingin Sanomat, 6.9.1946.

¹⁰² Siltavuoren kalliosuoja ei ole enää huoneenvuokralautakuntien hallinnassa; Uusi Suomi 6.9.1946; Siltavuoren kalliosuojaan ei enää lapsiperheitä, Helsingin Sanomat 6.9.1946.

¹⁰³ Malinen, 2014, 217.

¹⁰⁴ Pommisuojuurjuuteen tutustumassa – Sosiaaliministerit neuvottelivat asiasta Helsingin viranomaisten kanssa, Suomen Sosialidemokraatti, 4.9.1946.

Parakit lämpöeristettiin ja jokaiseen huoneeseen asennettiin hella ruuanlaittoa ja lämmitystä varten. Lisäksi rakennettiin erilliset puuliiterit ja kaksi käymälärakennusta.¹⁰⁵

Vaikka perheet saatiin vähitellen pois Siltavuoresta, jatkui lapsiperheiden satunnainen majoittaminen maan alle vielä vuosien ajan. Heinäkuussa 1948 Eino Haimelinin kolmihenkinen perhe oli vaikean paikan edessä. Kaupunginlääkärin heille juhannuksena antama lisäaika oli kulunut loppuun. Viranomaisen mielestä perheen kolmiviikkoista vauvaa ei saanut pitää maan alla enää yhtään ylimääräistä vuorokautta. Haimelinit olivat sitä mieltä, että heille tarjottu korvaava asunto oli huomattavasti Helsingin kadun pommisuoja huonompi vaihtoehto vetoisuutensa ja kylmyytensä vuoksi.

Muut suojassa asujat ottivat asian hoitaakseen. He tutustuivat tarjottuun asuntoon ja totesivat rakenteiden päästävän veden sisälle tuhoamaan sisäilmaa. Perheelle myönnettiin lisäpäiviä pommisuojaan asumiseen siksi kunnes huoneenvuokralautakunta löytäisi paremmin asumiseen kelpaavan asunnon.¹⁰⁶

Samaan aikaan kun Haimelinien tapaus nousi julkisuuteen, uutisoitiin myös muista vastaavaan tilanteeseen joutuneista perheistä. Helsingin kadun alla asui loppukevällä 1948 seitsemän raskaana olevaa naista. Heidän lisäksi kaksi jo synnyttäneitä ja suojasta lapsineen lähteneitä äitiä oli joutunut pariviikkoisen kanssa palaamaan, koska maan päältä ei heille asuntoa löytynyt. Suojan asukkaat ihmettelivät miten vastasyntynyt voi pysyä terveenä paikassa jossa kukat kuolevat muutamassa kuukaudessa. Heidän mielestään odottavat äidit oli ehdottomasti saatava raskautensa ajaksi asuntoon, jossa oli tarjolla raitista ilmaa ja auringon valoa. Vain niiden avulla heillä olisi voimia selvitä synnytyksestä.¹⁰⁷

Raskaus avasi perheille mahdollisuuden suojasta poispääsulle, mutta vasta onnistunut synnytys pakotti viranomaiset toimimaan. Uudelle lapsiperheelle osoitettu asunto saattoi tarkoittaa edellisten asukkaiden joutumista hädetyiksi ja pahimmassa tapauksessa asunnottomiksi. Asuntopulan oloissa ei tällaiseen prosessiin helpolla lähdetty, vaan ensin saatettiin odottaa raskausaika loppuun ja varmistaa onko toimenpiteelle tarvetta. Keskenmeno tai kuolleena syntynyt lapsi olisi jättänyt vanhemmat pommisuojaan.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Väestönsuojaperheet saavat asunnon maan päältä, Suomen Sosiaalidemokraatti 6.9.1946.

¹⁰⁶ Helsingin asuntokurjuuden kukkanen, Suomen Sosiaalidemokraatti, 4.7.1948.

¹⁰⁷ Musta häpeätahra pohjolan valkeassa kaupungissa ovat sen pommisuoja-asunnot, Vapaa Sana 28.4.1948.

¹⁰⁸ Tuleeko apua, Suomen Kuvalehti 41/1948.

Nykyisen tiedon mukaan voimme todeta auringon valoa paitsi jääneiden pommisuojiin olleen myös tässä mielessä epäterveellisiä asuntoja. Luonnonvalon määrän ja auringosta saatavan lämmön on todettu vaikuttavan mielialaa kohottavasti. Lisäksi auringon ultraviolettisäteilyn on todettu hyödyttävän terveyttä. Sen iholla tuottama D-vitamiini auttaa ihmisen immuunipuolustusjärjestelmää ja säteily tuhoaa bakteereja. Ultraviolettisäteilyn bakteereja vähentävä vaikutus oli jo aikalaisilla tiedossa.¹⁰⁹ Ikkunattomassa suojassa bakteereja vastaan oli taisteltava muilla keinoilla.

Pommisuoijat eivät tietenkään tarjonneet ihanteellista ensikotia vastasyntyneelle. Pienen lapsen elimistö oli herkempi infektioille ja alttiimpi ahtaasta, kosteasta ja vetoisesta asumisesta johtuville taudeille. Samalla suojaan tuotu uusi asukas merkitsi rasitetta muille yöpyjille. Pahviseinin rajatussa tilassa äänieristys oli olematon. Vauva saattoi herätä toistuvasti keskellä yötä tai varhain aamulla vaatimaan äänekkäästi ruokaa. Vanhempien unen lisäksi myös monen muun lepo katkesi. Lisäksi vastasyntyneen ruumiintoiminnot eivät olleet ennakoitavissa. Ulosteen tahrimat vaatteet oli saatava vaihdettua ja vauva kyettävä pitämään ainakin välttävästi puhtaana, jotta sairastumisen riski ei kasvanut. Pommisuojaoloissa vauvan puhtaana pitäminen oli erittäin hankalaa pelkästään sen vuoksi, että lämpimän veden säännöllinen saaminen oli rajoitettua. Helsingissä yleisesti sodan jälkeen vallinnut huono hygienia ja ravinnon heikko laatu johtivat siihen, että ripulista tuli alle vuodenikäisten lasten yleisin kuolinsyy.¹¹⁰

Huoneenvuokralautakunnat pyrkivät saamaan lapsiperheet pois suojista mahdollisimman nopeasti. Perheet vaativat asuntoa aktiivisemmin, kuin pommisuojoissa olevien suuri enemmistö eli yksinäiset miehet. Vanhemmat painostivat suoraan viranomaisia ja kutsuivat lehdistöä tutustumaan suojaolosuhteisiin. Ainakin tilanteestaan meteliä pitävät aktiivit arvelivat huoneenvuokralautakuntien pyrkivän rauhoittamaan julkista keskustelua nostamalla heidät asuntojonon kärkeen. Esimerkiksi Asunnottomat ry:ssä toimineet Hellgrenit saivat lapsen vuoden 1949 tammikuussa, samana päivänä he muuttivat Helsingin kadun suojasta maan päälliseen asuntoon.¹¹¹

Lasten asuminen pommisuojoissa kiellettiin lopullisesti kaupunginvaltuuston päätöksellä syyskuussa 1946. Lapsiperheet joutuivat valinnan eteen. Perheiden koossa pitäminen tarkoitti pommisuoja-asunnosta luopumista. Kaupunki pyrki jo edellisenä vuonna tehdyillä

¹⁰⁹ Kts. esim. Malinen 2014, 180.

¹¹⁰ Terveystieteiden tutkimuskeskuksen vuosikertomus 1946, 40, HKA; Malinen, 2014, 201.

¹¹¹ Taipale, 1982, 126.

parakkikylien rakentamispäätöksillä varmistamaan, että perheille löytyisi tilapäinen maan päällinen asunto.

Jollei tilalle saatavaa asuntoa ollut tarjolla tarkoitti perheen yhdessä pitäminen käytännössä Helsingin reuna-alueiden metsiin muuttamista. Esimerkiksi Kulosaaren rannoilla ja Herttoniemen metsissä asui useita perheitä pahvimajoissa, teltoissa, Kivinokan kesämajoissa ja Herttoniemen siirtolapuutarhassa. Erityisesti Kulosaari korosti tilanteen räikeyttä. Huvilakaupungin osan funkkis- ja jugendtalojen runsaat neliöt toimivat valtavana kontrastina suhteessa niiden läheisyydessä majoittuvien asunnottomien elinolosuhteisiin. Tosin huoneenvuokralautakunnat saivat sijoitettua uusia asukkaita vain muutama kymmeneen taloon. Suomen Kuvalehden Kulosaaren asunnotilannetta käsittelevän jutun mukaan taloja ei enempää ollut.¹¹²

Vaihtoehto metsille ja rannoille oli perheen hajottaminen. Lapset lähetettiin muualle asumaan, usein sukulaisten luo maalle. Myös viranomaisten toimesta heitä sijoitettiin lastenkoteihin. Lapsista luopuminen mahdollisti vanhempien jäämisen kalliomajoihin.

Syynä tälle oli se, että vanhemmilla oli työpaikka Helsingissä. Koko perheen poistuminen maalle olisi mahdollistanut yhdessä pysymisen, mutta johtanut toimeentulon tyrehtymiseen. Viranomaisten päätös pelastaa lapset maan alta tarkoitti siis usein samalla perheen jäsenten ajautumista erilleen toisistaan sekä toimeentulon vaikeutumista. Jälkimmäinen johtui siitä, että pommisuoja-asunnon ohella vanhempien palkasta kustannettiin lasten eläminen eri osoitteessa. Vaikka lapset oli sijoitettu isovanhemmille tai muille lähisukulaisille, joutuivat pommisuojaan jääneet vanhemmat yleensä osallistumaan ainakin ruokakustannuksiin. Näissä olosuhteissa perheen yhdistäminen oli vaikeaa. Vielä 1950 moni perhe oli pirstaloitunut pommisuojaan ja muihin majapaikkoihin.¹¹³

Lapsista luopuminen oli psyykkisesti raskas koettelemus. Toisaalta esimerkiksi Antti Malinen on kiinnittänyt huomiota siihen, että sodan jälkeisissä asunto-oloissa perheet turvautuivat asumisen tilapäiseen hajauttamiseen, koska yhdessä asuminen muodostui psykologisesti liian raskaaksi¹¹⁴. Perheiden hajauttamisen ansiosta vanhemmat eivät joutuneet pitämään lapsia puutteellisissa oloissa ja samalla ahtaisiin olosuhteisiin saatiin hieman enemmän väljyyttä.

¹¹² Suomen Kuvalehti 4/1946.

¹¹³ Metsäläisen elämää asunnon puutteessa, Suomen Sosialidemokraatti 15.8.1950, 19.9.1950; Helsingin asunnotilanne, Uusi Suomi 8.10.1950.

¹¹⁴ Malinen, 2014, 234.

Vähäinen seikka ei myöskään ollut se, että lasten muuton myötä asunnon äänimaailma rauhoittui.

Lapsettomia perheitä asui suojissa niiden sulkemisvuoteen asti, mutta näiden perheiden suhteellinen osuus pommisuojaan majoitetuista väheni koko ajan. Virallisesta kieltopäätöksestä huolimatta lapsiperheitä asui kalliosuojissa 1940-lopulla ja 1950-luvun alussa. Merkittävimmät syyt perheiden kalliosuojissa asumiselle on helppo hahmottaa. Edellä on todettu maan päällisten asuntojen huonon kunnan olleen yksi merkittävimmistä tekijöistä, jonka vuoksi kalliomajoituksesta ei oltu valmiita luopumaan. Huonojen asuntojen tarjoamisen taustalla oli ennen muuta asuntopula, aina parempaa ei ollut saatavilla. Toinen tekijä liittyi yhtä olennaisesti asuntojen vähäisyyteen. Vaikka pääkaupunkiin valuvaa ihmisvirtaa ei välittöminä sodan jälkeisinä vuosina kyetty patoamaan esti vuosina 1944 – 1949 voimassa ollut asumislupajärjestelmä kuitenkin tilanteen kehittymisen vielä pahemmaksi.¹¹⁵

Välittömästi sen kumoamisen jälkeen tilanteen eskaloituminen sai lisää kierroksia. Kielto kumottiin vuoden 1949 alussa ja seuraukset olivat nopeasti näkyvissä. Kilpailu asunnoista kiristyi entisestään ja piti osaltaan perheet kallion sisällä. Tässä tilanteessa alkoivat huonokuntoisetkin maan päälliset asunnot olla kortilla. Koulumatkailutoimiston ylläpitämässä Helsingin kadun suojassa oli syksyllä 1950 majoittuneena 39 perhettä, joista monen lapset oli sijoitettu muualle. Perheiden yhdistyminen lähiaikoina ei ollut kovin todennäköistä, koska maan alta pääsi päivänvaloon entistä hitaammin. Helsingin kadun alta vain kolme perhettä oli muuttanut parempaan asuntoon edeltävän kesän aikana.¹¹⁶

Perheiden majoitus kallion alla päättyi 1954, kun viimeiset asukkaat muuttivat pois Helsingin kadun suojasta. Heitä varten kaupunki oli ostanut ja kunnostanut Käpylässä sijaitsevan toimistorakennuksen. Kaikkiaan parakkiin sijoitettiin kuusitoista lapsetonta pariskuntaa. Lapsiperheet olivat saaneet maan päällisen asunnon heitä ennen.¹¹⁷

¹¹⁵ Taipale 1982, 110.

¹¹⁶ Onko meidät tuomittu tänne ikuisiksi ajoiksi?, Suomen Sosialidemokraatti, 19.9.1950.

¹¹⁷ Kalliosuoja-asutuksesta eroon, Suomen Sosialidemokraatti, 16.9.1952.

5.2. Neliöiden ja hengitysilman kontrollointi

Pommisuojoissa harjoitettuun yömajatoimintaan oli haettava Lääninhallituksen lupa. Lähtökohta toiminnalle oli, että jokaiselle yöpyjälle oli varattava viisitoista kuutiota hengitysilmaa. Tiheämpi majoitus oli mahdollista poikkeusluvalla, jota Lääninhallitus suostui harkitsemaan saatuaan asiasta paikallisen terveydenhuoltolautakunnan anomuksen. Helsingin sodanjälkeisissä oloissa lautakunta pyysi usein päättävää viranomaista poikkeamaan raja-arvosta. Pommisuojamajoituksen loppuvaiheessa Terveydenhuoltolautakunta puolsi automaattisesti anomuksia, joissa ilmatilaa oli varattu yli kahdeksan kuutiota asukasta kohden. Tämän lautakunnan itsensä asettaman raja-arvon alle meneviä anomuksia puollettiin ainoastaan väliaikaisesti tiloissa, joissa oli hyvä koneellinen ilmastointi.¹¹⁸

Kuutioiden ja ilmanvaihtotavan välinen suhde muuttui vuosien myötä. Välittömästi sodan jälkeen terveydenhuoltolautakunta linjasi koneellista ilmanvaihtoa vailla olevien tilojen minimiksi kuusi kuutiota hengeltä. Kymmenen vuoden aikana terveydenhuoltoviranomaiset siis kasvattivat hengitysilman määrää kahdella kuutiolla henkeä kohden ikkunan tai ovien kautta tuuletettavissa yhteismajoitustiloissa ja asunnoissa.

Kaupungin I lääkäri Wartiovaara totesi, että erityisesti kaupungin hallinnoimissa pommisuojoissa oli juuri kyseinen erinomainen koneellinen ilmastointi. Ilmeisesti juuri tämän seurauksena majoitustiheys niissä kohosi laskien vuodekohtaisen hengitysilman alle kuuteen kuution.¹¹⁹

Koneellisuuden ansiosta väestönsuojiiin majoittuville katsottiin riittävän neljä kuutiota hengitysilmaa yöpyjää kohden. Virallisesti neljästä kuutiosta tuli alin raja-arvo maan alaiselle yhteismajoitukselle huhtikuusta 1946 lähtien.¹²⁰ Yhdelle ihmiselle varattu neljä kuutiota hengitysilmaa on erittäin vähän.

Lautakunta siis määritteli alhaisen ilmatilavuuden vasta yli vuosi suojien avaamisen jälkeen. Miksi kyseistä päätöstä ei tehty suojien avaamisen yhteydessä helmikuussa 1945? Silloinhan määriteltiin jokaiseen suojaan otettavaksi viisikymmentä henkeä. Alkuperäinen päätös perustui optimistiseen arvioon, jonka mukaan asuntotilanne paranee ja suojia ei tarvita enää seuraavana talvena. Luultavasti juuri tämä on syynä sille, että alinta ilmatilavuutta ei määritely. Pommisuojien lyhytaikaisuus asuintiloina ja niihin otettavan ihmismäärän

¹¹⁸ Tltk 8.12.1954, no 16 1329, HKA.

¹¹⁹ Tilapäiskomitean mietintö 21.3.1950, 15.

¹²⁰ Tltk 26.4.1946, 447§, HKA.

rajoittaminen puoleensataan jätti useisiin pommisuojaan ilmatilaa yhden yön tarpeisiin. Vuoden 1946 aikana viranomaiset joutuivat tunnustamaan, että asuntotilanne paheni entisestään.

Raja-arvojen kirjaaminen mahdollisimman alhaisiksi oli siis keino käyttää olemassa oleva asumistila tehokkaammin. Alhaisen ilmatilavuuden määrittely mahdollisti suojien täyttämisen ääriään myöten. Ajatustavan muutos realisoitui varsin nopeasti kun Erottajan suojaan ehdotettiin otettavaksi tuhat yöpyjää. Erottajan ei ollut kokonaisuudessaan alkuperäisten avattavien joukossa, vaan Koulumatkailutoimistolle oli vuokrattu majoitustarkoituksiin sen ja Korkeavuoren välille louhittu tila helmikuussa 1945.¹²¹

Tuhannen ihmisen sullominen suojaan olisi tarkoittanut neliöiden ja kuutioiden kokonaismäärän kasvattamista avaamalla suoja kokonaisuudessaan yöpyjille. Lisätilasta huolimatta ilmatilavuus olisi juuri saavuttanut mainitun neljän kuution alarajan. Kuten todettua suojan heikkokuntoiset osat estivät suunnitelman toteutumisen. Toteutumaton Erottaja-esimerkki kuvastaa osaltaan viranomaisajattelussa tapahtunutta alimpiin asumisen standardeihin kohdistuvaa muutosta. Tässä yhteydessä on kuitenkin todettava, että vaikka virallisesti kuutiomäärä määriteltiin vasta yli vuosi suojien avaamisesta, oli se lopulta vain olemassa olevan todellisuuden virallistamista. Tämän voi todeta tarkastelemalla helmikuussa 1945 avattujen suojien neliömääriä. Esimerkiksi Vilhovuoresta oli otettu käyttöön ainoastaan 100 neliön ensiapuasema.¹²² Alun alkaen neliöitä oli siis varattu kaksi henkeä kohden, joka tarkoitti noin kahdeksaa kuutiota ilmaa jokaiselle yöpyjälle. Vuoden aikana tämäkin kuutiomäärä oli laskenut, koska viidenkymmenen hengen sijaan suojassa majoittui 75 – 100 ihmistä. Määräyksen astuessa voimaan monissa suojissa käytännössä ilmatilaa oli tuo neljä kuutiota tai hieman yli.

Koneellinen ilmastointi siis mahdollisti suuremman henkilömäärän sijoittamisen suojiin. On selvä, että ilman ilmastointia suojien merkitys Helsingin asuntopulan helpottamisessa olisi jäänyt huomattavasti toteutunutta pienemmäksi. Samalla koneellinen ilmastointi mahdollisti yhä useamman ihmisen altistumisen maan alla asumisesta aiheutuville haittavaikutuksille.

Koneellisesta ilmastoinnista huolimatta, ihmiset altistuivat jatkuvasti hengitysilman luonnollisille epäpuhtauksille. Ulkoilmassa olevat liikenteen, teollisuuden ja katupölyn pienhiukkaset kulkeutuivat ulosmenoväylien ja ihmisten ulkovaatteiden mukana suojiin. Tässä

¹²¹ Kltk 12.2.1945, 5§, HKA.

¹²² Suunnitelma Helsingin kaupungin vss. koulutustoimintaa varten, 31.7.40, liite, HKA.

suhteessa suojat sijaitsivat erityisen epäterveellisessä ympäristössä. Ne oli rakennettu ihmisten keskelle, teollisuuden ja vilkkaasti liikennöityjen väylien läheisyyteen.

Ulkoilman ohella myös elämä suojissa pilasi niissä hengitettyä ilmaa. Ihmisten tuottama hiilidioksidi aiheutti päänsärkyä ja huimausta sekä lisäsi asumistilan kosteutta. Vuorokausi vaihtelut hiilidioksidipitoisuuksissa olivat merkittäviä. Iltapäivän ja aamun välillä hengitettävän hiilidioksidin määrä suurissa saleissa saattoi yli nelinkertaistua. Esimerkiksi Katajanokan suojassa kesäkuussa 1947 tehdyissä mittauksissa iltapäivällä hiilidioksidia oli 0,4 promillea/litra ja aamulla 1,8 promillea/litra.¹²³ Nykyisten suositusten mukaan hiilidioksidia hengitysilmassa ei saisi olla yli 1,5 promillea ja 1,2 promillen ylittävä määrä koetaan tunkkaisena.¹²⁴

Ilmankosteus sai trooppiset mittasuhteet. Vuorokausivaihtelu oli 82 – 91 prosentin välillä.^{125 126} Ulkona kastuneet vaatteet ripustettiin kuivumaan makuusalin seiniä kiertäviin naulakoihin. Huonosti kuivuvat vaatteet, peseytymättömyyden seurauksena iholle kertynyt lika ja ihmisten tuottamat kaasut sekä hiki selättivät koneellisten tuuletuslaitteiden tehot. Ilma muuttui ummehtuneeksi. Hapen vähyyks johti siihen, että yönsä nukkunut saattoi aamulla tuntea itsensä hyvin väsyneeksi.¹²⁷ Myös itse majapaikka saattoi tuottaa terveydelle haitallisia kaasuja. Kiviseinät päästivät läpi radon-kaasua, jonka nykyään tiedetään olevan merkittävä keuhkosityövän aiheuttaja.¹²⁸ Kallioon louhitut suojat olivat tässä suhteessa erityisen vaarallisia.¹²⁹

Vaatteet, patjat, peitot, lakanat ja ihmisten liikkuminen tuotti pölyä. Puulavereista ja rautasängyistä irtosi käytön myötä hiukkasia ilmaan. Hengitys, tupakointi ja ruuanlaitto lisäsivät osaltaan pienhiukkasten määrää. Pöly laskeutui tasaisille pinnoille. Lattialta se nousi ihmisten liikkeiden vaikutuksesta takaisin ilmaan ja kulkeutui keuhkoihin. Sänkyjen kautta ihmiset hengittivät sitä öisin. Kallion mahdolliset radonpitoisuudet pilasivat omalta osaltaan hengitysilmaa. Pienhiukkaset kulkeutuivat keuhkorakkuloihin ja sitä kautta niiden sisältämät

¹²³ Taipale, 1982, 172.

¹²⁴ Kts. esim. Asumisterveysohje, 22.

¹²⁵ Taipale, 1982, 172.

¹²⁶ Nykyään suositeltava ilmankosteus on 20 – 60 prosentin välillä. Yli 45 prosentin kosteuden on todettu olevan edellytys pölypukkien lisääntymiselle. Yli 70 prosentin kosteus lisää merkittävästi homesienten kasvun mahdollisuutta. 90 prosentin ylitys voi aloittaa puisten rakenteiden lahoamisprosessin, kts. Esim. Autio, Arttu, 2014, 8.

¹²⁷ Martens von, 1987, 22.

¹²⁸ Autio, Omakotitalon automaattinen ilmanvaihto, 2014, 10.

¹²⁹ Pommisuojamajoituksen aikaan radonin vaarallisuutta ei tiedetty, eikä sen pitoisuuksia mitattu. Seurantatutkimusta kalliosuojissa asuvien keskuudessa ilmenneistä keuhkosityövistä ei myöskään ole olemassa. Nykytiedon perusteella voidaan kuitenkin todeta suojien olleen vaarallisia myös tässä suhteessa.

haitalliset yhdisteet pääsivät verenkiertoon. Epäpuhtaudet rasittivat hengityselimiä ja sydäntä. Astmaattikkojen ja tuberkuloosia sairastavien oireet pahenivat.¹³⁰

Tämän tutkimuksen lähdemateriaalissa ei nouse esille erityisiä koneelliseen ilmastointiin liittyviä valituksia. Voi kuitenkin olettaa, että koneellinen ilmastointi on vaikuttanut suojissa elävien arkeen kahtalaisesti. Samalla kun se on mahdollistanut suojissa elämisen, on se luultavasti myös laskenut elämänlaatua. Erityisesti ulkoilman painuessa pakkasen puolelle sisäilma muuttuu koneellisesti ilmastoiduissa asunnoissa kuivemmaksi. Tämän seurauksena limakalvot kuivuvat ja niiden taudeilta suojaava merkitys vähenee. Lisäksi koneellinen ilmastointi synnyttää melua, joka voi öisin häiritä herkempien unta. Ainakin Katajanokan katakombissa tuulettimia käytettiin lähinnä silloin kun suojassa oleskeltiin, eli öisin.¹³¹

5.3. Henkilökohtaisen hygienian kontrolli

Pommisuojien käyttöönottoa pohdittaessa erityisesti terveys- ja väestönsuojelulautakunnat nostivat esille suojien terveysvaikutukset. Suojien kosteuden arvioitiin johtavan asukkaiden terveyden heikkenemiseen. Ennen tarvittavia parannuksia eristykseen, ilmanvaihtoon ja lämmitykseen ei monia suojia voinut ihmisasunnoiksi käyttää. Viisi saatavilla olevaa ja soveltuvinta avattiin kuitenkin yöpyjille niin pian kuin mahdollista. Ajatuksena oli, että ihmiset viettävät suojassa kerrallaan vain yhden yön. Näin altistuminen kosteudelle jäisi hyvin vähäiseksi.

Korjaustöiden ansiosta jotkut suojista saatiin toisia viihtyisämmiksi. Esimerkiksi naisten Sinebrychoffin suoja esiintyy lehdissä parempikuntoisena kuin yksinäisille miehille varatut suojat. Tosin naisten suojassa esiintyvistä epäkohdista myös kirjoitetaan. Erityisesti Helsingin kadun perhemajoitus nousee esimerkilliseksi verrattuna miesten suojiin. Perheillä oli pahvinen koti, jonka olosuhteista pyrittiin luomaan sisustamalla mahdollisimman viihtyisät. Perheet pyrkivät myös organisoimaan yhteisten tilojen siivouksen ja pitämään itse järjestystä yllä.

Täit ja muut syöpäläiset olivat erityisesti alussa jatkuvana riesana. Tehdyillä parannuksilla oli kuitenkin vähän vaikutusta syöpäläisten esiintymiseen. Vaihtamalla puupenkkejä ja -lavitsoja rautasänkyihin sekä patjoja ja huopia paperisiin saatiin näitä ikäviä seuralaisia jonkin verran

¹³⁰ Kts. pölyn vaikutuksesta ihmisen terveyteen esim. Hurme Henri, Sisäilman laadun vertailu painovoimaisen ja koneellisen ilmanvaihdon kohteissa, Aducate Reports and Books 8/2010, Koulutus- ja kehittämispalvelu Aducate, Itä-Suomen yliopisto, Kuopio, 2010.

¹³¹ Taipale, 1982, 172.

vähennettyä. Siellä missä oli eristämiseen käytetty puuta tai kattojen ja seinien tasoittaminen betonilla jäänyt tekemättä pääsivät erityisesti seinäluteet pesiytymään kallion halkeamiin ja puiden rakoihin. Luteiden pelossa terveyslautakunta kielsi perheitä asuntojen tapetoimisen, omaan laskuun maalaaminen oli sallittua.¹³²

Täiden, luteiden ja muiden syöpäläisten määrä väestönsuojissa epäilemättä lisääntyi niihin sodan jälkeen suuntautuneen kansainvaelluksen myötä, mutta mikään uusi ongelma ne eivät olleet. Kesällä 1944 keskellä suurhyökkäystä päättäjät keskustelivat siitä, miten väestönsuojiiin majoitettujen ilmasuojelujoukkojen olot saataisiin inhimillisemmiksi. Suurinta kärsimystä aiheuttivat juuri mainitut ylimääräiset asukkaat. Monet suojista oli vuorattu puu- ja pahviseinillä sekä lepääminen mahdollistettu puulavoilla. Sisustuselementit tarjosivat ravintoa ja hyviä piilopaikkoja syöpäläisille. Lisäksi niiden puhtaanapito oli osoittautunut hankalaksi. Kaupunginkanslia ehdotti majoituspaikkojen seinien rappaamista ja puisten makuupaikkojen vaihtamista rautasänkyihin. Väestönsuojelulautakunta yhtyi aloitteeseen todeten kuitenkin, ettei tilanne rautasängyillä juuri parane, koska syöpäläiset pesiytyvät patjoihin ja kallion halkeamiin. Lautakunnan mielestä ennen kunnostustoimia olisi kaikki pinnat puhdistettava täydellisesti.¹³³

Luteet ja täit eivät tauteja itsessään levittäneet, mutta puremat kutittivat ja valvottivat, joten ikäviä seuralaisia ne olivat. Lisäksi oli suuri vaara, että raapimista vaativat puremakohdat tulehtuivat kosteissa ja epähygieenisissä oloissa. Seurauksen saattoi olla märkärupi tai jokin muu bakteeri-infektio. Tulehdusvaara oli suuri erityisesti päänahkaan puretuvien täiden puremien kohdalla, koska hiuksista satoja munia munivia täitä oli vaikea saada pois. Lisäksi puremat sijaitsivat hiusten juurissa, jotka tarjosivat suojan ohella lämpöä.¹³⁴

Suojien siivoaminen oli usein yhden tai kahden siivoajan vastuulla ja suuria ihmismääriä asuttavien valtavien suojien puhtaanapito osoittautui mahdottomaksi tehtäväksi. Erityisesti Koulumatkailutoimisto sai osakseen kovaa kritiikkiä siitä, että voiton tavoittelun vuoksi se säästi siivouskuluissa.

Pommisuoja oli käytetty majoittamiseen vasta muutaman kuukauden kun useimmissa niistä todettiin esiintyvän runsaasti täitä. Ensimmäisen talven aikana erityisen vaikea täitilanne oli juuri Koulumatkailutoimiston isännöimissä pommisuojoissa sekä Agricolan kirkon kryptassa.

¹³² Onko meidät tuomittu tänne ikuisiksi ajoiksi?, Suomen Sosialidemokraatti 19.9.1950.

¹³³ Vslk 12.7.1944, 72§, 22.8.1944, 88§; kaupunginkanslian lähete n:o 167/207/30.6.44, HKA.

¹³⁴ Hannuksela-Svahn Anna, Loishyönteisten (täit, satiainen, kirput, syyhy, seinälude) pistot ja puremat, www.terveyskirjasto.fi.

Jälkimmäisessä yövyttiin puusängyillä ilman patjaa tai peitettä. Kryptan kohdalla täiongelma ratkesi suojan suljettua ovensa huhtikuussa 1945. Epäsiisteys tai huono varustelutaso ei ollut johtanut sulkemiseen, vaan sen oli aiheuttanut puiden puute. Säännöstelyolosuhteissa huoltokeskus ei saanut hankittua kylliksi lämmittämiseen tarvittavaa puuta.¹³⁵

Kaupungin suorassa kontrollissa olevat yömajat jakoutuivat täiden osalta kahtia. Viranomaiset saivat tyytyväisinä todeta Katajanokan ja Siltavuoren suojien täitilanteen olevan hallinnassa, muissa suojissa kyseisiä syöpäläisiä esiintyi vaihtelevia määriä. Maaliskuussa tehdyssä tarkastuksessa Katajanokalta ei tavattu yhtään täitä. Pommisuojien ja syöpäläisten kiistattomasta symbioosista huolimatta kaupungin johtava lääkäri T. Wartiovaara vaati uusien pommisuojien sisustamista majoitusta varten.¹³⁶ Ilmeisesti hän uskoi kaupungin asuntopuutien pahenevan.

Pommisuojiin pesiintyneet täit olivat merkittävä tekijä sille, että Siltavuori oli huhtikuusta lähtien varattu linja-autoasemalle ja rautatieasemalle tulevia matkustajia varten. Uusien helsinkiläisten ei haluttu saavan heti täitartuntaa. Asukkaiden vaihtuvuus tarkoitti myös täiden leviämistä. Koska täit oli teljettävä suojien ovien ulkopuolelle, laajennettiin portinvartijoiden tehtäväkuva. Viranomaiset halusivat kouluttaa suojien järjestysmiehet täivahdeiksi. Jokainen uusi tulija oli tarkoitus alistaa täitarkastukseen. Tartunnan saanut ihminen oli ohjattava erilliseen vuoteeseen kunnes hänet oli puhdistettu. Normaaliin suojamajoitukseen hän pääsi vasta saunassa käytyään. Täiden osalta, tilannetta vaikeutti ympäröivän kaupungin todellisuus. Vaatteiden, lämpimän veden ja pesuaineiden puute oli lisännyt täiden määrää esimerkiksi koululaisilla ja kuukausittaisissa tarkastuksissa niitä löydettiin joka kymmenenneltä.

Syöpäläiset saatiin vähenemään vasta aloittamalla asukkaiden säännölliset täisaunottamiset sekä suojien ajoittainen desinfiointi¹³⁷. Suojat käsiteltiin uudella innovaatiolla DDT:lla. Väritön ja hajuton jauhe oli tehokas syöpäläisten tappaja. Aina viranomaiset eivät desinfiointisinnossaan ottaneet huomioon asukkaille myrkyttämisestä koituvia haittoja. Siltavuorella asuville perheille ilmoitettiin edellisenä iltana seuraavana päivänä suoritettavasta myrkytyksestä. Työpäivän jälkeen suojaan palaavat löysivät vaatteensa, ruokansa ja astiansa paksun pulverin peitossa. Seinälle kiinnitetyn ilmoituksen mukaan myrkyä ei saanut poistaa kolmeen viikkoon. Asukkaat ihmettelivät, miksei heitä oltu ohjeistettu suojaamaan edes

¹³⁵ Komiteamietintö yömajojen olojen parantamisesta 16.7.1945, 7, HKA; Närväinen Eeva, Helsingin Evankelis-Luterilaisten seurakuntien huoltotoiminta vuosien 1939 – 1944 sotien jälkeen, 18.

¹³⁶ Terveystieteiden tutkimuskeskus, kaupunginlääkäriin kirjetoisteet, 10.4.1945, HKA.

¹³⁷ Tltk, 27.3.1946, 342§, HKA.

ruokatarvikkeita. Ne joiden kotiintulo venyi pitkäksi, joutuivat heittämään korttiannoksensa pois. Ruoan menetyksen ohella toinen huolenaihe oli vaihtoehtoisen yöpaikan löytäminen¹³⁸.

DDT ei myöskään aina ollut niin vaaratonta kuin viranomaiset antoivat ymmärtää. Kaupunki joutui korvaamaan liian vahvan liuoksen syövyttämiä huonekaluja ja lattioita.¹³⁹

Ensimmäiset saunojat pääsivät täilöylyihin huhtikuun puolivälissä 1945, ja kolme kuukautta myöhemmin lauteitten kautta oli kulkenut 2500 ihmistä. Kaupungin ilman välikäsiä hallinnoimista pommisuojusta pääsi saunaan kolmen viikon välein, Koulumatkailutoimistolle ja Diakoniakeskukselle vuokratuista suojusta hieman harvemmin.¹⁴⁰

Aluksi täisaunaan pääsi Viipurin ja Kotkankadun kulmauksessa sijaitsevassa parakissa, joka hylättiin ahtaana ja epäkäytännöllisenä. Tilalle saatiin tilavampi ja helpommin puhdistettava Auroran sairaalan yhteydessä sijaitseva kivirakennus. Desinfiomislaitos muutti kokonaisuudessaan Kulkutautisairaalan pohjoisosaan rakennettuun uudisrakennukseen vuonna 1949.¹⁴¹ Täisauna erosi tavallisesta saunasta lähinnä siinä, että ennen kylpyyn menoa vaatteet ripustettiin niille varattuihin henkareihin. Valkoiseihin suojarusteisiin pukeutunut henkilökunta kokosi vaatteet rekkiin, joka kannettiin tunniksi kuumaan koppiin. Lähtiessä saunojat saivat ylleen kuolleista luteista ravistellut lämpimät vaatteet. Perheillä oli mahdollisuus varata sauna itselleen.¹⁴²

Tässä tutkimuksessa pohditaan paljon pommisuoja-asukkaisiin kohdistuneita kontrollinmuotoja. Suojiin joutuneet joutuivat alistumaan viranomaisten, poliitikkojen, majoittajien, kanssa-asujien ja maan päällä asuvien kaupunkilaisten kontrolliin. Lisäksi he reagoivat suoraan kontrolliin, kuten järjestysmiesten käskyihin, ja ennakoivat olemassa olevaa kontrollia säätelemällä itse toimiaan.

Hygienian ylläpitäminen on nähtävä osaltaan yhtenä kontrollimuotona. Aluksi pommisuojiin hygieniää ylläpidettiin ainoastaan siivoamalla. Nopeasti sen rinnalle tuli asukkaiden saunottaminen ja suojiin myrkyttäminen. Siivoojien roolia kontrollin ylläpitäjinä käsiteltiin majoittajien harjoittaman kontrollin yhteydessä.

¹³⁸ Kalliosuojat tyhjiksi viikon kuluessa – vaati eilen illalla pidetty kansalaiskokous, Vapaa Sana, 3.9.1946.

¹³⁹ Khs 26.2.1948, 488§, HKA.

¹⁴⁰ Komiteamietintö yömajojen olojen parantamisesta, 6 - 7 ja 9, HKA.

¹⁴¹ Kvsto 23.3.1949, 154§, 28.9.1949, 470§ ja 9.11.1949, 584§, HKA.

¹⁴² Lauantaisaunassa desinfiomislaitoksella, Iltasanomat 6.10.1952.

Pommisuojiin puhdistamisella pyrittiin pitämään syöpäläiset ja lika loitolla. Konkreettinen seuraus oli asukkaiden arjen helpottuminen. Uni ja lepo oli helpommin saavutettavissa kun öisin ei tarvinnut vähän väliä herätä raapimaan itseään. Tuholaisten torjunnan ohella hygienian parantamiseen tähtäävät toimenpiteet on nähtävä myös sivilisoimisprosessina. Samalla kun tuhottiin syöpäläiset, vähennettiin myös suojissa leijailutta kadun hajua. Hygienian parantamispyrkimykset tekivät suojasta kodinomaisemman. Niiden seurauksena suojat etäännytettiin kadun arjesta. Pyrkimys puhtauteen korosti eroa suojan ja porraskäytävän tai puiston välillä.

Nykyaikaisia ensisuoja sivilisoitumisprosessin näkökulmasta tarkastellut Laura Hassi-Nuorluoto on todennut ensisuojiin siirtävän kadulla asuvia kaupunkilaisia käyttäytymisen muotoihin, joiden seurauksena katu normeineen ja yhteisöineen jää suojien ovien ulkopuolelle.¹⁴³

Pommisuoja eivät tarjonneet nykyaikaisten ensisuojiin tapaan kattavia ateria-, hygieni- ja terveyspalveluita, mutta asukkaiden ja heidän vaatteidensa saunottamisella pyrittiin samaan päämäärään. Se, että kaupunki huolehti määräjain asukkaiden hygieniasta korostaa saunomista sivilisoitumisprosessina. Desinfiointilaitoksen käyttöönoton myötä ihmisten henkilökohtaisesta hygieniasta huolehtiminen siirtyi viranomaisten vastuulle. Asian voi nähdä niin, että vastuulliset kaupungin päättäjät katsoivat, etteivät suojissa asuvat ole kykeneviä huolehtimaan puhtaudestaan. Näin tulkittuna asukkaiden hygieniasta huolehtiminen näyttää sivilisoitumisprosessin lisäksi heihin kohdistettuna kontrollina. Omasta hygieniasta huolehtiminen oli mahdollista kaupungin monissa yleisissä saunoissa. Tosin viranomaiset olivat todenneet, että sodanjälkeinen ihmispaljous oli johtanut yleisten saunojen likaantumiseen ja niiden hygieniatason romahtamiseen.¹⁴⁴

5.4. Tuberkuloosi ja keuhkosairaudet

Lämmityksen ja ilmanvaihdon tarkoituksena oli estää suojien kosteusongelmien pahenemista. Samaan tähdättiin aamusta iltaan kestäväällä oleskelukiellolla, jonka tarkoituksena oli ennen kaikkea varmistaa puhtaan ilman riittävyys. Ilmaa kuluttavat ihmiset olivat suojien ulkopuolella, jolloin tilat voitiin tuulettaa pitämällä ulko-ovea auki.

¹⁴³ Hassi-Nuorluoto, Laura, Asunnottomuus viranomaistulkinnossa. Teoksessa Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros (toim. Heikkilä, Matti ja Karjalainen, Jouko). 2000, 165.

¹⁴⁴ Kts. esim Malinen, 2014, 192.

Tästä huolimatta kosteus tiivistyi öisin suojien seinämiin hengitysilman ja kallion rapautumisen seurauksena. Pohjavesi syövytti seinien ja katon eristeen, joka lohkeiltuaan päästi veden tihkumaan suojaan¹⁴⁵. Lähtökohtaisesti koti metrejä maan alla oli otollinen tautien kehittymiselle jo sen vuoksi, ettei koneellinen ilmastointi ja lämmitys voinut korvata ulkoilman ja auringon kuivattavaa vaikutusta. Lisäksi sadevesi pääsi usein esteettä tekemään tuhojaan virtaamalla sisääntulokäytävän kautta suojiin. Kosteissa ja koleissa oloissa asuminen edesauttoi reumatismin syntyä. Himmeä sähkövalo ei kyennyt kilpailemaan auringon kanssa. Vuosia jatkunut hämärä aiheutti näön heikkenemistä.¹⁴⁶

Esimerkiksi Katajanokan suojan pienemmissä huoneissa valaistuksena oli ainoastaan yksi 25 luxin hehkulamppu ja suurimmassa makuusalissa kaksi 25 luxin hehkulamppua.¹⁴⁷ Tällainen valaistus pahensi ihmisen näkökyvyn luonnollista heikkenemistä, jonka on todettu alkavan 20 ikävuoden jälkeen. Nykyään yhtä 60 watin hehkulamppua pidetään riittämättömänä valaistuksena pienessä ikkunattomassa huoneessa.^{148 149}

Keväällä 1951 vasemmistolainen Vapaa Sana lehti kertoi Siltavuoren pommisuojoissa asuneesta nuoresta miehestä, joka keuhkotautia sairastavana vietiin tuberkuloosisairaalaan. Viisi vuotta suojoissa asunut mies kuoli seuraavana päivänä. Artikkelin mukaan suojoissa oli useita samaa tautia sairastavia.

Poikkeuksellinen tapaus sai paljon julkisuutta. Lehdistö kirjoitti tuberkuloosista ja pommisuojaelämän haitallisesta vaikutuksesta myös tässä suhteessa. Kuitenkaan muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta sairautta ei nostettu kirjoituksissa mitenkään erityisasemaan. Edes vasemmistolehdistö ei tehnyt raflaavia juttuja tuberkuloosin ja suojien välisestä yhteydestä. Tämä on selitettävissä ainakin osittain tuberkuloosin yleisyydellä. Sitä esiintyi runsaasti pommisuojien ulkopuolella ja erityisesti väliaikaismajoiksi kyhättyt hatarat parakit ja purkamattomat kosteusvaurioista kärsivät asuintalot olivat tässä suhteessa vielä suojiakin ongelmallisempia. Joka tapauksessa on selvä, että myös pommisuojien olosuhteet tarjosivat tuberkuloosin leviämislle erinomaiset olosuhteet. Joukkomajoitus ei ollut uhka vain terveille. Tuberkuloosiparantolasta vapautuneet ja sairaudesta toipuneet joutuivat usein turvautumaan kalliomajoitukseen, jonka seurauksena tauti uusiutui.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Maan uumenista päivänvaloon – kuin kananpoika ulos kuorestaan, Uusi Suomi, 28.9.1954

¹⁴⁶ Suomen sosialidemokraatti 19.9.1950

¹⁴⁷ Taipale, 1982, 172

¹⁴⁸ Autio, 10

¹⁴⁹ Lux kertoo valon jakautumisesta tilassa. Watt puolestaan lampun valaisutehosta. Valon määrän on ylitettävä 100 luxia, jotta näkökyky ei rasitu. Maol, 2006, 89.

¹⁵⁰ Kts. esim. Martens von, 1987, 79.

Viranomaiset varautuivat pysäyttämään tuberkuloositartuntojen hallitsemattoman kasvun. Lokakuun alussa 1944 kaupungin tuberkuloositoimiston ylilääkäri Göta Tingvald-Hannikainen lähetti terveydenhuoltolautakunnalle varoittavan kirjeen. Hän vaati lautakuntaa yhdessä Huoltolautakunnan kanssa ryhtymään toimenpiteeseen, jolla olisi suuri vaikutus tuberkuloosin leviämisen pysäyttämisessä. Kirjoittaja halusi lautakuntien kiinnittävän huomiota pieneen tuberkuloosia sairastavien alaryhmään.

Kyseessä olivat niin sanotut asosiaaliset tuberkuloottiset, joiden määrä Helsingissä oli laskettavissa muutamissa kymmenissä. Götan mukaan heistä 28 oli miehiä ja 5 naisia. Oletettavaa oli heidän kaltaisten tuberkuloosia sairastavien määrän kasvu ihmisten palatessa rauhan myötä kaupunkiin. Asosiaaliset tapaukset olivat kirjoittajan mukaan erityisen vaarallisia, koska he eivät välittäneet tartuntavaarasta, vaan hakeutuivat asumaan alivuokralaisiksi asuntoihin ja yömajoihin tartuttaen näin terveitä. Koska he karkasivat parantoloista ja sairaaloista ehdotti kirjoittaja lautakuntien järjestävän kunnalliskotien yhteyteen erillisiä tiloja, joihin asosiaaliset tuberkuloosia sairastavat voitiin eristää. Näin oli meneteltävä, koska erillistä eristyslaitosta heitä varten ei ollut olemassa.¹⁵¹

1948 astui voimaan tuberkuloosilaki, jonka puutteita lähdettiin paikkaamaan seuraavana vuonna. Valtioneuvosto asetti komitean selvittämään toimenpiteitä, joilla voitaisiin ratkaista asosiaalisten tuberkuloosia sairastavien ihmisten ongelma.

Komitea oli Hannikaisen kanssa samoilla linjoilla. Mietinnössään se totesi, ettei olemassa olevilla keuhkotautiparantoloilla ole muuta mahdollisuutta kuin poistaa niskoitteleva potilas. Vain näin menettelemällä parantoloiden järjestys saatiin turvattua. Tämän seurauksena järjestyshäiriöitä aiheuttava ihminen siirtyi suljetusta tilasta ympäröivään yhteiskuntaan, jossa hän levitti kontrolloimattomasti tartuntaansa. Monien muiden laitoksista vapautuneiden tavoin he joutuivat yöpymään väestönsuojissa, yömajoissa ja muissa väliaikaismajoissa, joiden ahtaus ja kosteus pahensi keuhkotautia sekä lisäsi muiden asukkaiden tartuntariskiä. Oman asunnon puutteessa he ruokailivat yleisissä ruokaloissa ja kuluttivat aikaansa julkisissa tiloissa ollen näin myös päiväsaikaan uhkana muiden terveydelle. Komitea vetosi, että yhteisen hyvän nimessä ja kansalaisten suojelemiseksi olisi nämä tartuntalähteet tehtävä vaarattomiksi.

Suuri osa keuhkotautia sairastavista niskoittelijoista oli irtolaisia ja alkoholisteja tai molempia. Komitea totesi huoltolautakuntien olevan aseettomia heidän edessään, koska vuoden 1937 lainsäädäntö tarjosi vaikeimmin hoidettaville henkilöille viimeisenä vaihtoehtona työlaitoksia

¹⁵¹ Tingvald-Hannikaisen terveydenhuoltolautakunnalle lähettämä kirje, tlk, 1944, liitteet, HKA.

tai alkoholistihuoltoloita. Näiden suljettu ympäristö tarjosi taudin leviämislle otolliset olosuhteet.¹⁵²

Komitean mielestä asosiaalisten keuhkotautia sairastavien aiheuttama ongelma oli ratkaistavissa ainoastaan erillisen eristyslaitoksen perustamisella. Erillisen hoitolaitoksen perustaminen oli noussut esille jo vuoden 1948 tuberkuloosilakia valmistelleen komitean työn yhteydessä. Vuoden 1949 komitea päätyi ehdottamaan kahden laitoksen perustamista. Naiset sijoitettaisiin Hämeenlinnaan Sairion keuhkotautiparantolaan ja miehille varattaisiin Seilin saari. Laskelmien mukaan hoidettavista suurin osa oli miehiä. Ajatuksena oli eristää nämä tavallisista laitoksista karkailevat meren etäisyydelle mantereesta. Komitean esityksen mukaan Lääninhallitukset päättäisivät paikallisviranomaisten esityksen perusteella ihmisten lähettämisestä saarelle. Laitoksista olisi mahdollista päästä pois kolmen kuukauden moitteettoman oleskelun jälkeen. Tällöin johtokunnalla olisi mahdollisuus esittää Lääkintöhallitukselle asukkaan siirtämistä tavalliseen tuberkuloosilaitokseen.

Eristyslaitosten olosuhteista oli tarkoitus tehdä kyllin karut, jotta sinne joutuneet palaisivat mielellään takaisin tavalliseen parantolaan. Toiseksi laitoksista haluttiin luoda pelote. Ajatuksena oli, että tietoisuus sen olemassaolosta ja mahdollisuudesta joutua sinne rauhoittaisi niskoittelevien tuberkuloosipotilaiden käytöstä ja estäisi heitä karkaamasta tavallisista tuberkuloosihoitolaitoksista. Tämän vuoksi kurin oli tarkoitus olla kova. Asukkaat veloitettaisiin työhön. Ne jotka eivät kykenisi edes kevyeen työhön, joutuisivat muiden rehkiessä makaamaan hiiskumatta yhteishallissa. Tuolloin puheen ohella myös lukeminen, kirjoittaminen ja käsitöiden tekeminen olisi kielletty. Päiväohjelman mukaan, halliaika jakautuisi useaan muutaman tunnin jaksoon. Yhteistä hiljaista aikaa työhön kykenemättömille kertyisi kuusi tuntia, katkoja makaamiseen toisivat lähinnä aamiaisen ja päivällisen syöminen. Päiväsaikaan muualla puhumista ei tultaisi kieltämään, mutta aiheita rajoitettaisiin. Täyskielto koskisi ainakin politiikasta ja uskonnosta keskustelemista. Ilmeisesti kiellon tarkoitus olisi estää heikon elimistön turhaa rasittamista. Luultavasti samasta syystä sääntöihin oli tarkoitus lisätä kehoitus välttää tuberkuloosista puhumista.¹⁵³

Kolmen kuukauden alaraja erityislaitoksessa viettämislle viittaa siihen, että laitosten tarkoitus oli nimenomaan saada asosiaalisten tuberkuloosia sairastavien käytös sopeutuvammaksi, jolloin heidät voitiin palauttaa takaisin tuberkuloosihoitoloihin. Lähtökohtaisesti heitä ei ollut tarkoitus eristää pidemmäksi aikaa kuin oli välttämätöntä. Joka tapauksessa laitoksen

¹⁵² Niskoittelevien keuhkotautisten erikoishoitolaitoskomitean mietintö 3.7.1950, 24 – 25.

¹⁵³ Ehdotus järjestyssäännöiksi, 5§, Laitoksen päiväjärjestys, Tuberkuloosilakikomitean mietintö, 23.

perustaminen oli komitean mielestä ainoa vaihtoehto, koska asosiaalisia keuhkotautisia ei voitu pitää muissa laitoksissa edes erillisissä osastoissa.¹⁵⁴

Kevättalvella 1950 huoltolautakunta kiirehti kaupunginhallitusta painostamaan valtiota erikoishoitolaitoksen perustamisessa. Tuberkuloositoimiston arvion mukaan Helsingissä oli tuolloin 48 epäsosiaalisesti luokiteltua tuberkuloosia sairastavaa ihmistä, joita ei voitu sijoittaa sairaaloihin tai hoitolaitoksiin. ¾ osaa heistä oli joutunut humalan vuoksi pidätetyksi ja lähes puolet oli todettu alkoholisteiksi. Painostushalun taustalla oli se, että paikallisviranomaisten oli mahdotonta estää tuberkuloosia sairastavien oleskelua väestönsuojissa ja ravintoloissa, koska heitä ei voitu sijoittaa olemassa oleviin laitoksiin.¹⁵⁵

Sairion ja Seilin ovet eivät koskaan avautuneet asosiaalisille tuberkuloosipotilaille.

Tuberkuloosilakia hiottiin pitkin 1950-lukua ja 1957 mietintönsä julkaissut tuberkuloosilakikomitea osoitti, että aika oli ajanut eristyslaitosajatuksen ohi. Komitea oli sitä mieltä, että asosiaaliset tuberkuloosipotilaat oli hoidettava olemassa olevissa erikoislaitoksissa. Komitean arvion mukaan asosiaalisten sulkeminen samaan laitokseen voisi johtaa arvaamattomiin seurauksiin, koska tuberkuloosin ohella heidän sairausluokituksensa olivat niin vaihtelevia. Alkoholisteiksi luokiteltavia oli seitsemänkymmentä prosenttia ”ja muista suurin osa psykopaatteja, irtolaisia ja rikollisia”. Lisäksi esiintyi monia muita psyykkisiä ja fyysisiä sairauksia.¹⁵⁶

Pommisuojoissa asuneista keuhkosairaista asosiaalisista kukaan ei siis joutunut kaavailtuihin erityislaitoksiin. Kuten edellä on todettu, olivat kalliomajat luonnollisesti monen tuberkuloosia sairastavan asuntoja. Tilastoja ei ole olemassa tuberkuloosia sairastavista yöpyjistä, joten on mahdotonta myöskään pitävästi määritellä kuinka moni heistä oli luokiteltavissa asosiaalisesti.

Vaikka asosiaaliset tuberkuloosia sairastavat yömajojen asukkaat herättivät erityistä huolta, pyrittiin tauti pitämään pommisuojojen ulkopuolella kiinnittämällä huomiota myös vaarattomampiin tapauksiin. Sodan seurauksena tuberkuloosiin sairastuneita oli Helsingissä viranomaisarvioiden mukaan noin tuhat.¹⁵⁷ Heistä ja muista tuberkuloosia sairastavista moni joutui turvautumaan ajoittain yömajoihin.¹⁵⁸ Yhteismajoituksen tarjoamat lähikontaktit mahdollistivat keuhkotuberkuloosin leviämisen pisaratartuntana. Taudin saanut kärsi usein

¹⁵⁴ Niskoittelevien keuhkotautisten erikoishoitolaitoskomitean mietintö 3.7.1950, 24 - 25, 29, 32, 35, ohjesääntö 31§ ja 22§.

¹⁵⁵ Niskoittelevien tuberkuloottisten erikoishuoltolaitosta kiirehditään, Uusi Suomi 23.2.1950.

¹⁵⁶ Tuberkuloosilakikomitean mietintö 14.5.1957, 5 – 6.

¹⁵⁷ Sotainvaliidien veljesliiton sotatuberkuloottiset ry:n toiminnasta, Huoltaja 15/1948, 348.

¹⁵⁸ Terveysthuoltolautakunnan vuosikertomus 1946, 19.

myös muista yleisireista, jotka heikensivät elämän laatua ja edesauttoivat sairauden pahenemista. Sairastunut saattoi kärsiä kuumeilusta, uupumuksesta ja ruokahaluttomuudesta.¹⁵⁹

Huoltotoimen toimitusjohtaja Bruno Sarlin totesi kesällä 1945, että tartuntaa levittävät sairaut olisi sijoitettava erillisiin yömajoihin. Asukkaiden taudille altistumista estettäisiin myös muilla ennalta ehkäisevillä toimenpiteillä. Sarlin esitti poistumispakosta luopumista. Tällöin ihmisten ei tarvitsisi viettää aikaa kahviloissa, ruokaloissa ja odotushalleissa, joissa tartuntariski oli suuri. Vaihtoehtoisesti olisi talvea varten avattava lämmittelyhuoneita, joihin asunnottomat päivän tunteiksi voivat kokoontua. Majoitukseen tulevien ulkovaatteiden ja jalkineiden kuivaaminen oli järjestettävä entistä tehokkaammaksi.¹⁶⁰

Lähtökohtaisesti tuberkuloosia sairastavat oli eristettäväsuojuissa omiin huoneisiinsa ja vuoteisiinsa. Asuntopulan oloissa tämä oli kuitenkin usein mahdotonta. Tilan puutteesta huolimatta viranomaiset pyrkivät estämään lasten altistumisen sairaudelle. Erityisesti ahtaissa suojuissa lapset olivat suuressa vaarassa. Lapsiperheiden asuttamassa Siltavuoressa asui kuusi keuhkotautista käyttäen samoja pesuastioita muiden kanssa. Keittonurkkauksen ja pesutilojen kaltaiset yhteiset tilat olivat ongelmallisia, koska niissä ihmiset kohtasivat, jolloin sairas ja terve ihminen olivat hyvin lähekkäin. Pesutilassa tarvittavan hygienian ylläpitäminen oli hankalaa, kun samaan aikaan pestiin astioita ja vieressä kainaloita.¹⁶¹ Lasten etua ajatellen tuberkuloosia sairastavien perheiden terveet lapset sijoitettiin muihin perheisiin tai lastenkoteihin.¹⁶²

5.5. Mielen terveys

Moni rintamalta palaava jäi Helsingissä ilman asuntoa. On hyvin epätodennäköistä ettei osa heistä olisi päätenyt ainakin ajoittain asumaan kalliosuojuissa. Niihin päätyneiden sota jatkui edelleen rintamankaltaisissa olosuhteissa. Fyysinen elinympäristö vaihtui korvesta kaupunkiin, mutta joukkomajoituksesta, soppajonoista ja syöpäläisistä he eivät eroon päässeet. Näiden konkreettisten elinolosuhteiden ohella kaikki kantoivat mukanaan sotakokemuksiaan. Pahimmillaan ne tarkoittivat sotatraumoja, jotka johtivat psyykkisiin häiriöihin. Mieleen kohdistuva paine oli erityisen suuri taisteluista suoraan mielisairaaloihin siirrettyillä ja sieltä

¹⁵⁹ Lumio, Jukka, tuberkuloosi, Terveyskirjasto.

¹⁶⁰ Huoltolautakunnan lausunto yömajakomitean mietintöön, HKA.

¹⁶¹ Kalliosuojat tyhjiksi viikon kuluessa – vaati eilen illalla pidetty kansalaiskokous, Vapaa Sana, 3.9.1946.

¹⁶² Malinen, 2014, 210.

rauhan tultua kotiutetuilla. Toisessa maailmansodassa taistelleiden suomalaisten mielenterveyttä tutkineen Ville Kivimäen mukaan useat heistä saivat maanpetturin leiman, joka sulki sotilaat kansakunnan ulkopuolelle. Asuin olosuhteet eivät tietenkään edesauttaneet heidän toipumistaan.¹⁶³

Ajoittain asunnottomuus johti tulkintavirheisiin. Vuorokausia kadulla yönsä viettänyt saattoi väsymyksestä johtuen käyttäytyä niin omituisesti, että yömajan henkilökunta katsoi hänen paikkansa olevan mielisairaalassa tai alkoholistiparantolassa. Laitos hoitoa ei kuitenkaan tarvittu yömajassa saadun levon jälkeen. Bulevardilla sijaitsevaan seurakuntasaliin tuli omien sanojensa mukaan viikon valveilla ollut mies, joka unen puutteen vuoksi ”kiipesi seinille”. Hän sai nukkua kaksi seuraavaa yötä aulan penkillä ja palautui käytökseltään normaaliksi. Toinen sotilaspukuun pukeutunut luopui itsemurha-ajatuksista sisällä nukutun yön jälkeen.¹⁶⁴

Tarkkoja lukuja suoraan sairaaloista pommisuojiin päätyneistä ei tätä tutkimusta varten ole käytettävissä. He olivat kuitenkin riskiryhmä, johon kiinnitettiin huomiota. Moni laitokseen joutunut menetti paikkansa yömajassa ja vapauduttua ei ollut muita vaihtoehtoja kuin katu tai pommisuoja. Sodan jälkeisessä Helsingissä mielenterveysongelmat lisääntyivät. Kaupungin sielullisesti sairaiden vastaanottokeskuksessa ensihoidettiin keskimäärin 1000 potilasta vuodessa. 1949 hoidettavien määrä nousi 1600. Alkoholimyrkytysten ohella merkittävä syy nä hoidon lisääntyneelle tarpeelle pidettiin sodan jälkeisten tilapäisten vaikeuksien aiheuttamaa henkisen tasapainon järkkymistä.¹⁶⁵

Viitteitä pommisuoja-asutuksen viimeisten vuosien tilanteesta saadaan tarkastelemalla erään maan päällisen yömajan kokoamia tilastoja vuosilta 1951 – 54. Reilun kolmen vuoden aikana hieman yli viidennes asukkaista oli tullut laitoksista.¹⁶⁶ Yömaja ei eritellyt laitoksista tulleita, joten luku pitää sisällään sairaaloiden ohella vankilat sekä työlaitokset jne. Luultavasti monilla laitoksista vapautuvilla oli psyykkisiä ongelmia.

Tarkemminkin tilastoilla psyykkisistä ongelmista kärsivien kalliosuoja-asujien osuuden hahmottaminen olisi hyvin hankalaa. Ensinnäkin psyykkisten sairauksien kirjo on laaja. Toiseksi sairauden määritelmät ovat aina aikasidonnaisia. Oireet, jotka johtivat sodan jälkeen sairausluokitukseen, eivät välttämättä aiheuttaisi nykyään samaa diagnoosia. Vastaavaa liikettä

¹⁶³ Kivimäki, Ville, *Murtuneet mielet*, 2013, 385.

¹⁶⁴ Martens von, 1987, 32, 29.

¹⁶⁵ Poliklinikka antabus-hoitoa varten perustettu sielullisesti sairaiden vastaanottoasemalle – alkoholistien ja mielisairaiden lukumäärä sodan jälkeen huomattavasti kasvanut, Suomen Sosialidemokraatti, 30.1.1950.

¹⁶⁶ Yömajan ovelta toiselle ja vihdoinkin roskalaatikkoon, Suomen Sosialidemokraatti, 3.11.1954.

on tietenkin tapahtunut myös toiseen suuntaan. Kolmanneksi on todettava, että kaikki laitoksissa asuneet eivät tietenkään kärsineet mielenterveysongelmista. Toisaalta kallioasuminen aiheutti tietenkin henkistä painetta myös niille, jotka eivät tulleet suojiin laitoksista. Kaikki kallion alle joutuneet olivat painineet asunto-ongelman kanssa. He olivat joutuneet kestämään henkistä painetta jo ennen maan alle joutumista. Monilta oli koti tuhoutunut pommituksissa ja evakot menettivät sen lisäksi myös kotiseutunsa. Rintamalla olleet kantoivat mukanaan sodan kauhuja. Pahimmillaan altistuminen pitkäkestoiselle stressille ennen asumista kalliosuojassa horjutti mieltä niin, että suojien olosuhteet johtivat psyykkisiin ongelmiin.

6. Johtopäätökset: Pommisuoja-identiteetin muokkaajina

6.1. Viranomaistomien vaikutus pommisuoja-asukkaiden identiteettiin

Aluksi samoihin suojiin sijoitettiin miehiä ja naisia, lapsia ja aikuisia, perheitä ja yksinäisiä. Pian ymmärrettiin, että asumisen eriyttäminen eri ihmisryhmien kesken oli välttämätöntä. Kertaalleen suljettu Agricolan kirkon krypta oli maan alaisista asunnoista heikoimpien maineessa. Alun alkaen siellä oli pelkät puupenkit ja täitä esiintyi runsaasti. Tilanne koheni ajan myötä, mutta vielä vuonna 1947 viranomaisten silmissä krypta veti puoleensa ”heikointa ainesta”. Viranomaiset kokosivat Agricolan kirkon kryptan asukkaiden elämän tavasta tilastotietoa. Tarkasteluajanjakso oli pitkä, vuoden 1947 ensimmäisestä päivästä vuoden 1948 heinäkuuhun. Tuona aikana yli neljäkymmentä prosenttia asukkaista oli pidätetty juopumuksesta ja neljäkymmentä prosenttia oli joutunut alkoholikäsitteilyyn. Vajaa viisi prosenttia luokiteltiin irtolaisiksi ja työtä vieroksui lähes kaksikymmentä prosenttia. Asukkaiden keski-ikä oli neljäkymmentä vuotta.¹⁶⁷

Viranomaisten harjoittaman eriyttämispolitiikan johdosta pommisuojiin välille syntyi eroja. Toisista tuli rauhallisempia ja viihtyisämpiä kuin toisista. Perheitä ja työssä käyviä majoittavat suojat olivat kodinomaisempia, järjestyshäiriöitä esiintyi harvakseltaan ja ne olivat yleensä pieniä ohimeneviä kiistoja. Asukkaat itse pitivät järjestystä yllä ja pyrkivät estämään epäasiallisen käytöksen. Kodin tuntua haettiin sisustamalla omia asuinkoppeja ja yhteisiä tiloja matoilla, huonekaluilla ja kasveilla. Asosiaalisille ja alkoholisteille varatut suojat olivat huomattavasti epämiellyttävämpiä asuinpaikkoja. Tämä pommisuojiin eriytyminen oli vakiintunut 1950-luvulle tultaessa niin, että joistakin suojista kirjoitettiin jopa myönteiseen sävyyn.

Yleisesti pommisuoja kuitenkin pidettiin ala-arvoisina asuntoina. Niiden saama maine heijastui myös suojissa asujiin. Heidä pidettiin suojien käyttöönoton jälkeisinä vuosina olosuhteiden uhreina. Olivathan monet asukkaista menettäneet asuntonsa pommituksissa. Mitä kauemmin suojiin majoitettiin ihmisiä sitä syvempi leima niissä asujiin lyötiin. Erityisesti lapsiperheet saivat ymmärrystä osakseen. Sitä mukaa, kun heidän määränsä väheni ja yksinäisten miesten määrä majoittujista kasvoi, muuttui myös suhtautuminen pommisuojiin asuviin. Heidät

¹⁶⁷ Helsingin kaupunginhallituksen mietintö 18/1951.

nähtiin yhä useammin itse syypäinä surkealle tilanteelle. Yhä useammin asukkaat leimattiin alkoholisteiksi ja niin sanottua huonoa elämää viettäväksi irtolaisiksi.

6.2. Pommisuoja-asumisen vaikutus vanhempien identiteettiin

Työssä käyvän ja veronsa maksavan mieltä katkeroitti leimautuminen ”kolinajuopoksi”. Asuminen pommisuoja-asumisessa vaikutti suoraan ihmisten itsetuntoon. Suojassa asuvat saattoivat jakaa kaupunkilaiset maan päällä asuviin kunnan ihmisiin ja maan alla majoittuviin huonompiin helsinkiläisiin. He tulkitsivat ihmisten katseita ja eleitä. Pommisuojaan meneminen tai osoitteen mainitseminen koettiin häpeällisenä. Suojassa asuviin kohdistettiin paremmissa olosuhteissa asuvien taholta ylenkatsetta ja heidät helposti leimattiin alkoholisteiksi ja työn vieroksujiksi.¹⁶⁸

Samalla asukkaat omaksuivat heille annetun roolin ja uskoivat muiden näkevän heidät yhteiskuntakelvottomina yksilöinä vaikka näin ei välttämättä ollut. Asumisolosuhteet rinnastettiin vankilaan ja asukas samaistui tuomion saaneeseen. Työpäivän jälkeen ikkunattomaan ja valottomaan pommisuojaan palaaminen koettiin sellituomioon verrattavana rangaistuksena. Vasta saatuaan asunnon maan päältä ihmiset kokivat olevansa tasa-arvoisia muiden ihmisten kanssa. Tunne ihmisarvon palautumisesta ei vaatinut asuntoa vapailta markkinoilta, vaan siihen riitti ikkunallinen väliaikasmajoitus.¹⁶⁹

Ihmiset saattoivat peilata kanssa ihmisten todellista tai kuviteltua ajatusmaailmaa ja leimata sen kautta itsensä epäonnistujiksi. Pommisuoja-asumisen tuhoava vaikutus itsekkyyteen heikensi elämän laatua.

Seurakunnat ja uskonnolliset yhteisöt vierailivat suojissa tarjoamassa pelastusta ja moni pyrki niiden tarjoaman tuen turvin rakentamaan eheämpää identiteettiä. Erityisesti katulähetys oli monen pommisuojaan joutuneen pelastus.¹⁷⁰ Kirkkoa ei kuitenkaan aina koettu turvallisena yhteisönä. Pommisuoja-asumisesta tullutta ei välttämättä otettu avosylin vastaan. Uskonnollisissa tilaisuuksissa vieraileva saattoi kokea, että hänen olemustaan ja vaatteitaan arvosteltiin. Ivalleseksi tulkittavat hymyt ja tunne kymmenien silmäparien tuijotuksesta alleviivasivat nöyryyttävää kokemusta. Riviseurakuntalaisten ohella myös pappeihin petyttiin.

¹⁶⁸ Musta häpeätahra pohjolan valkeassa kaupungissa ovat sen pommisuoja-asukkaat, Vapaa sana 28.4.1948.

¹⁶⁹ Maan uumenista päivänvaloon – kuin kananpoika ulos kuorestaan, Uusi Suomi 28.9.1954.

¹⁷⁰ Kts. esim. Martens von, 1987, 163.

Ammattilaisilta odotettiin ymmärrystä ja kykyä samaistua pommisuojoissa asuvan elämään. Kun näin ei tapahtunut, synnytti se suuttumuksen ja katkeruuden tunteita. Toki osa ammattikunnasta sai myös kiitosta osakseen. Kirkon yksittäiset työntekijät osoittivat myötätuntoa. Asunnoton saatettiin poimia kadulta ja viedä yöksi omaan kotiin.¹⁷¹

Kirkon jäsenten taholta kohdattu ylenkatse, saattoi olla omanarvon tunnolle erityisen tuhoisa, koska seurakuntalaisten odotettiin raamatun oppien mukaisesti rakastavan ja ymmärtävän heikommassa asemassa olevaa lähimmäistä. Kun kirkkokin käänsi selkensä varsinkin työtä vailla oleville ja perheettömille ei pommisuojan lisäksi paljon identiteetin rakennuspuita jäänyt.

Monet tekijät vaikuttivat siihen, miten pommisuojoissa asuvat itsensä määrittelivät. Aiemman elämän tarjoamat raamit, menetetty todellisuus vaikutti suhtautumiseen. Mitä enemmän pommisuojan todellisuus erosi aiemman elämän asumisen tasosta, sitä vaikeampaa siihen oli sopeutua ja sitä suuremmat olivat asuinympäristön vaikutukset identiteettiin.

Pommisuojoissa asui sodan jälkeen ihmisiä, jotka olivat jo ennen sotaa joutuneet asumisessaan turvautumaan väliaikaismajoitukseen. He olivat tottuneet pommisuoja-asumista vastaavaan yhteismajoitukseen ja sen vuoksi heidän asumisensa taso ei juurikaan muuttunut sodan päättymisen myötä. Viranomaisten papereihin heidät kirjattiin asosiaalisina tapauksina. Heidän lisäksi erityisesti pommisuoja-asumisen alkuvaiheessa kalliomajoitukseen joutuivat turvautumaan monet perheet ja Helsingin ulkopuolelta tulleet. Kaupunkiin vasta muuttaneet eivät luonnollisestikaan olleet ehtineet luoda samanlaisia sosiaalisia verkostoja, joita helsinkiläisillä itsellään oli. Niiden puuttuessa säädyllisen asunnon saaminen hankaloitui. Varsinkin kotinsa ja suuren osan omaisuudestaan jättämään joutuneiden evakkojen oli usein turvauduttava pommisuojiin ja muihin väliaikaismajoihin. Monien pommisuojiin turvautuneiden elämässä tapahtui sosiaalinen lasku, erityisen merkittävä se oli evakkojen kohdalla.

On selvä, että jo pelkästään asumismuodosta johtuen pommisuojiin joutumisesta muodostui valtava henkinen stressitekijä. Tietenkin henkisten paineiden käsitteleminen oli yksilöllistä. Jokainen selvisi psyykkeeseen kohdistuneesta haasteesta oman persoonallisuutensa avulla, jolloin korostuivat yksilölliset synnynnäiset temperamenttiin liittyvät valmiudet kestää vastoinkäymisiä sekä elämässä aiemmin kohdatut vastoinkäymiset. Yksilöllistä oli myös se, helpottivatko aiemmat stressikokemukset suhtautumista nykyiseen tilanteeseen vai olivatko ne kuormittavia tekijöitä. Tällöin saattoi käydä niin, että pommisuoja-asuminen muodosti jo

¹⁷¹ Katkeruus vaihtuu kiitollisuudeksi – Tämähän on jo toista kuin pommisuojoissa, Kotimaa 21.9.1951.

aiemman elämän kuormittamalle psyykkeelle niin suuren stressitekijän, että se saattoi johtaa masennukseen ja jopa mielenterveysongelmiin. Pommisuojusta pois päässeet saattoivat nähdä maan alla vietetyt vuodet kauheana painajaisena.¹⁷²

Pommisuojaan joutuminen uhkasi monin tavoin ihmisen turvallisuuden tunnetta. Siellä asuva joutui sopeutumaan elämään vieraiden ihmisten kanssa, oli vältettävä konflikteja ottamalla huomioon kanssa-asujat, kulloinkin paikalla olevat järjestysmiehet sekä vierailevat virkamiehet ja poliitikot. Väistämättä jokainen asukas joutui muokkaamaan omaa käyttäytymistään

Maatalousyhteiskunnassa oli totuttu suuriin perheisiin ja pieniin pirtteihin. Monet suojaan joutuneet evakot eivät tässä suhteessa siis joutuneet uuteen tilanteeseen. Maaseudulla oli kuitenkin erityisesti kesällä ollut mahdollista hakea omaa tilaa ympäröivästä luonnosta. Esimerkiksi lapsille oli tilaa leikkeihin tai lapsille tarkoitettu työ, kuten karjan paimentaminen tarjosi pääsyn pois ahtaasta pihapiiristä. Toki pommisuojiin muuttaneille ympäröivä kaupunki katuineen, rantoineen, puistoineen ja sisäpihoineen tarjosi päivisin vastapainoa majapaikan ahtaudelle. Erityisesti lapset hyödynsivät näitä yleisiä tiloja.¹⁷³

Tällainen elämämpiirin laajentaminen oli välttämätöntä ihmisten hyvinvoinnin kannalta. Tosin aikuisten kohdalla suojat päivisin tyhjentäneellä poistumispakolla saattoi olla myös päinvastaisia seurauksia. Usein ne, joilla ei ollut työtä ajautuivat ravintoloihin ja kapakoihin.¹⁷⁴

Muiden lailla ahtaus ahdisti myös Karjalasta tulleita, ja toisten läheisyyden sietäminen lisäsi suojassa asumisen stressaavuutta. Oman ”kodin” jakaminen tuntemattomien kanssa oli kollektiivinen kokemus, jonka aiheuttama henkinen paine jakautui suhteellisen tasaisesti riippumatta siitä, millaiseen elämään ennen suojamajoitusta oli totuttu. Kuten todettua sopeutuminen tässä suhteessa oli kuitenkin helpompaa niille, jotka olivat jo sodan aikana tai ennen sitä asuneet yhteismajoituksessa.

Ahtauden rinnalla pommisuoja-asumiseen liittyi muita henkisiä tekijöitä, jotka rasittivat toisia ryhmiä enemmän kuin toisia. Ne liittyivät oleellisesti siihen, mitä oli menetetty. Evakoilla menetyksen hinta oli suurin. He olivat joutuneet jättämään kotinsa ja suuren oman omaisuudestaan menettäen ne lopullisesti. Sama päti helsinkiläisiin, joiden koti oli tuhoutunut pommituksissa. Eräs seikka erotti näitä kahta ryhmää oleellisesti toisistaan. Helsinkiläiset saivat aloittaa uuden elämän rakentamisen tutun kulttuuripiirin keskellä, kun taas evakoilla se jäi

¹⁷² Maan uumenista päivänvaloon – kuin kananpoika ulos kuorestaan, Uusi Suomi, 28.9.1954.

¹⁷³ kts esim. Malinen, 2014, 123 – 124.

¹⁷⁴ Kts. Tämän tutkimuksen kappale Viranomaisten pommisuoja-asukkaisiin kohdistama kontrolli.

rajan taakse. Tilannetta luultavasti hieman helpotti jos suojassa asui muita evakkoja tai suojan ulkopuolella oli paremmissa oloissa asuvia tuttuja. Näin oudossa ympäristössä oli mahdollista muodostaa edes pieniä oloa helpottavia sosiaalisia verkostoja.

Taustasta riippumatta kaikki kotinsa menettäneet perheet joutuivat kohtaamaan saman tilanteen. He olivat menettäneet oman kodin tarjoaman suojan. Pommisuoja-asumisen vaikutusta erityisesti perheiden sisäiseen dynamiikkaan on aiheellista tarkastella myös kodin menetyksen kautta. Ensinnäkin kodin katoamisen myötä oli hävinnyt yksityinen tila, jonka suojissa perheidentiteettiä oli voitu rakentaa. Kodin seinät olivat sulkeneet muun maailman ulkopuolelle ja tarjonneet rauhan, jonka turvin perheen jäsenet saivat mahdollisuuden lepoon ja yhteiseen olemiseen. Tämä mahdollisti perheen kasvun yhtenäisemmäksi yksiköksi. Kodin tuhoutuminen tarkoitti konkreettista uhkaa perheelle, koska perheyhteyttä uudistavaa tilaa ei ollut enää olemassa.

Toiseksi kodin vaihtuminen pommisuojaan tarkoitti myös sitä, että perheen sisäiset roolit eivät enää päteneet. Jälleenrakennusajan voidaan tulkita korostaneen entisestään vallitsevaa yhteiskunnallista eetosta, jonka mukaan kodin piiri oli hyvin sukupuolittunut. Vanhempien työnjako oli selkeä, äidin tehtävä oli huolehtia kodista ja lapsista sillä välin kun kodin rakentanut isä varmisti kodin olemassa olon sen ulkopuolella tehtävällä työllä. Pommisuojaan joutunut perhe joutui kohtaamaan tilanteen, jossa totutulle ei ollut sijaa. Erityisesti pommisuojiin joutuneiden perheiden isät eivät kyenneet lunastamaan rooli-odotuksia perheyhteyttä uudistavasta voimasta.

Näin pommisuojaan joutuminen on nähtävä myös uhkana kahteen merkittävään identiteettiä määrittävään tekijään. Uudet olosuhteet vaikeuttivat kotiin liittyvien sukupuoli- ja työidentiteettien uusintamista. Monet pommisuojoissa asuvien perheiden isät kävivät kyllä töissä, mutta palkka hupeni suoja-asumiseen. Työ ja siitä saatu palkka ei siis edesauttanut kodin ylläpitoa, kuten ennen. Koska pommisuoja ei vastannut haavetta tulevaisuuden kodista, ei siellä asumisen mahdollistanut työkään ollut identiteetin kannalta niin merkityksellinen. Lisäksi suojassa asuminen hankaloitti työhön sidotun identiteetin ylläpitoa. Moni koki, että työn saanti vaikeutui työnantajan saatua tietää missä työnhakija asui. Myöskin jo työpaikan omaavat kokivat asuinpaikan uhkana identiteetilleen. Pelättiin työnantajan ja työtovereiden suhtautumisen muuttuvan jos he saivat tietää pommisuoja-asumisesta. Asumisolosuhteista

tietävien määrä pyrittiin rajaamaan mahdollisimman pieneksi. Asiasta tietäviä saatettiin kieltää kertomasta pommissuoja-asumisesta yhteisille tuttaville.¹⁷⁵

Juha Siltala on todennut riitojen syntyvän kun työnjakoon perustuva sukupuolijärjestelmä on koetuksella.¹⁷⁶ Näin pommissuojiiin joutuneilla perheillä totisesti oli.

6.3. Pommissuojien vaikutus lasten identiteettiin

Pommissuojaan joutuneiden lasten psyyke oli jo valmiiksi rasittunut sodasta, joka oli rikkonut tutun ja turvallisen elämänpiirin. Vakaita vanhempia tarvittiin tilanteessa, jossa koti korvautui pommissuojan pelottavilla ihmisillä, hajuilla ja äänillä. Tässä tilanteessa vanhemmat joutuivat oman kriisinsä keskelle. Miehisyyden ja naiseuden kriteerien horjuminen ei voinut olla heijastumatta lapsiin. Lisäksi kodin häviäminen tarkoitti myös sen potentiaalisesti sisältämän hierarkian häviämistä tai ainakin kyseenalaistumista. Kodin eetokseen nimittäin sitoutui myös vanhempien auktoriteetti. Lapset olivat kotona vanhempien kontrollissa ja heitä oli toteltava. Näiden kodin sääntöjen ylläpitäminen oleellisesti vaikeutui kodin tuhouduttua. Uusissa olosuhteissa vanhempien auktoriteetti joutui haastetuksi. Sen rinnalle ja tilalle tuli ulkopuolinen auktoriteetti järjestysmiesten, siivoojien ja muiden asukkaiden muodossa. Vanhempien oli alistuttava moniin perheen ulkopuolelta tuleviin vaatimuksiin ja tämä rapautti heillä ollutta auktoriteettimonopolia suhteessa lapsiin.

Erityisesti isien kohdalla auktoriteetti saattoi olla kyseenalaistunut tai hävinnyt kokonaan jo ennen pommissuojaan muuttamista. Rintamalla vuosia olleet isät olivat outoja lapsilleen. Ennen suojaan joutumista isäsuhteen rakentumiselle mahdollisuuden olivat tarjonneet lähinnä lyhyet lomat.

Pahimmillaan sama vierauden kokemus liittyi myös äitiin. Näin oli esimerkiksi monien Ruotsiin lähetettyjen sotalapsien kohdalla. Ruotsista päädyttiin myös Siltavuoreen. Näin kävi esimerkiksi pienelle pojalle, jonka äiti halusi takaisin kotiin. Länsinaapurissa vietetyt vuodet olivat kadottaneet ne muutamat suomenkieliset sanat, jotka poika oli ehtinyt oppia ennen Ruotsiin muuttoa. Samoin olivat kadonneet biologisiin vanhempiin liittyvät muistikuvat. Rautatieasemalla odottavan oudon naisen kanssa yhteistä kieltä ei enää ollut. Nainen tarttui poikaa kädestä ja talutti hänet läpi pommitetun kaupungin. Ensimmäinen koti Suomessa löytyi

¹⁷⁵ Katkeruus vaihtuu kiitollisuudeksi – Tämähän on jo toista kuin pommissuojassa, Kotimaa 21.9.1951.

¹⁷⁶ Siltala, 1994, 417.

Siltavuoren pommisuojan nurkasta. On vaikea kuvitella suurempaa vastakohtaa keskiluokkaiselle ruotsalaiselle kodille.¹⁷⁷

Useissa perheiden kriisitilanteita koskevassa tutkimuksissa on todettu lasten pyrkivän vähentämään vanhempien kokemaa räsitystä kontrolloimalla omaa käytöstään. Asunnon ahtaudessa he väistyivät ja hiljensivät ääntään, aikaa pyrittiin viettämään kodin ulkopuolella niin paljon kuin mahdollista.¹⁷⁸ Samaa vanhempien suojelemista ja siitä lapselle seuraavaa taakkaa kuvaa Juha Siltala seuraavasti: ”Kaiken katkeillaolo ei voi olla välittymättä lapsen mieleen vanhempien romahtamisen uhkana, jota lapsi ei saa omalla elävyydellään enää yhtään lisätä”.¹⁷⁹ Lasten tila pommisuojoissa oli vielä rajatumpi kuin maan päällisissä asunnoissa. Sitä rajasivat vanhempien ohella myös muut aikuiset auktoriteetit. Suojoissa ei ollut tilaa lasten luonnollisille leikeille, eikä suojoissa vaadittu rauha niitä myöskään sallinut. Kuten todettua maan päällinen kaupunki tarjosi runsaasti leikkimahdollisuuksia ja toimi näin lasten luontaisen energian poistumisväylänä.

Leikin ohella ihmisen tasapainoiselle kehitykselle ovat tärkeitä hyvät ihmissuhteet. Edellä on kuvattu pommisuoja-asumisen aikuisten identiteettiin kohdistamia uhkia. Kodin menettämisen, suojaan joutumisen ja työttömyyden aiheuttama epävarmuus sekä arvottomuuden tunne lamaannuttivat. Omaan ihmisarvoon kohdistuva inflaatio sai pujahtamaan suojaan häpeillen. Häpeä johtui siitä, ettei ihminen kokenut saavansa hyväksyviä katseita muilta ihmisiltä. Häneen kohdistunut katse sisälsi vain ylimielisyyttä ja ivaa. Ulkopuolisen hyväksynnän puuttuessa ihminen kääpertyi itseensä.

Olemiseen ja elämiseen kohdistuneet uhat söivät vanhemmuutta. Aikuiset eivät kyenneet antamaan lapselle ihmisen tasapainoisen kehityksen vaatimia tunteita, osoittamaan hellyyttä ja huolehtimista. Seurantatutkimuksin on osoitettu, että lapsuudenkodissa saadun suojan, kontrollin, hoivan ja opastuksen määrä korreloi siihen, miten hyvin aikuisiällä yhteiskuntaan sopeudutaan. Turvaa ja lämpöä lapsena saaneet menestyivät aikuisena.¹⁸⁰ Oleellista on, minkälaiseksi lasten ja vanhempien välinen kiintymyssuhde muodostuu. Ehyiden aikuisten lapsuudessa kiintymyssuhde vanhempiin perustui turvallisuuden tunteeseen. Turvan ja hoivan ansiosta he aikuisina luottivat itseensä ja muihin. Kiintymyssuhteen luominen

¹⁷⁷ Rautio, Jarmo, suullinen tieto.

¹⁷⁸ Kts. Esim. Kirves, Jenni, ja Näre, Sari, Lapsuus sodan keskellä, Teoksessa Sodassa koettua – haavoitettu lapsuus. Porvoo 2007.

¹⁷⁹ Siltala, 1994, 464.

¹⁸⁰ Myllyniemi, Rauni ja Tontti, Jukka, Tuottoa sosiaaliselle alkupääomalle – lapsuuden kasvatus ja aikuisiän tunteet. Teoksessa Lapsuus ja kasvu ympäristöt – tutkimuksen kuvia (toim. Järventie, Irmeli, Lähde, Mii ja Paavolainen, Juulia). Helsinki 2006, 146.

epäjohdonmukaisesti ja arvaamattomasti käyttäytyviin vanhempiin on huomattavasti vaikeampaa. Henkisen ja fyysisen pahoinpitelyn kohteeksi joutuneelle lapselle kiintymyssuhteen luominen vanhempiin voi osoittautua mahdottomaksi. Heillä aikuisuuden ihmissuhteita usein leimaavat ristiriidat ja luottamuksen puute.¹⁸¹

Pommisuojaajat vaikeuttivat lasten ja vanhempien välisten kiintymyssuhteiden syntyä monin tavoin. Aina ei ollut kysymys vanhempien kyvystä kestää olosuhteista aiheutuvaa henkistä painetta ja taidosta suojella lapsiaan omilta stressireaktioilta. Suojaolosuhteissa kiintymyssuhteeseen kohdistuneet uhat saattoivat tulla myös suoraan perheen ulkopuolelta. Näin oli esimerkiksi silloin kun suoja-asukkaiden välille syntyi sanaharkkaa tai nyrkkitappeluita. Joskus kiistat johtivat toisen osapuolen kuolemaan.¹⁸²

On selvä, että Äärimmäisen väkivallan esiintyminen asukkaiden kodissa johti turvattomuuden tunteen lisääntymiseen ja lisäsi stressin tunnetta. Kanssa-asujien toiminnan seurauksena syntynyt väkivalta tai sen uhka joko heikensi tai vahvisti perheissä vallinnutta kiintymyssuhdetta. Erityisesti lasten kohdalla väkivaltakokemuksella saattoi olla kauaskantoiset seuraukset. Väkivallan on todettu periytyvän sosiaalisen oppimisen mekanismien kautta. Lapsena väkivallan kohteeksi joutuneet tai sitä nähneet turvautuvat aikuisena herkemmin konfliktitilanteissa väkivaltaan.¹⁸³

Väkivallan uhka lisäsi suojissa koettua pelkoa, joka syntyi luonnostaan kymmenien toisilleen tuntemattomien ihmisten jouduttua samaan tilaan. Pelko puolestaan lisäsi stressiä, joka heijastui unen laatuun. Muut merkittävimmät unta häiritsevät tekijät olivat öiset äänet ja ilman huono laatu. Aivojen vireyden ja toimintakyky edellyttää riittävää unta. Erityisesti vauvojen ja pienten lasten kehittyvät aivot tarvitsevat paljon unta. Unihäiriöistä kärsivillä lapsilla on todettu sosiaalisia ongelmia, kognitiivisten taitojen heikentymistä, käyttäytymiseen liittyviä oireita kuten ylivilkkautta sekä masentuneisuutta ja ahdistuneisuutta.¹⁸⁴

Pommisuojaajat olivat konkreettinen uhka lasten fyysiselle ja henkiselle terveydelle. Riittämätön lepo rasitti erityisesti vauvojen aivojen kehitystä. Kuumeen, ripulin ja tuberkuloosin tartuntavaara kasvoi. Suojissa vallinnut kontrolli ja fyysiset olosuhteet muodostivat merkittävän stressitekijän. Kodin menetyksestä, tulevaisuuden epävarmuudesta ja

¹⁸¹ Sinkkonen, Jari, *Lapsen puolesta*, Helsinki 2001, 42 – 63.

¹⁸² Kts. esim. Malinen 2014, rikospoliisin ottamat kuvat pommisuojaajista.

¹⁸³ Peltoniemi Teuvo, *Perheväkivalta*, 1984, 111.

¹⁸⁴ Paavonen Juulia, *Lasten univajeen merkityksen jäljillä – uni epidemiologisen tutkimuksen haasteena*. Teoksessa *Lapsuus ja kasvuympäristöt – tutkimuksen kuvia* (toim. Järventie, Irmeli, Lähde, Miia ja Paavonen, Juulia). Helsinki 2006.

vanhemmuuden rapautumisesta muodostama kokonaisuus esti lapsia olemasta lapsia. Työnteon eetos korostui sodan ja jälleenrakennuksen myötä. Työnteosta tuli erityisesti miehille varattu tapa osoittaa kiintymystä ja olla huolehtiva perheenisä. Pommisuojoissa asuvat isät eivät kyenneet osallistumaan edes jälkikäteen glorifioituun jälleenrakennusprojektiin. Kodin ylläpitäminen erityisinä lämmön ja hoivan paikkoina oli erityisesti äidin tehtävä. Pommisuojaolosuhteissa tämän tehtävän toteuttaminen oli vaikeaa. On sanottu, että vanhemmat vetäytyivät tiukan tunnekontrollin taakse selviytyäkseen sodan jälkeisestä arjesta. Omien tunteiden kontrollin seurauksena sodan kauheudet ja sen jälkeisten vuosien vaikeudet pyrittiin siirtämään syrjään, jolloin ne patoutuivat käsittelemättömiksi tunteiksi.¹⁸⁵ Lapset omaksuivat tunteiden kontrolloinnin vanhemmiltaan. Sodan runtelemat isät ja äidit menettivät otteen vanhemmuudesta ja lapset joutuivat kantamaan aikuisten taakkaa. Vanhemmille kuuluva perheyhteyden ylläpitäminen siirtyi lapsille ja lisäsi lasten kokemaa stressiä. Tämä perheyhteyden uudistaminen pommisuojaolosuhteissa oli lapsille kohtuuton vaatimus.

Kuten todettua, erityisesti lapsille tarjoutui pommisuojiin ulkopuolella maailma, jossa he pääsivät yhteisten leikkien avulla rakentamaan omaa identiteettiään. Suojat sijaitsivat sellaisissa paikoissa, joiden läheisyydessä oli pihoja, nurmikenttiä ja tehdasalueita. Vaikka suojiin ympäristö tarjosi maan alaiseen maailmaan verrattuna vapautta, oli silläkin rajansa. Puistovahdit valvoivat tarkkaan, ettei nurmikolle menty ja hiekkateille kaivettu leikille välttämättömiä kuoppia. Puistoissa saattoi olla lapsilta kielletty -kylttejä tai penkeillä juopottelevien aikuisten vuoksi niihin ei uskaltanut mennä.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Kivimäki Ville, Sodan rampauttama vanhemmuus, 2007, 240.

¹⁸⁶ Helsingin lapset kuin pakanamaalla, Suomen Kuvalehti 27 - 28/-47.

LÄHTEET

I. Painamattomat lähteet

Arkistolähteet

Helsingin Kaupunginarkisto (HKA)

Helsingin kaupunginhallituksen pöytäkirjat 1944 – 1947

Helsingin kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1944 – 1945 ja 1949

Helsingin kaupungin terveydenhoitoviraston vuosikertomukset 1942 – 1947

Terveydenhoitovirasto: Kaupunginlääkärin kirjetoisteet 1945 – 1947

Helsingin kaupungin kiinteistölautakunnan pöytäkirjat 1945 – 1946

Helsingin kaupungin väestönsuojelutoimisto: Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirjat liitteineen 1939 – 1945

Kansallisarkisto (KA)

Helsingin poliisilaitoksen huolto-osaston II arkisto

Irtolaisilmoitukset

Ilmoitukset huoltolautakuntaan irtolaisiksi todetuista henkilöistä

Irtolaistilastot

Opinnäytteet

Närväinen, Eeva, Helsingin evankelis-luterilaisten seurakuntien huoltotoiminta vuosien 1939 – 1944 sotien jälkeen. Tutkielma sosiaalihoitajan tutkintoa varten, Yhteiskunnallinen korkeakoulu. Helsinki 1948.

Sähköiset opinnäytteet

Autio, Arttu, Omakotitalon automaattinen ilmanvaihto. Automaatiotekniikan koulutusohjelma, Tekniikan ja liikenteen ala, Jyväskylän ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201404104120>

Hurme, Henri, Sisäilman laadun vertailu painovoimaisen ja koneellisen ilmanvaihdon kohteissa. Aducate Reports and Books 8/2010, Koulutus ja kehittämispalvelu Aducate, Itä-Suomen yliopisto, Kuopio, 2010. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0054-8>

Sähköiset tietosivut

Asumisterveysohje, Asuntojen ja muiden oleskelutilojen fysikaaliset, kemialliset ja mikrobiologiset tekijät. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2003:1. Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504224167>

Hannula-Svahn, Anna, Loishyönteisten (täit, satiainen, kirput, syyhy, seinälude) pistot ja puremat. www.terveyskirjasto.fi

Lumio, Jukka, Tuberkuloosi. www.terveyskirjasto.fi

II. PAINETUT LÄHDEJULKAISUT

Komiteamietinnöt

Helsingin kaupunginhallituksen komiteamietinnöt, Komiteamietintö yömajojen olojen parantamisesta 16.7.1945, HKA

Helsingin kaupunginhallituksen komiteamietinnöt, ns. Pommisuojakomitean mietintö 3.11.1948

(julkaistu kaupunginhallituksen mietinnöissä 18/1951, liite 1), HKA

Helsingin kaupunginhallituksen komiteamietinnöt, Tilapäismajoituskomitean mietintö 21.3.1950

(julkaistu kaupunginhallituksen mietinnöissä 18/1951, liite 4), HKA

Mietintö 18/1951. Vt. Öhmanin ym. aloite määrärahan varaamisesta puurakennuksien rakentamiseksi kalliosuojissa asuville, HKA

Niskoittelevien keuhkotautisten erikoishoitolaitoskomitean mietintö 3.7.1950

Tuberkuloosilakikomitean mietintö 14.5.1957

Muut painetut asiakirjat

Vt. Bruunin ym. aloite kalliosuojiiin sijoitettujen yömajojen olojen parantamiseksi, HKA

Helsingin kaupungin kunnallishallinnon vuosikertomukset 1944 – 1954, HKA

III. Tutkimuskirjallisuus

Asuntojen tuotanto kaupungeissa ja kauppaloissa vuonna 1947. Sosiaalinen aikakauskirja 1948.

Allardt, Erik ja **Littunen,** Yrjö, Sosiologia. Helsinki 1958.

Hassi-Nuorluoto, Laura, Asunnottomuus viranomaistulkinnoissa. Teoksessa Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros (toim. Heikkilä, Matti ja Karjalainen, Jouko). Tampere 2000.

Honkavaara, Juhani, Huoneenvuokrasäännöstelyn viimeaikainen kehitys. Sosiaalinen aikakauskirja 1945, (39).

Kirves, Jenni, Sotalasten siirretty lapsuus. Teoksessa Sodassa koettua – haavoitettu lapsuus. Porvoo 2007.

Kivimäki, Ville, Murtuneet mielet – Taistelu suomalaisotilaisen hermoista 1939 – 1945. Helsinki 2013.

Kivimäki, Ville, Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa Sodassa koettua – haavoitettu lapsuus. Porvoo 2007.

Lanu, K. E., Kulttuuriristiriidat ja alkoholismi. Teoksessa Ihminen ja alkoholi. Helsinki 1960

Loiva, Riikka, Kansa huoltoon, Einar Böökin ja muiden 1920- ja 1930 -lukujen sosiaalipoliittisten toimijoiden perustelut huoltolaeille. Tampere 2008.

Malinen, Antti, Perheet ahtaalla, Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944 – 1948. Helsinki 2014.

Kervinen, Matti ja **Parkkila,** Irma, Fysiikka. Teoksessa Maol (toim. Karkela, Lea, Kervinen, Martti, Meriläinen, Pekka, Parkkila, Martti ja Seppänen, Raimo). Keuruu 2006.

Modeen, Gunnar, Asunnontarve asutuskeskuksissa. Sosiaalinen aikakauskirja 1944, (41).

Myllyniemi, Rauni ja **Tontti,** Jukka, Tuottoa sosiaaliselle alkupääomalle – lapsuuden kasvatus ja aikuisiän tunteet. Teoksessa Lapsuus ja kasvu ympäristöt – tutkimuksen kuvia, (toim. Irmeli, Järventie, Miia, Lähde ja Juulia, Paavonen). Helsinki 2006.

Nieminen, Armas, Asunnontuotannon rakenteen kehityksestä Suomen kaupungeissa ja kauppaloissa vuosina 1937 – 1952. Teoksessa Väestöliiton vuosikirja IV. Helsinki 1954.

Paavonen, Juulia, Lasten univajeen merkityksen jäljillä – uni epidomologisen tutkimuksen haasteena. Teoksessa Lapsuus ja kasvuympäristöt – tutkimuksen kuvia (toim. Järventie, Irmeli, Lähde, Miia ja Paavonen, Juulia). Helsinki 2006.

Peltoniemi, Teuvo, Perheväkivalta. Keuruu 1984.

Pulma, Panu, Kasvun katveessa. Teoksessa Helsingin historia vuodesta 1945, osa 2. Helsinki 2000.

Schulman, Harry, Helsingin suunnittelu ja rakentuminen. Teoksessa Helsingin historia vuodesta 1945, osa 2. Helsinki 2000.

Siltala, Juha, Miehen kunnia. Keuruu 1994.

Sinkkonen, Jari, lapsen puolesta. Helsinki 2001.

Taipale, Ilkka, Asunnottomuus ja alkoholi: Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingissä vuosilta 1937 – 1977. Jyväskylä 1982.

Toivola, Osmo, Alkoholisti- ja irtolaishuolto. Turku 1943.

Tuominen, Eero, Kodittomat miehet Helsingin Skid Rowlla. Teoksessa Ihminen ja Alkoholi. Helsinki 1960.

Tyrni, L., Uudet huoneenvuokrasäännöstelymääräykset. Sosiaalinen aikakauskirja 1944, (38).

IV. Muu kirjallisuus

Martens von, Arvid, Mestarin kädestä. Hämeenlinna 1987.

V. Sanomalehdet

Helsingin Kirkkosanommat

Helsingin Sanomat

Ilta-Sanommat

Kotimaa

Suomen Sosiaalidemokraatti

Työkansan Sanomat

Uusi Suomi

Vapaa Sana

VI. Ammatti- ja aikakauslehdet

Huoltaja 1939 – 1954

Suomen Kuvalehti 1944 – 1954

VII. Suulliset tiedonannot

Rautio, Jarmo, Väestösuojelumuseon vahtimestari, 23.3.2013

Käytetyt lyhenteet

Khs = Kaupunginhallitus

Kltk = Kiinteistölautakunta

Vslk = Väestösuojelulautakunta

Kvlto = Kaupunginvaltuusto

Tltk = Terveystieteiden lautakunta

Liite

Kaupunki osti vanhan Lönnrotin kadulla sijaitsevan kansakoulun, jonne Koulumatkailutoimisto järjesti majoituksen 600 suojissa asuvalle syksyllä 1954. Kaupan varmistuttua voitiin aloittaa suojien lopullinen alasajo loppukesällä 1954. Elokuussa suljettiin Korkeavuorenkadun, lokakuussa Helsingin kadun ja marraskuussa Silta- ja Vilhovuoren kadun suojat. Joulukuussa 1954 tapahtuneen Erottajan pommisuojan sulkemisen myötä Helsingin sodan jälkeinen maan alainen majoitus saatiin viimein päätökseen. Agricolan kirkon krypta oli avattu joulukuussa 1944, joten maan alla olevia majoitustiloja varattiin asumiskäyttöön kuukaudelleen kymmenen vuoden ajan. Niissä asuttiin paria kuukautta vaille kymmenen vuotta, sillä viimeiset asukkaat muuttivat Erottajalta Lönnrotinkadulle lokakuun lopussa

Pommisuojoissa tapahtuneet yöpymiset 1946 – 1954:

Vuosi	Erottaja	Korkeavuorenkatu	Siltavuori	Katajanokka	Vilhovuorenkatu	Helsinginkatu	Sinebrychoff	Mikael Agricola	Johannesrinne	Yhteensä
1945										
1946	23 499	32 212		22 824	33 283			35 066	18 868	165 752
1947	25 556	56 115	35 153	21 577	37 357	17 390	16 100	49 118		258 376
1948	25 269	46 316	33 058	24 588	53 014	17 533	21 882	48 396		270 056
1949	31 819	25 073	41 923	25 245	76 917	28 601	22 258	46 987		298 823
1950	73 036	22 703	61 751	35 313	132 035	28 896	23 997	58 296		436 027
1951	87 137	30 538	55 040	37 760	109 514	29 248	23 269	57 073		429 479
1952	84 375	22 147	36 630	29 626	100 350	19 548		62 448		355 124
1953	77 389	17 503	35 946	10 431	77 594	47 898		64 802		331 563
1954	692 38	11 084	31 466		67 933	38 551		66 143		284 415

- 1) Yöpymisten lukumäärä on arvioitu eräissä tapauksissa tulojen perusteella, joten tiedot eivät ole aivan täsmällisiä.

Lähde: Helsingin tilastollinen vuosikirja 1946 – 55